Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

De staatsleer van Hegel en hare toepassing

https://hdl.handle.net/1874/222363

A 4° 192 Jur. 20 Mrt 189

VAN VREDENBURCH.

De Staatsleer van Hegel

EN

HARE TOEPASSING.

Utrecht — P. DEN BOER — 1896.

A. qu.
192

DE STAATSLEER VAN HEGEL EN HARE TOEPASSING.

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT
2975 623 0

De Staatsleer van Hegel en hare Toepassing.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in de Staatswetenschap

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

DR. M. Th. HOUTSMA,

Hoogleeraar in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

TEGEN DE BEDENKINGEN VAN

DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID

TE VERDEDIGEN

op Vrijdag 20 Maart 1896,

des namiddags te 4 uur

DOOR

WILLEM CAREL ADRIEN BARON VAN VREDENBURCH

geboren te UTRECHT.

BIBLIOTHEEK DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT

UTRECHT. — P. DEN BOER. — 1896.

Aan mijne Moeder.

INHOUD.

Blz.

HOOFDSTUK I.

HEGEL'S LEVEN EN WERKEN EN DE VERHOUDING VAN ZIJNE STAATSRECHTELIJKE WIJSBEGEERTE TOT DIE ZIJNER VOORGANGERS 1

HOOFDSTUK II.

OVERZICHT VAN HET WIJSGEERIG STELSEL 17

HOOFDSTUK III.

DE STAATSLEER 34

HOOFDSTUK IV.

ALGEMEENE TOEPASSING.

a. De staat als geschiedkundig verschijnsel 64
b. De staat tegenover andere staten 84
c. Staat en kerk 88

HOOFDSTUK V.

BIJZONDERE TOEPASSING.

a. Duitschland 92
b. Wurtemberg 97
c. Beieren 110
d. Pruisen 111
e. Engeland 115

HOOFDSTUK VI.

HEGEL'S STAATKUNDIG STANDPUNT; ZIJNE VOLGELINGEN . . 121

REGISTER 135
STELLINGEN 141

Ein grosser Mann verdammt die Menschen dazu, ihn zu expliciren.

HEGEL, *Aphorismen.*

HOOFDSTUK I.

Hegel's leven en werken en de verhouding van zijne staatsrechtelijke wijsbegeerte tot die zijner voorgangers.

Naast de beoefenaren der wijsbegeerte en der staatswetenschap, is de historicus, die zich bezig houdt met de feiten der negentiende eeuw, gedwongen geen geringe plaats in zijne studie in te ruimen aan den grooten wijsgeer, wiens invloed, ook op staatkundig gebied, tijdens zijn leven bijkans onweêrstaanbaar scheen en die ook nog na zijn dood, na eene periode van miskenning, tot een nieuwen invloed, inzonderheid op de bespiegelende wijsbegeerte, geraakt. Hegel moge dood zijn, het Hegelianisme zeker niet.

Betwijfelt men het laatste?

Von Hartmann acht het de school van het speculatieve denken en een noodwendig „Durchgangspunkt" voor de ontwikkeling der Duitsche wijsbegeerte 1). En hij wijst dan op Volkelt als een der beste woordvoerders van die onmisbare school, op Volkelt, die, het zal hierachter nog nader aangetoond worden, juist kort tevoren „das Unbewusste" in Hegel had gevonden en alzoo hem met Von Hartmann nauw had verbonden 2). En

1) Neukantianismus, Schopenhauerianismus und Hegelianismus, 15, 16.

2) In zijn: Das Unbewusste und der Pessimismus.

Volkelt wijst weder op Kuno Fischer, den Heidelbergschen hoogleeraar, wiens druk bezochte colleges genoegzaam pleiten voor de aantrekkelijkheid der door hem voorgedragen wijsbegeerte.

Maar niet over het heden zal in de volgende bladzijden gehandeld worden, en nog minder over Hegel's plaats in de wijsbegeerte in het algemeen. Ik wil mij beperken tot zijn beteekenis op het gebied van staatsrecht en staatkunde, en ook dan behoef ik niet verlegen te zijn om getuigenissen van mannen van de meest uiteenloopende richtingen.

Dat zijn volgelingen hem prijzen, ligt voor de hand, maar ook anderen, die niet of slechts ten deele zijn voetspoor betreden, laten zich niet onbetuigd. Thaulow 1) acht hem onmisbaar voor de bestudeering van het heden (d. i. 1853). Flathe 2) meent, dat, al is er van zijn systeem weinig meer over, niemand de buitengewone beteekenis, die Hegel èn in èn na zijn tijd heeft gehad, zal loochenen. Von Treitschke 3) vergelijkt den invloed van zijn school met dien der Sophisten in Athene, en komt tot het besluit, dat hij van alle groote Duitsche wijsgeeren het minst gelezen en „am gröblichsten" miskend wordt. Perander 4) eindelijk, wiens geschrift ik hieronder nader bespreek, noemt hem den stichter der wijsbegeerte der wereldgeschiedenis, welk onmetelijk gebied hij aan de theocratie ontrukte.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel werd den 27 Augustus 1770 te Stuttgart geboren en toonde reeds in zijn vroege jeugd groote studielust, die zich nog laat naspeuren in zijn talrijke excerpten en aanteekeningen. Aan

1) Hegel's Ansichten über Erziehung und Unterricht, XXV.
2) Hegel in seinen Briefen (Hist. Zeitschr. LX) 224.
3) Deutsche Geschichte, III 715.
4) Kritisk undersökning af Statsbegreppet i den hegelska filosofin, 36.

de Tübinger Universiteit, werwaarts hij in 1788 vertrok, werd hij bevriend met Schelling, die grooten invloed heeft uitgeoefend op zijn wijsgeerige studiën, en hem ook bracht tot een diepgaand onderzoek van Kant en Fichte. Na zijn academietijd was hij op verschillende plaatsen in betrekking bij het onderwijs, en daardoor in de gelegenheid allerlei regeeringsvormen en stelsels van nabij te beschouwen. Als geboren Wurtemberger kende hij den toestand van een kleinen staat onder het ten grave dalend Heilige Roomsche Rijk; Bern toonde hem eene Zwitsersche kantonale aristocratie, Frankfurt eene patricische handelsrepubliek; in Jena leefde hij onder de verlichte regeering van Karel August, in de sfeer van Goethe. Later, in Bamberg, werkt hij onder een Napoleontisch stelsel, in Neurenberg onder Beiersche, in Heidelberg onder Badische staatsregeling, totdat eindelijk het militaire en bureaucratische Pruisen hem in dienst neemt. M. a. w. Hegel heeft niet alleen van uit zijn studeerkamer staat en maatschappij beschouwd; bijna geen gebeurtenis van eenig belang viel er voor in het land zijner oogenblikkelijke inwoning, of hij greep naar de pen, hetzij om haar te bezigen als voorbeeld voor de toepassing van zijn stelsel, hetzij om ook van een meer practisch oogpunt het zijne tot de oplossing eener hangende kwestie bij te brengen. Had reeds vroeg de oude geschiedenis hem stof tot schrijven gegeven, zijn verblijf in Bern leidde tot een in kleinigheden afdalend onderzoek der financiëele administratie van genoemd kanton 1), terwijl de gelijktijdige Fransche omwenteling hem de vraag deed beantwoorden, welke veranderingen door de vervanging eener monarchie door eene republiek op militair gebied noodig worden in een staat. De regeling van het grondbezit en van het armenwezen in Engeland, de hervorming van het Pruisische landrecht ten opzichte van het gevangenisstelsel, de eco-

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 61.

nomie van Stewart, de verhouding van kerk en staat en eindelijk binnenlandsche Wurtembergsche aangelegenheden zijn voorbeelden van de onderwerpen die, blijkens de nog voorhanden aanteekeningen en concepten, hem levendige belangstelling inboezemden in de jaren, toen hij zich vormde tot den wijsgeer van later 1). Voor eenzijdigheid heeft hij zich zorgvuldig trachten te behoeden.

Het jaar (1807—1808), dat Hegel in Bamberg doorbracht als redacteur der „Bamberger Zeitung", is een eigenaardige periode van zijn leven geweest. Door den nood gedrongen heeft hij zich tijdelijk als journalist gevestigd, en heeft hij in die betrekking gearbeid zoo als dat mogelijk was onder Fransche censuur. Men 2) heeft, vergetende, dat eenige andere methode van practische philosophie den redacteur onmiddellijk òf met den kerker òf met armoede bedreigde, Hegel van groote inconsequentie beschuldigd en zich er over verbaasd, dat de groote man zijn lezers de Napoleontische politiek smakelijk maakte en de gebeurtenissen van den dag zoo onwijsgeerig behandelde. Wist men het niet uit zijne brieven, hoe humoristisch hij zelf zijne positie opvatte, men zou zich reeds kunnen vergenoegen met de verklaring, die Rosenkranz 3) van zijn werken te Bamberg geeft. Hegel was nimmer een aanbidder der absolute heroënheerschappij, al treedt vaak in zijn stelsel de heros als incarnatie van den tijdgeest op.

De wijzigingen, die de Beiersche minister Baron von Montgelas in het schoolwezen invoerde, lokten met vele anderen, ook Hegel uit, om zich in de nieuwe orde van zaken een loopbaan te vormen. Zijn rectoraat aan het Neurenbergsch Aegidiëngymnasium was de aanleiding tot zijn „Philosophische Propädeutik", waarin hij, in over-

---

1) Rosenkranz t. a. p. 85—94.
2) Zoo Haym, Hegel und seine Zeit, 268—270.
3) Apologie Hegels, 19—24.

eenstemming met de ministeriëele instructie, voor zichzelf het gymnasiale onderwijs in de wijsbegeerte in een vasten vorm goot.

In 1816 werd hem een professoraat in Heidelberg deelachtig, en van dien tijd af begint zijn invloed te stijgen. Door zijn colleges aan meer ontwikkelden kon hij het geschrevene verklaren en aanvullen, en zoo geraken tot de voltooiing van zijn stelsel. Had men in gemeld jaar in Berlijn geaarzeld hem daarheen te beroepen, nauwelijks was zijn vereerder Altenstein minister van onderwijs, of Hegel's lang gekoesterde wensch werd vervuld en in 1818 mocht hij den vier jaar lang onvervulden zetel van Fichte bezetten, als hoogleeraar in de wijsbegeerte aan, wat hij in zijn inaugurale rede noemde, de „Universität des Mittelpunctes". Over slecht bezoek op zijn colleges heeft hij nooit te klagen gehad: niet alleen was het mode hem te hooren, maar ook buitendien trok, ondanks zijn slechte voordracht 1), de overtuiging, waarmede hij zijn denkbeelden ontvouwde, een aandachtig en dankbaar gehoor.

Den 14 November 1831 maakte de cholera-epidemie ook Hegel tot haar slachtoffer, en een, om welks verscheiden het gansche ontwikkelde Duitschland en menigeen daarbuiten diepen rouw droeg. Ook nu duurde het weder bijkans vier jaren, voordat men meende een hem waardigen opvolger gevonden te hebben in Prof. Gabler uit Bayreuth.

Vond Hegel veel volgelingen, aan heftigen tegenstand ontbrak het hem evenmin. Zijne denkbeelden over vraagstukken van den dag vonden bij velen geen instemming, en men bestreed hem vaak met het wapen der verdachtmaking, zoowel van behoudende als van radicale zijde. Daarenboven lokte hij zelf polemiek uit door de scherpe

---

1) Prantl, Hegel und die Hegelianer (Bluntschli und Brater's Deutsch. Staatswb. V) 47.

opmerkingen, die hij aan zijn tegenstanders, aan Hugo, Niebuhr, Fries e. a., richtte, en zelfs ging hij eenmaal zoover van van regeeringszijde hulp te verlangen tegen zijn critici; deze uiting van onverdraagzaamheid staat echter alleen.

Tegenover dezen tegenstand stond de begunstiging, die hem ten deel viel van de Pruisische regeering in de persoon van den Vrijheer Stein zum Altenstein, die, gedurende 23 jaren (1817—1840) minister van onderwijs, in het geheele schoolwezen, lager zoowel als hooger, een nieuwen geest wist in te blazen, en de denkbeelden van Hegel zooveel mogelijk toepaste 1). Van een plan van den laatste, waarover hij met Altenstein in briefwisseling is getreden, om onder regeeringsauspiciën een kritisch tijdschrift uit te geven, zooals het „Journal des Savants", is niets gekomen; wel werden evenwel in 1827 de „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik" gesticht als centraal orgaan zijner school, doch buiten allen regeeringsinvloed.

Van de vele werken, die Hegel heeft nagelaten, of die uit zijn dictaten zijn samengesteld, komen inzonderheid de volgende op den voorgrond. Vooreerst een handschrift uit de allereerste jaren dezer eeuw, waarin hij, zonder nog aan een stelsel te denken, bepaalde onderwerpen uitvoerig heeft uitgewerkt en o. a. zijn staatsbegrip, behoudens latere wijzigingen, reeds gevormd blijkt. In 1802 was hij met Schelling de uitgave begonnen van een „Kritischer Journal der Philosophie", waarin hij voor het eerst zijn wijsgeerige denkbeelden openlijk begon te ontwikkelen, wat later (in 1807) in nog meerdere mate het geval was in zijn „Phänomenologie des Geistes". Tien jaren later treedt in zijn „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisz" het stelsel in zijn geheel te voorschijn, terwijl het

---

1) Over de gevolgen dier toepassing zie o. a. A. Dantier, De Hegeliaansche wijsbegeerte en de volksschool in Duitschland (uit Rev. Contemp. vert. Wet. Blad. III, 57 vlg. 121 vlg.)

hoofdwerk voor mijn bestek, zijne „Grundlinien der Philosophie des Rechts", in 1821 verscheen. De „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte" werden opgemaakt uit college-aanteekeningen over de jaren 1822—1831, deels van Hegel zelf, deels van zijne toehoorders. Van zijn politieke geschriften noem ik de „Kritik über die gedrückten Verhandlungen der Würtembergischen Landstände in 1815 und 1816" (Heidelb. Jahrb. 1817 n⁰ 66 vlg. 73 vlg.) en „Die englische Reformbill" (Preuss. Staatszeitung, 1831, n⁰ 115—118).

Jammer genoeg, is Hegel verre van duidelijk in zijne wijze van uitdrukking. Dit geldt minder van zijn meer uitvoerige uiteenzettingen van iets, dan wel van zijn in paragrafen vervatte omschrijvingen. Zoo kon Von Treitschke van „barbarische Kunstausdrücke" spreken 1), en Bluntschli 2) oordeelt: „Wenn man Hegel's Rechtsphilosophie liest, so wird man schwerlich in der Annahme bestärkt, dasz „deutsch" und „deutlich" synonyme Ausdrücke seyen." En geen wonder, wanneer Hegel zelf ons al komt verklaren, dat, wanneer woorden volgens hunne afleiding dezelfde beteekenis hebben, dit geenszins een hinderpaal is, om „diese einmal (!) verschiedenen Worte für verschiedene Begriffe zu benutzen" 3). Den uitlegger wordt het dus in dit opzicht niet gemakkelijk gemaakt.

Desniettemin heeft het Hegel niet aan commentatoren ontbroken, die evenwel zeer zelden zijne staatsleer tot het onderwerp eener monographie hebben gemaakt, maar meerendeels zich vergenoegden met haar als een deel van het geheele stelsel te bespreken. Belangrijk in dit opzicht is de in 1870 te Helsingfors verschenen verhandeling van

---

1) T. a. p. 720.

2) Ueber die neuen Begründungen der Gesellschaft und des Gesellschaftsrechts, (Krit. Ueberschau d. deutsch. Gesetzgeb. u. Rechtswiss. III) 238.

3) Grundlin. d. Phil. d. Rechts (Werke, uitg. Marheineke c. s. VIII. 2e dr.) § 33.

Dr. Perander, „Kritisk undersökning af Statsbegreppet i den hegelska filosofin", waarin Hegel als kind van zijn tijd zeer gelukkig geschetst is, en de geschiedenis dezer eeuw vaak een treffend licht doet vallen op de gebreken in zijne waarneming; het doctrinaire standpunt van den schrijver op staatkundig en historisch gebied deel ik echter geenszins 1).

Hegel was kind van zijn tijd, maar niet alleen ten opzichte van den invloed der gebeurtenissen om hem heen. Ook de wijsbegeerte van zijn tijd was hem niet vreemd, en de studie van Kant en Fichte, gepaard aan den langdurigen omgang met Schelling, kon niet nalaten sporen na te laten in zijn eigen arbeid. Naast deze drie zouden ook nog anderen genoemd kunnen worden, wier denkbeelden men in anderen vorm bij Hegel meent terug te vinden, o. a. Herder 2), maar voor mijn doel is het voldoende bij hen een oogenblik te blijven stilstaan.

Kant heeft vooral in den beginne hem aangetrokken; dit blijkt niet alleen uit zijn excerpten, maar ook uit zijn „Leben Jesu" en zijn „Ueber die neuesten inneren Verhältnisse Würtembergs", beide, hoezeer nooit gedrukt, nog in handschrift aanwezig. In de laatste jaren der 18e eeuw valt die periode, waarin hij o. a. ten opzichte van het Godsbegrip met Kant medeging. De godsdienst was toen, volgens Prantl, bij hem een afgeleid moment uit het bewustzijn van den mensch om te kunnen doen en te worden, wat hem als moreel probleem, als postulaat was gesteld, en tevens werd God tot een speculatief verdichtsel 3). Ter zelfder tijd 4) onderwierp hij ook de

---

1) De volgende werken zijn mij niet ter beschikking geweest: (Buhl) Hegel's Lehre vom Staate und seine Philosophie der Geschichte. G. S. Morris, Hegel's philosophy of state and history.

2) Treitschke t. a. p. 719.

3) Prantl t. a. p. 49.

4) Rosenkranz, Leben Hegel's, 87.

rechtsleer van Kant aan een scherpe kritiek. Deze 1) had haar omschreven als: „der Inbegriff der Gesetze, für welche eine äussere Gesetzgebung möglich ist" en het recht zelf als „der Inbegriff der Bedingungen, unter denen die Willkühr des Einen mit der Willkühr des Anderen nach einem allgemeinen Gesetze der Freiheit zusammen vereinigt werden kann." In zijn „Rechtsphilosophie", alzoo na het tot stand komen van zijn stelsel, komt hij er weder op terug; voor hem is (t. a. p. § 29) recht „ein Daseyn des freien Willens", en dan is Kant's definitie hem te eng; die wijst op een beperking des wils als hoofdmoment, m. a. w. de beperking is noodig, is redelijk, omdat de wil zelf niet uitteraard redelijk is; zoo wordt het positieve door het negatieve verdrongen, d. i. de rede-wet werkt niet positief in den wil maar negatief in de beperking daarvan. Heeft Hegel's opvatting van het recht van zelf tot een eigenaardige, in een volgend hoofdstuk te bespreken, stofverdeeling geleid, tegen de oude, ook door Kant gevolgde, in zakelijke, persoonlijke en „dinglichpersönliche" rechten trekt hij te velde (t. a. p. § 40), terwijl hij daarentegen waar het een onderdeel, de leer der contracten geldt, zich bij Kant aansluit (t. a. p. § 80). Met hooge ingenomenheid wijst hij op het plichtsbegrip des laatstgenoemden, die er toe bijgedragen heeft het op den voorgrond te brengen; echter had Kant als stelregel aangenomen, dat het richtsnoer van het individu, wilde het goed zijn, ook tot algemeen richtsnoer dienstig moet wezen; de vraag zal dus altijd zijn, of er een tegenspraak is tusschen het individueel gewilde en wat in het algemeen willenswaard is, of niet; maar, naar Hegel's oordeel, veronderstelt tegenspraak iets positiefs, dat het negeert, en dit juist, de identiteit van het individueele met het algemeene blijkt alleen weêr uit het al of niet

---

1) Metaphys. Anfangsgründe der Rechtsl. (Werke, uitg. Rosenkranz u. Schubert, IX) Einl. § A. B.

bestaan der negatie; m. a. w. het positieve zou moeten blijken uit het ontbreken van de negatie ervan, en het criterium daarvoor is.... het positieve, dat nog blijken moet! Vandaar dan ook dat Hegel in de plichtenleer van Kant afwijkt. (t. a. p. § 133—135). Evenzoo in de opvatting van het huwelijk (t. a. p. § 161), dat door Kant als een burgerlijk contract was voorgesteld, maar door hem als eene zedelijke, hoogere betrekking werd gekwalificeerd.

Waar het den staat geldt, komt hij dichter bij Kant te staan. Vooreerst wat het theoretische staatsbegrip betreft 1). Ook bij Kant lag aan den staat de wil ten grondslag, de wil, die de bron is der staatsregeling, d. i. „eines rechtlichen Zustandes unter einem..... vereinigenden Willen" 2). In de uitwerking wijkt Hegel echter weder af; Kants definitie van staat als „Vereinigung einer Menge von Menschen unter Rechtsgesetzen", en zijn aanneming der triasleer 3) passen volstrekt niet bij de wel wat minder duidelijke maar zeker ruimere staatsidee van Hegel en zijn voorstelling van haar werking. Hij heeft daarbij aan twee begrippen van Kant „Moralität" en „Legalität" langs dialectischen weg een derde „Sittlichkeit" toegevoegd, waardoor hij door aanvulling tot verheffing van het staatsbegrip komt. In opvatting van het staatsdoel stemt hij met Kant (en ook met Fichte en Schelling) overeen, n.l. dat dit vereenzelvigd wordt met de autonomie (d. i. het zelfbewust optreden, het „willen") der vrijheid; en dit doel is hereikt, waar zij (de autonomie) niet meer postulaat maar werkelijkheid is 4).

Over Kant's voorstelling der verhouding van staat en

---

1) Vorl. Phil. Gesch. (werke IX. 2e dr.) 531.

2) Metaphys. Anfgr. Rechtsl. § 43.

3) T. a. p. § 45.

4) Rosenkranz, Hegel und Hegel'sche Philosophie in Bezug auf Recht und Staat (Rotteck u. Welcker's Staatslex. 3e dr. XVII) 665.

kerk, n.l. „dat deze beiden elkander met rust moeten laten en elkander niet aangaan", zooals Hegel haar samenvat, komt een kritiek voor in meer genoemd handschrift 1). De mensch kan niet verbrokkeld worden in een staats- en in een kerkwezen, en zelfs als dit kon, zou hij als staatswezen voor het staatsgeheel alles opeischend noodzakelijkerwijs met de kerk in botsing komen, of als kerkwezen in den geest der kerk handelend, voor haar als geheel invloed uitoefenend, in fanatisme den staat ondermijnen; is daarenboven de staat een geheel, dan kan de kerk niet daarbuiten staan.

De waarheid van Kant's „praktische Vernunft" eindelijk heeft Hegel meenen te vinden in de „Sittlichkeit", die zich concreet in het staatsleven openbaart 2).

De overeenstemming ten opzichte van het staatsbegrip heeft ook geleid tot overeenstemming omtrent de plaats van den staat in de geschiedenis. In zijne philosophie der geschiedenis staat hij op Kant'schen bodem, niet alleen doordat hij den staat als uitgangspunt neemt 3), maar ook omdat de „Weltgeist", die bij hem de wereldgeschiedenis beheerscht, ook in kiem bij Kant is terug te vinden 4).

Aan Fichte heeft Hegel menige grondgedachte ontleend, die, hoezeer nader door hem uitgewerkt, alleen tot een voortzetting van 's eersten philosophie heeft geleid, zonder in allen deele op haar grondslagen te staan. Fichte had het subjectieve ten troon verheven, en kwam tot de ontwikkeling daarvan tot het objectieve 5). Met deze

---

1) Rosenkranz, Leben Hegel's, 87, 88.

2) Haym, Hegel u. s. Zeit, 164.

3) Rosenkranz, Leben Hegel's 331. Dezelfde, Hegel als deutscher Nationalphilosoph, 164.

4) Volkelt t. a. p. 74.

5) Het subjectieve n.l. (d. i. de absolute rede, die in den vorm van het zelfbewustzijn tot een „endliches Ich" is geworden) is in zijn kern iets oneindigs, en ontwikkelt zich zoo tot een stelsel van „endliche Ichen", die echter tegenover het eerste „Ich" als „Nicht-

opvatting nu heeft Hegel zich niet kunnen vereenigen 1): het objectieve, voortspruitende uit en de schepping van het subject, kon, ook al had Fichte dit niet bedoeld, niet anders dan tot willekeur leiden; het subject doet, zoodra het tot het objectieve in verhouding treedt, eo ipso zijn schepping te niet, en het blijft alleen over in de ruimte, naar willekeur gestalten scheppend en vernietigend. Verschilt hij in opvatting, zoo doet hij het echter minder in het wezen der zaak; immers ook bij hem is het objectieve nauw aan het subjectieve verbonden 2), en is zijn geheele stelsel wel weinig anders dan het naar willekeur scheppen en doen verdwijnen van wijsgeerige gestalten? Komt Fichte tot een beschouwing van het staatsleven in zijn vormen als een verzameling vormelijke „ikken", Hegel offert van zijn kant de geschiedenis aan een subjectief formalisme op 3).

Bijzonder sterk treedt de invloed van Fichte op Hegel aan het licht in zijne dialectiek. Beiden maken gebruik van een ternarius, maar met verschillende woorden. De these, antithese en synthese van gene worden bij Hegel tot „An sich", „Für sich" en „An-und-für sich." Ik kom daar later op terug; voorshands wijs ik er op, dat, waar Fichte's ternarius consequent en absoluut door hem is toegepast 4), zijne uitdrukkingen toch geenszins geheel met die van zijn voorganger overeenstemmen; in zijn „Für sich" ligt wel iets antithetisch opgesloten, maar meer nog iets „daarnaast staande", een „anders zijn", terwijl de synthese niet alleen „samenvatten" maar ook „begrijpen" inhoudt bij Hegel.

Ichen" gevoeld worden en als eene „Sinnenwelt" er mede in verhonding staan. J. H. Fichte, Joh. Gottl. Fichte, 362 (in genoemden Staatslexikon, V).

1) T. a. p. § 140.

2) T. a. p. § 26.

3) Prantl t. a. p., 50.

4) T. a. p. 51.

Wij zagen reeds, dat hij met Kant eenzelfde staatsdoel zich dacht, n.l. „die Verwirklichung der konkreten Freiheit." Ook bij Fichte is die vrijheid hoofddoel voor den mensch. „Der Zweck des Erdenlebens der Menschheit ist der, das sie in demselben alle ihre Verhältnisse mit Freiheit nach der Vernunft einrichte" 1). Maar die vrijheid sluit niet onafhankelijkheid in; integendeel, juist de onderwerping van den vrije, en van den vrije alleen — want slaven zijn middel, geen doel — is noodig voor het bestaan des staats en tevens zijn oorsprong 2). Daarom is de staat, wiens doel hetzelfde is als dat der menschheid 3), een kunstmatige inrichting niet alleen, ter bereiking van het doel, maar ook een „Zwangs-Anstalt", want de noodzakelijke onderwerping zal bij een weinig ontwikkeld individu niet vrijwillig plaats vinden 4). De staatsregeling is „das Resultat des gemeinsamen Willens, der durch einen ausdrücklichen, oder durch einen stillschweigenden Vertrag sich geäussert hat" 5). Deze echter, de „Staatsverfassung", wordt door de rede bepaald en is de bron van persoonlijke en burgerlijke vrijheid, en is wel te onderscheiden van de „Regierungsverfassung", het in allerlei vormen zich voordoend concreet verschijnsel, dat is of poogt te zijn de beantwoording van het door de rede geëischte; dit is dan de bron der staatkundige vrijheid 6). Men ziet het: het uitgangspunt moge Hegel met hem gemeen hebben, in de uitwerking van het grondenkbeeld openbaart zich een diepgaand verschil.

Merkwaardig is ook de invloed, dien Fichte's standpunt op historisch-philosophisch gebied heeft gehad, zoodat

---

1) Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters. (Werke, uitg. J. H. Fichte, VII) 7.

2) T. a. p. 149.

3) T. a. p. 161.

4) T. a p. 144.

5) Das System der Sittenlehre (Werke IV) 356 (§ 32).

6) Grundzüge u. s. w. 154, 155, 159.

zelfs Hegel's bekende kernachtige spreuk slechts een omwerking blijkt van wat zijn voorganger leerde. Immers deze schreef 1): „Was da nur wirklich da ist, ist schlechthin nothwendig da, und ist schlechthin nothwendig also da, wie es da ist; es könnte nicht auch nicht da seyn, noch könnte es auch anders da seyn, als es da ist." Blijkbaar door deze gedachte geïnspireerd, schrijft Hegel, twee jaren ruim na het verschijnen van Fichte's werk (1804), in zijn, nog in handschrift voorhanden, opstel „Kritik der Verfassung Deutschlands" (1806—1808) 2): „Erkennen wir aber, dasz es ist, wie es sein musz, d. h. nicht nach Willkür und Zufall, so erkennen wie auch, das es so sein soll." In 1822 wordt die gedachte dan in de voorrede 3) zijner „Rechtsphilosophie" tot het: „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig."

Afgaande op Hegel's gewoonte in den „Kritische Journal" om steeds van „wir" en van „unsere Philosophie" te spreken, zou men meenen, dat Schelling al op zeer weinig punten met hem verschilde. Dat verschil is dan ook inderdaad eerst in later jaren grooter geworden, terwijl, waar bijv. zijn „System der Sittlichkeit" (handschrift) uit dien tijd nog onder invloed van Schelling's denkwijze is geschreven 4), zijn „Rechtsphilosophie" moeielijk meer geacht kan worden op denzelfden bodem te staan. De invloed van laatstgenoemde is dan ook meer merkbaar, waar men zijn stelsel in zijn geheel beschouwt, dan juist, waar het de staatsleer geldt. Van daar dat ik in dit bestek Schelling slechts kort bespreek.

Schelling is voor Hegel een schakel in een keten

---

1) T. a. p. 129. Zie ook aldaar 14: „das ist eben die süsseste Belohnung der philosophischen Betrachtung, dass ... sie alles nothwendig und darum gut findet und das, was da ist, sich gefallen lässt, so wie es ist, weil es ... seyn soll."

2) Rosenkranz, Leben Hegel's, 240.

3) 17.

4) Haym t. a. p. 179.

geweest; hij heeft, zooals Prantl het uitdrukt 1), hem gebruikt om Fichte voort te zetten. Kant wilde het Reëele aan het Ideëele ondergeschikt maken, Fichte het Ideëele uit het Reëele verklaren, en als Schelling dan komt tot eene „Identitäts-philosophie", tot een „Ideaal-Realismus", dan neemt Hegel dat standpunt over, maar past ook Fichte's methode toe, om Schelling's absoluut standpunt te doen vervallen in den ternarius van Idee, Natuur en Geest, waardoor de onbewuste eenheid door scheiding tot zelfbegrip en tot een zelfbewuste eenheid geraakt. En wat de door beiden zich gestelde vraag aangaat, Stahl 2) stelt het kort en bondig zoo: bij Schelling moet de rede (d. i. = het oorspronkelijke Reëele en Ideëele) natuur en geschiedenis toonen voort te brengen, terwijl voor Hegel de rede (d. i. het „reine" denken) natuur en geschiedenis moet blijken te zijn.

Stahl 3) merkt op, dat, doordat Schelling zijne denkbeelden meer op algemeene zaken en begrippen heeft gericht, het vaak moeilijk is zijn zienswijze na te vorschen met betrekking tot speciale onderdeelen, zelfs tot die, welke vrij gewichtig kunnen genoemd worden. Zoo is dan ook ten opzichte van den staat de gelegenheid tot vergelijking tusschen hem en Hegel vrij schaarsch.

Voor Schelling 4) is de staat „die Natureinheit, zu welcher der Mensch nothgedrungen seine Einheit nehmen musz." De mensch nl. is, doordat hij zijne eenheid met God kwijt is, genoodzaakt, als surrogaat als 't ware, ter bevrediging van het gemis, die eenheid in de natuur te zoeken; de staat is daarom het gevolg van den op hem rustenden vloek. Daar de mensch echter ook een vrij wezen is, ligt in de onderwerping van vrije wezens aan

1) Prantl t. a. p. 53, 54.

2) Gesch. d. Rechtsphil. 3e Aufl., 416.

3) T. a p. 476, 477.

4) Stuttgarter Privatvorlesungen, 461, 462 (Sämmtl. Werke, 1860. Iste Abth. VII).

eene natuur-eenheid, die slechts bij machte is over physische middelen te beschikken, een tegenstrijdigheid. Die eenheid beperkt juist de vrijheid, maar de eenheid, die de vrijheid inderdaad in haar vollen aanvang zou verwezenlijken, is op aarde een ideaal; zoo is dan iedere staat niets dan een poging, een streven naar het ideale. En dat de staat nooit hooger dan tot een physisch bestaan kan komen, leert het bestaan van den oorlog, een verschijnsel, even noodzakelijk als de strijd der elementen en niets dan het onvermijdelijke in het verkeer tusschen natuurwezens. Behalve in de erkenning van den vrijheidsgrondslag is er zeker in dit betoog geen aanrakingspunt te vinden met wat Hegel over den staat heeft geleerd.

Overzicht van HEGEL's stelsel.

- I. Logik.
- II. Naturphilosophie.
- III. Geistesphilosophie.
  - 1. Subjectiver Geist.
    - *a.* Theoretisch.
    - *b.* Practisch.
    - *c.* Frei.
  - 2. Objectiver Geist.
    - *a.* Recht.
      - *α* Privateigenthum.
        - I. Besitznahme.
        - II. Gebrauch.
        - III. Entäusserung.
      - *β.* Vertrag.
      - *γ.* Unrecht.
        - I. Civil Unrecht.
        - II. Betrug.
        - III. Verbrechen.
    - *b.* Moralität.
      - *α* Vorsatz, Schuld.
      - *β.* Absicht, Wohl.
      - *γ* Gewissen, Gute.
    - *c.* Sittlichkeit.
      - *α* Familie.
        - I. Ehe.
        - II. Vermögen.
        - III. Kinder.
      - *β.* Bürgerliche Gesellschaft.
        - I. Bedürfnisse.
          - 1. Bauernstand.
          - 2. Gewerbestand.
            - *a.* Handwerkstand.
            - *b.* Fabrikantenstand.
            - *c.* Handelsstand.
          - 3. Allgemeiner Stand.
        - II. Rechtspflege.
          - 1. Gesetz.
          - 2. Dasein des Gesetzes.
          - 3. Gericht.
        - III. Polizei, Corporation.
      - *γ* Staat.
        - I. Verfassung.
          - 1. Fürstliche Gewalt.
            - *a.* Allgemeinheit Gesetz.
            - *b.* Berathung.
            - *c.* Entscheidung.
          - 2. Regierungs Gewalt.
          - 3. Gesetzgebende Gewalt.
        - II. Aeusseres Staatsrecht.
        - III. Weltgeschichte.
          - 1. Orientalisches Reich.
          - 2. Griechisches Reich.
          - 3. Römisches Reich.
          - 4. Germanisches Reich.
  - 3. Absoluter Geist.
    - *a.* Kunst.
    - *b.* Religion.
    - *c.* Philosophie.

HOOFDSTUK II.

Overzicht van het wijsgeerig stelsel.

Voor een recht verstand van de plaats, die de staat in Hegel's stelsel inneemt, is het onmisbaar een blik te werpen op zijn systeem in zijn geheel en op de methode, die hij bij de vorming daarvan heeft gevolgd. Een van zijn beoordeelaars, Prantl 1), noemt het eerste: „ohne alle Ausnahme das monströseste Gebilde, welches auf dem Boden eigentlicher Speculation unser ganzer bisheriger Kulturgang aufzuweisen hat" en het tweede een Prokrustesbed.

Inderdaad is er noch vóór noch na hem iemand geweest 2), die de geheele wereld van het denken heeft willen systematiseeren en classificeeren tot in bijzonderheden toe, en hij staat alleen met zijn methodisch dwangbuis, waarin hij te vergeefs gepoogd heeft denken en handelen te omvatten; immers, ten opzichte èn van logica èn van feiten hebben de tegenstanders op gebreken te wijzen. Zoo is zijn systeem een „monstrum", maar tevens een, dat om zijn zeldzaamheid en vermetelheid niet nalaat in hooge mate de aandacht te trekken.

Werpt men een blik op de nevensgaande tabel, dan blijkt

1) T. a. p. 48, 57.

2) Uitgenomen Spinoza wellicht.

het, dat, waar Hegel begonnen is methodisch de stof te splitsen in de „Logik", d. i. de „Darstellung Gottes", de „Naturphilosophie", waarin de Godsidee zich toont in bewustzijn te uiten, en de „Geistesphilosophie", waarin dat al begrepen en tot volmaking gebracht wordt, hij als eindpunt weder tot de philosophie komt, als begrijpend, volmakend wat des absoluten geestes is, welke zelf immers de hoogste plaats inneemt in de hoogste philosophische afdeeling. Zelf drukt hij dat zoo uit 1): „Die Philosophie bildet einen Kreis: sie hat ein Erstes, Unmittelbares, da sie überhaupt anfangen musz, ein nicht Erwiesenes, das kein Resultat ist. Aber womit die Philosophie anfängt, ist unmittelbar relativ, indem es an einem andern Endpunkt als Resultat erscheinen musz. Sie ist eine Folge, die nicht in der Luft hängt, nicht ein unmittelbar Anfangendes, sondern sie ist sich rundend." Verder heet zij te bestaan in het doorgronden van het redelijke en daarmede in het begrijpen van het tegenwoordige en het werkelijke, want zegt hij 2): „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig." „Das was ist zu begreifen, ist die Aufgabe der Philosophie, denn das, was ist, ist die Vernunft." De rede zelf nu is: „das ganz frei sich selbst bestimmende Denken" 3). Hegel m. a. w. gaat uit van de veronderstelling, dat er een „Denken" bestaat, een „Idee", op zich zelf staand, „substantiell" zooals hij het noemt, zonder subject noch object, dat evenwel langs den door hem aangegeven dialectischen weg zich ontwikkelt tot een zelfbegrijpen, een zelfbeschouwing en een in-zich-zelf-opgaan, tot het punt eindelijk waarop het „Denken", zich zelf meester, zich zelf bepaalt en dus tot rede geworden is. De wijsgeer heeft dus tot taak het bestaande in verband te brengen met en te

---

1) Rechtsphil. § 2.
2) T. a. p. Vorrede, 16, 17, 18.
3) Phil. d. Gesch. (Werke IX 2e Aufl.) 17.

verklaren uit wat hem gebleken is redelijk te zijn; en het kan er mede in verband gebracht worden en uit verklaard worden, want, al wat het denken tot voorwerp heeft, vormt immers een cirkel, waar alles samenhangt en het een uit het ander volgt. En dan is het ook begrijpelijk, dat hij, in afwijking met wat men zich gewoonlijk voorstelt het concrete tot het redelijke brengt en het abstracte vindt in het zinnelijke 1). Maar heeft hij ons niet reeds vroeger 2) gewaarschuwd, dat het gezond verstand de bespiegeling niet begrijpen kan, ja haar haten moet?

Neemt men echter aan, dat de werkelijkheid redelijk is, hoe komt het dan, heeft men 3) gevraagd, dat die redelijke werkelijkheid nog ontwikkeling noodig heeft, althans zich ontwikkelt? Of de werkelijkheid beantwoordt aan het redelijke en dan is de ontwikkeling en vooruitgang onredelijk, òf deze laatste is redelijk, maar dan is de werkelijkheid nog slechts bezig zich tot het redelijkheidspunt op te werken, en is zij dus nog niet redelijk. Dit is wel het moeilijkste punt in zijn wijsbegeerte, een punt, waar ook zijn volgelingen zich in twee kampen scheiden, en dat niet het minst op practisch gebied tot fellen strijd heeft aanleiding gegeven. Doch daarover later. Hegel zelf heeft jammer genoeg die logische vraag niet willen of niet kunnen beantwoorden en zij, die een afdoend antwoord beproeven, trachten ons van een onderzoek van onderdeelen terug te brengen tot een wereldbeschouwing „im Grossen und Ganzen" 4).

Wat de rechtsphilosophie betreft, deze heeft niet alleen tot voorwerp het eigenlijke recht naar ons begrip, maar

---

1) Rechtsphil. § 52.

2) Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems (Werke, I) 184.

3) Fischer, Speculative Charakteristik und Kritik des Hegelschen Systems, 420, 421.

4) Zoo Köstlin, Hegel in philosophischer, politischer und nationaler Beziehung, 38, 39.

ook de moraal, den staat, de geschiedenis. In het „sittliche Universum", in den staat tot uitdrukking komend, wordt de „Verwirklichung" van het recht gevonden, gegroeid uit de „Idee" en den „Begriff" daarvan 1). Deze opvatting, dat het recht niet empirisch maar langs den weg der dialectiek moest gezocht worden en dan, als redelijk verschijnsel, vereenzelvigd moest worden met wat in de werkelijkheid daarvan bleek, kon niet nalaten in botsing te komen met de leer der historische school; deze nam aan wat er was, Hegel zocht naar wat er moest zijn en bestreed het bestaande, dat met de rede in strijd scheen en een hinderpaal bleek voor de „Verwirklichung" van de „begrepen" rechts „idee". Later werd deze strijd vooral gevoerd tusschen Von Savigny en Gans en Lassalle 2).

Hierboven (blz. 18) zeide ik reeds, dat Hegel van een „Idee" uitgaat, die tot een zelfbegrijpen komt. Dat sluit in, dat men niet die „Idee" zelf tot ontwikkeling brengt maar, zelf passief, die ontwikkeling alleen aanschouwt. Er is eene beweging waar te nemen, maar de waarnemer beweegt zelf niet, en brengt zelf niets in beweging; hij aanschouwt slechts, hoe het een uit het ander volgt en Hegel's methode is nu weinig anders dan het verstrekken van een leiddraad bij dat aanschouwen. Rosenkranz 3) geeft een goed voorbeeld, hoe Hegel zich dien ontwikkelingsgang der begrippen, die zich zelf uitleggen en zoo tot nieuwe komen, voorstelde. Een punt, dat zich beweegt, blijft eenerzijds het begrip van punt behouden, doch baart door zijne beweging het begrip der lijn; die lijn kan in

---

1) Rechtsphil. § 1. Stahl (Gesch. d. Rechtsphil. 3e Aufl. 433) rekent al de begrippen van moraal, enz. tot het „sittliche Universum", hoewel Hegel (t. a. p. Vorrede, 18) toch alleen den staat er onder verstaat.

2) Rosenkranz, Hegel u. Hegelsche Phil. in Bezug a. Recht u. Staat (Rotteck u. Welcker's Staatslexikon, 3e Aufl. VII) 665, 666.

3) Hegel als deutscher Nationalphilosoph, 136.

hare beweging tot het begrip van rechtheid en kromheid leiden en ook het begrip van het vlak voortbrengen. Het punt beweegt *zich*, de lijn beweegt *zich;* er gaat uit het begrip zelf kracht en beweging uit; zoo kan men ook aannemen, dat het begrip *bemerkt* zich te bewegen, zijn beweging *begrijpt*, zich zelf in zijn beweging *bewust* wordt; maar de toeschouwer staat er buiten.

De „Idee" is op zich zelf („An sich") in den aanvang slechts een abstract begrip 1); dat begrip nu neemt in den hierboven besproken beweging door het bewustzijn daarvan in omvang en beteekenis toe; het verliest niets, het wordt eigenlijk niet tot iets geheel nieuws, maar alleen tot iets anders, en wanneer dat andere geheel nieuw voorkomt, dan is dat slechts schijn, want het oude begrip blijft de ziel er van. Van het eerste of abstracte moment komt men zoo tot het tweede of dialectische, waarin het begrip reeds ten eigen bate 2), dus voor zich („Für sich") werkend voorkomt. Door het anders-worden is er een tegenstelling (wel te verstaan geen tegenspraak!) gevormd met het vorige, dat „genegeerd" wordt, d. w. z. dat het begrip dat zich in het tweede moment „gezet" heeft (het handelt immers met bewustzijn!) zich uit zijn vorig standpunt heeft weggenomen. Uit deze z. g. n. „Negation", uit het zich met bewustzijn „zetten" spruit weder voort het derde of speculative moment, waarin het begrip, nu niet alleen met bewustzijn, maar ook met bewustheid 3) zijn beweging voortzet en die „begrijpt" („An und für sich"); dan heeft het ook het punt der „Vernunft" bereikt, en zal het zich ook voordoen, zooals het „werkelijk" is.

Ter verduidelijking zou men aan een weegschaal kunnen

---

1) Rechtsphil. § 32.

2) „Dieser .... Begriff .... wird immer in sich reicher" zegt Hegel t. a. p.

3) Ik maak hier eene misschien taalkundig niet te verdedigen onderscheiding; de bedoeling zal duidelijk zijn; in beeldspraak zou ik kunnen wijzen op het pasgeboren kind en den volwassen mensch.

denken. Op de eene schaal ligt iets, dat gewicht heeft; ik leg op de andere schaal iets anders, dat hetzelfde gewicht heeft; beide zaken hebben iets gemeen, nl. het gewicht, maar het tweede zal dat gewicht zijn in een meer ontwikkelden vorm, nl. de gewichtsmaat; dit andere iets wordt „gezet", heft daardoor het andere op, en door de „negatie", d. i. de wegneming, van de eerste gewichtskracht komt te voorschijn het element van het evenwicht, dat mij in staat stelt het gewicht van het eerste iets te zien en te begrijpen. Wil men in deze vergelijking nog het denkbeeld brengen van eigen beweging, dan neme men voor het eerste iets een persoon, die zelf op de eene schaal staand, zonder zijn eigen gewicht te kennen de andere schaal met maatgewichten vult, totdat de „negatie" van zijne persoonlijke zwaartekracht hem zijn gewicht leert zien.

Volgen wij nu zijn stelsel om allengs tot het begrip van staat te komen.

De „Idee" op zich zelf, als de som van al het logische, uit zich in de natuur, en wordt, zich van die uiting in volle vrijheid bewust, tot „Geist", de eenheid alzoo van „Idee" en natuur. De „Geist" is weder vooreerst subjectief, d. i. hij is het Ik, het abstracte in het individu, dat echter zich geplaatst ziet voor het feit, dat het zich in vrijheid bewegen kan en daardoor ook geplaatst wordt voor alles wat met die beweging samenhangt, en zoo tot „objectivem Geist" wordt, terwijl eindelijk de „absoluter Geist" die abstracte geest is, die het objectieve in zich heeft opgenomen, en in kunst, godsdienst en wijsbegeerte het idëeele met het rëeele vereenigend, zich zelf en zijne vrije beweging toont te begrijpen.

De objectieve Geest heeft als eerste moment dat des rechts of der legaliteit. Dit is het abstracte, formeele recht, het kunnen van het individu, de mogelijkheid over iets te beschikken (eigendom), iets te kunnen regelen (verbintenis), iets strijdigs daarmede te doen (onrecht). Het tweede moment is dat der „Moralität", waarin de wil van

het individu, zich bewust te kunnen, begrijpt te moeten 1); in deze sfeer behoort de leer van schuld en opzet, van het geweten, enz. In het derde moment der „Sittlichkeit" vinden wij het formeele rechtsbeginsel met het onbestemde plichtsgevoel vereenigd. De „Sittlichkeit" vormen al die verhoudingen en instellingen waarin het individu leeft, en die gegrond zijn op de erkentenis (dus het begrip), dat er rechtsregelen bestaan en dat deze behooren te worden gevolgd en toegepast, en dit alles met bewustheid. Tevens is de „Sittlichkeit" de idee der vrijheid 2); het eerste moment bevatte slechts de mogelijkheid der vrijheid, het tweede den drang er toe, het gevoel welks voorschrift zonder wetenschap wordt opgevolgd, maar in het derde is het *kunnen* en *moeten* geworden tot een *willen*, het essentiëele voor het vrije handelen 3). Dat binnen deze sfeer ook wel dwang op te merken valt, is iets geheel bijkomstigs; niet in het voorkomen van dien dwang ligt het verschil tusschen moraliteit en zedelijkheid, maar in de eigenaardige richting in het bewustzijn, die het goede wil, want dit beginsel, zegt Perander zeer juist, „is in zijn wezen geen dwang, maar het zelfbewust leven van den denkenden geest als beginsel voor de volkszeden" 4).

De idee van het recht is de vrijheid 5), en dat van de vrijheid de „Sittlichkeit" de idee is, bleek hierboven. De vrijheid in het rechtsmoment is alleen *mogelijk*, maar zoodra men tot een „willen" is gekomen is de vrijheid er „wirklich": „.... denn das Freie ist der Wille. Wille ohne Freiheit ist ein leeres Wort, so wie die Freiheit nur als Wille, als Subjekt wirklich ist" 6). Tot dat „willen',

1) Rechtsphil. § 108.
2) T. a. p. § 142.
3) „Wolle nur, was du sollst, so kannst du, was du willst", heeft F. Rückert ergens gezegd.
4) Kritisk undersökning af statsbegreppet o. s. v., 9.
5) Rechtsphil. § 1.
6) T. a. p. § 4.

behoort echter niet de willekeur; wie willekeurig handelt, handelt niet naar wil maar naar toeval, is dus niet vrij maar afhankelijk van neigingen, enz. Het particularistische heerscht dan in den willende, maar wie redelijk wil handelen, handelt niet als individu voor zich, maar naar de begrippen der „Sittlichkeit" ter wille van een zaak. „Das Vernünftige ist die Landsstasse, wo jeder geht, wo niemand sich auszeichnet" 1). Heeft de wil den dialectischen weg doorloopen, dan blijkt hij zich op te lossen in de idee van het goede, en dit is: „die realisirte Freiheit, der absolute Endzweck der Welt" 2).

Al wil Hegel niet van definities weten 3), heeft hij toch hier en daar kort en kernachtig gezegd, wat hij onder recht verstaat, en dat samenvat, wat hier boven in beknopten vorm uiteen gezet is. „Diesz, dasz ein Daseyn überhaupt, Daseyn des freien Willens ist, ist das Recht. Es ist somit überhaupt die Freiheit als Idee" 4). „Der Boden des Rechts ist überhaupt das Geistige, und seine nähere Stelle und Ausgangspunkt der Wille, welcher frei ist, so dasz die Freiheit seine Substanz und Bestimmung ausmacht, und das Rechtssystem das Reich der verwirklichten Freiheit, die Welt des Geistes aus ihm selbst hervorgebracht, als eine zweite Natur, ist" 5). Naar zijn oordeel eindelijk, heeft de rechtsphilosophie, die, gelijk hierboven reeds gezegd is, tot voorwerp heeft het recht in zijn drie momenten van idee, begrip en werkelijkheid, zich niet te bemoeien met het ontstaan van het recht 6); zij begint met het recht als een gegeven, als een aanvangspunt, dat echter niet los staat, maar op zijn beurt een resultaat is; de rechtsphilosophie is slechts een stuk

1) T. a. p. § 15.
2) T. a. p. § 129.
3) T. a. p. § 2.
4) T. a. p. § 29.
5) T. a. p. § 4.
6) T. a. p. § 2.

der algemeene wijsbegeerte, een scherp gescheiden stuk in den cirkel, die deze laatste vormt.

Het „abstrakte Recht" en de „Moralität" staan in een te ver verwijderd verband met de staatsleer, om in nadere bijzonderheden besproken te worden. Slechts ten opzichte van die begrippen wil ik een uitzondering maken, die later bij de behandeling dier leer weder ter sprake zullen komen.

In het recht kan, in de eerste plaats, de vrije wil zich uiten in de beschikking over een zaak, d. i. in het bezit daarvan; kan in het bezit de wil zich geheel vrij bewegen en zich als 't ware door de zaak laten vertegenwoordigen („im Besitze gegenständlich sein") dan ontstaat het begrip van eigendom, en, daar die wil individuëel optreedt, van privaateigendom. Gemeenschappelijk eigendom is willekeur, is een gemeenschap, die de kiem van oplossing met zich draagt, is niet ontstaan als noodzakelijk moment in den schakel; integendeel, daar dit de vrije wilsuiting kan belemmeren, is privaateigendom een door de rede geboden noodzakelijkheid en het gemeenschappelijk eigendom een willekeurig, toevallig, „unvernünftig" instituut 1). Volgt uit de gelijkheid van iedere persoon, als abstract wezen, dat ieder eigendom behoort te hebben, zoo volgt daar echter nog geenszins uit, dat die eigendom voor ieder gelijk moet zijn; niet alleen dat dit feitelijk op den duur onmogelijk vol te houden zou zijn, maar ook is de vraag, wat en hoeveel men heeft, een kwestie van toeval, van bijzondere omstandigheden, die zich in de sfeer der abstracte rechtspersoonlijkheid niet kunnen doen gelden 2). Het recht toch is geheel onverschillig voor het bijzondere.

De vrijheid van den wil zou allen dwang als onrecht moeten buitensluiten; toch is dit niet zoo. De wil echter, die redelijk is, zal geen dwang behoeven; waar de rede niet heerscht, is evenwel, zagen wij hierboven, geen volle

1) Rechtsphil. § 45, 46.
2) T. a. p. § 49.

vrijheid; integendeel de wil, die zich gehoor gevende aan neiging of lust uit, zal indruischen tegen de vrijheid van den redelijk willende en alzoo dwingend optreden. En dan is een dwang (staatsdwang), die den eersten opheft en de vrijheid herstelt, niet alleen geen onrecht, maar zelfs door het recht geboden 1).

Recht en plicht vormen in zoover eene eenheid, dat zij onafscheidelijk zijn; slechts hij die rechten heeft, heeft verplichtingen en omgekeerd, en daar in de beide sferen van recht en moraliteit, evenzeer als in die der „Sittlichkeit", vrijheid van den wil noodzakelijk is, kan alleen een vrije verplichtingen hebben en nimmer een slaaf. Scheiding van rechten en plichten zou tot een oplossing leiden, juist waar identieke eenheid als grondslag vereischt wordt 2).

De „Sittlichkeit" kent op haar beurt weder drie momenten: familie, maatschappij en staat 3). De „sittlicher Geist" uit zich het eerst als „natürlicher Geist" in de familie („Naturstaat"), die zich splitst, doch door de behoeften der samenleving de eenheid, die thans verloren gaat, ziet vervangen door een samenstel van onderlinge verhoudingen, de maatschappij of „bürgerliche Gesellschaft" („Culturstaat"); de bewuste regeling dier verhoudingen roept de staatsinrichting in het leven en dus ook den staat zelf („Verfassungsstaat") 4).

---

1) T. a. p. § 92, 93. In zijn „Philosophische Propädeutik" (Werke XVIII) 25, komt hij er zoo toe te zeggen, dat de misdadiger zijn straf „gewild" heeft. — In (Rechtsphil.) § 93 staat o. a.: „Verletzung eines Vertrages durch Nichtleistung des Stipulirten, oder der Rechtspflichten gegen die Familie, Staat, durch Thun oder Unterlassen, ist insofern erster Zwang oder wenigstens Gewalt, als ich ein Eigenthum, das eines Anderen ist, oder eine schuldige Leistung demselben vorenthalte oder entziehe."

2) T. a. p. § 155.

3) In 1808—1811 (Phil. Prop. 47) kende hij nog alleen „Familie" en „Staatsgesellschaft".

4) T. a. p. § 33, 157. Rosenkranz, Hegel u. Hegel'sche Philosophie (Staatslexikon), 660.

De grondslag der familie is de liefde, die, door opoffering van eigen zelfstandigheid doch door het zich terugvinden in een ander, de eenheid vormt, die het allereerst in het huwelijk te voorschijn treedt. De liefde is wel de grondslag der familie, doch niet van het familierecht; want dit ontleent zijn oorsprong aan den eisch, dat de familie, reden van bestaan hebbende, ook recht van bestaan erlange naar buiten. Door het huwelijk, dat „an sich" slechts een begrip is, ontstaat echter het optreden naar buiten als eenheid in het huwelijksvermogen en de zorg daarvoor („für sich"), terwijl in het laatste moment, in de kinderen en hun opvoeding, de familie werkelijkheid wordt, om door splitsing en oplosssing over te gaan in het familiecomplex der maatschappij 1). Het streng zedelijke van het huwelijk sluit het denkbeeld van een contract uit, maar het denkbeeld van monogamie in; slechts in één persoon kan de noodige oplossing en terugvinding van eigen persoonlijkheid plaats vinden om de eenheid tot stand te brengen 2). Daar in het familievermogen de familie zelf objectief zich uit (in de kinderen geschiedt dat absoluut en geestelijk), moet dat vermogen ook zijn bestemming volgen en niet door een tot willekeur ontaardende vrijheid van testeeren daarin gehinderd worden; daar de familie van meer beteekenis is, een enger rechtsband vormt dan het stamhuis, is verbod van instelling van een fidei-commis geenszins onrecht, tenzij hoogere beginsels van staat bescherming van het eerstgeboorterecht en van dynastisch eigendom mochten vorderen 3).

De maatschappij spruit voort uit de behoeften der eenheden, die in de familie zijn gevormd; in de maatschappij zoekt ieder zich zelf (het moment van het „für sich"), doch daartoe heeft men elkander noodig, en de maatschap-

---

1) Rechtsphil. § 158—161.
2) T. a. p. § 167.
3) T. a. p. § 179, 180.

pelijke verhoudingen en instellingen, die schijnbaar de vrijheid kortwieken, geven in anderen vorm de voorwaarden, waarop eene ware vrijheid mogelijk wordt; door het algemeene welzijn te dienen, dient men indirect het zijne 1). De maatschappij is iets zoo noodwendigs, dat het individu, zelfs onbewust, als handelend in eigen belang, tot hare vorming medewerkt; zonder in haar op te gaan, zal en moet het individu zijn willen en handelen toch naar een algemeen richtsnoer richten; het is een schakel in de keten 2).

De drie momenten der maatschappij zijn: het stelsel der behoeften, de rechtsbedeeling en de „Polizei", met de corporatie. Volgens Hegel behoort de studie der eerste sfeer tot het gebied der staathuishoudkunde, die tot hoofdvoorwerp den mensch heeft 3).

De groote verscheidenheid der behoeften en der wijzen, waarop zij vervuld worden, roept de verschillende standen in het leven, die, drie in getal, uit elkaar voortvloeien; het zijn: de „substantielle oder unmittelbare" stand (boerenstand), de „reflektirende oder formelle" stand (nijverheidstand) en de algemeene stand. De „substantielle" stand is aangewezen tot bebouwing van den grond, als eerste en natuurlijk middel van bestaan, en daar dit meer afhankelijk is van de natuur dan van de wilskracht des menschen, is de stand, die er zich mede bezig houdt, nauw aan de natuur verbonden en kenmerkt zich niet door nadenken en bewust willen (het moment „an sich"). Waar

---

1) T. a. p. § 183, 184.

2) T. a. p. § 187. Naar Hegel's oordeel ligt de beteekenis der school daarin, dat het individu als kind daar leert uit het familieverband over te gaan in den samenhang der maatschappij. Hegel, Gymnas. Reden (Werke XVI) 171, 172, 174—176.

3) T. a. p. § 188—190. „Im Rechte ist der Gegenstand die Person, im moralischen Standpunkte das Subjekt, in der Familie das Familienglied, in der bürgerlichen Gesellschaft der Bürger . . . auf dem Standpunkte der Bedürfnisse . . (der) Mensch."

de landbouw echter intensief en op wetenschappelijken grondslag gedreven wordt, is een abnormale toestand ingetreden en is de boerenstand eigenlijk bezig over te gaan tot den tweeden stand, dien der nijverheid 1). Deze vervalt weder in drieën: de handwerksnijverheid, die een persoonlijk karakter draagt, de eigenlijke industrie, die voor de maatschappij in het groot werkt, en de handel, die alles vereenigt en tot eenheid brengt. De afhankelijkheid van den eersten stand van de natuur brengt mede, dat onderworpenheid zijn leden kenmerkt, terwijl de tweede, door het gevoel van eigenwaarde, meer tot vrijheid is geneigd. De vrijheidszin huist dan ook het meest in de steden 2). De algemeene stand ten slotte dient de maatschappij in haar geheel en moet daarom, hetzij door het bezit van eigen vermogen, hetzij door schadeloosstelling van wege den staat, in wiens dienst hij staat, van de zorg voor individuëele belangen ontheven zijn, ten einde in den arbeid voor het algemeen welzijn te kunnen opgaan 3).

De maatschappelijke vrijheid, d. i. de erkenning, dat al wat in staat en maatschappij door de rede geboden wordt, ook door middel van niet door de rede bestuurde handelingen (willekeur) tot stand komt, — die vrijheid, die steunt op het recht van eigendom, heeft, om tot ontwikkeling te komen, ook de bescherming van den eigendom van noode, welke in de rechtsbedeeling tot stand komt 4), en wel in de drie momenten van „Gesetz", „Daseyn des Gesetzes" en „Gericht." In de wet, waarin het recht te vinden is (geplaatst, „gesetzt", is) heeft de gedachte van het recht zich een vorm gevonden, ten einde zich met

---

1) T. a. p. § 202, 203.

2) T. a. p. § 204.

3) T. a. p. § 205. Kahle (Darstellung und Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie, 82) acht deze verdeeling in standen in strijd met de werkelijkheid.

4) Rechtsphil. § 206, 208.

bewustzijn te uiten; het recht is nu zoo tot „positief" recht geworden. Wij hebben hier echter in het eerste moment nog slechts een vorm voor het verbindende van het recht, een middel om het te „bevatten", in letterlijken en figuurlijken zin; wij weten nu, wat „rechtens" is, doch de mogelijkheid bestaat, dat het „recht" zelf in werkelijkheid nog niet in dien vorm begrepen is 1). Het „Gesetz" is een begrip; het behoeft nog geen geschreven recht te zijn, maar ook de gewoonte valt er onder. Waar men evenwel, zooals de rechter, zich met dat begrip vertrouwd moet maken in bijzonderheden, is codificatie van het recht in positieven zin van groot nut. Het tweede moment is het „Daseyn des Gesetzes", d. i. het bestaan er van als concreet verschijnsel, waardoor de naleving er van niet meer een abstracte mogelijkheid is, maar een eisch is geworden, voortvloeiend uit het bestaan van een voor toepassing vatbaren vorm voor wat het rechtsbewustzijn als na te leven regel aanwijst. Het misdrijf krijgt dan het karakter van een inbreuk op de algemeene redelijke vrijheid; daar het individu echter in concreto door zijn misdrijf die vrijheid slechts in geringe mate kan aantasten, zal het herstel daarvan, naarmate eene maatschappij meer ontwikkeld is en een vaster geheel vormt, minder behoeven en staat dus de straf, afhankelijk van de maatschappelijke ontwikkeling, in verschillende tijden in omgekeerde reden tot haar 2). In de rechtspraak eindelijk komt de rechtsbedeeling tot werkelijkheid.

Het derde moment der maatschappij ligt in de uitwendige orde („Polizei") en het vereenigingswezen („Korporation"). Het doel van politietoezicht en politiezorg (ongeveer samenvallend met wat velen tegenwoordig staatszorg noemen) is het individu in staat te stellen van de algemeene verhoudingen gebruik te maken ten bate van eigen doeleinden.

---

1) T. a. p. § 211, 212.
2) T. a p. § 218.

Zal dat kunnen, dan moet het individu louter als lid der maatschappij beschouwd worden en desnoods beveiligd worden tegen onredelijke (willekeurige) handelingen van ouders e. a.; leerplicht en vaccinedwang zijn derhalve alleszins geoorloofd op te leggen 1). De corporatie heeft het zelfde doel; zij maakt van de gelegenheid gebruik, om als een tweede familie de hetzelfde doel beoogenden in een rechtsband samen te vatten, en zoodoende de bijzondere oogmerken tot één groot te vereenigen. In den nieuweren tijd is men echter van oordeel, dat ieder voor zichzelf kan en moet zorgen en zijn de corporaties afgeschaft 2).

Toch is met en naast de familie de corporatie een wortel van den staat; in de maatschappij treedt zij het krachtigst op, vormt zij de groote eenheid, waarin de burger, die geen deel mag nemen aan de eigenlijke staatszaken, gelegenheid vindt ook voor algemeene belangen werkzaam te zijn.

Ten slotte brengt ons de corporatie uit de sfeer der maatschappij, waarin zij slechts een bescheiden plaats kan innemen, tot de groote corporatie van den staat, die alles omvat, wat onder bescherming der openbare orde het algemeen welzijn in den ruimsten zin beoogt 3). Uit de familie heeft zich logisch de maatschappij ontwikkeld, waarin reeds het subjectieve element op den achtergrond werd gedrongen, doch de eenheid, die met bewustheid regelend kon optreden, moest, uit de maatschappelijke verhoudingen voortkomend, ze begrijpend en consolideerend, van hooger orde zijn. De staat is alzoo „die Wirklichkeit

---

1) T. a. p. § 236, 239.

2) T. a. p. § 255. Hegel heeft blijkbaar de gilden voor oogen gehad, en kende het moderne vereenigingswezen te weinig, om de „corporatie" in modernen zin op te nemen; dat de individualistische richting hiertoe zou leiden, kon hij evenmin weten.

3 T. a. p. § 256.

der sittlichen Idee", wier ontwikkelingsgang hierboven beknopt werd weêrgegeven.

Voordat ik evenwel tot de eigenlijke staatsleer overga, dient er nog een oogenblik stil gestaan te worden bij Hegel's gedachten over den godsdienst, die natuurlijk zijne meening omtrent de verhouding tusschen kerk en staat hebben bepaald.

De absolute Geest kent de drie momenten van kunst, godsdienst en wijsbegeerte. Deze geest, die als hoogste alles in zich opneemt, uit zich allereerst in het zinnelijke, in het vormelijke van de kunst, zonder begrip nog van zichzelf, zonder bewust te zijn van eigen beteekenis. Zich bewust wordt hij eerst, waar zijn gevoel zich uit, en hij, niet tevreden met het met de zinnen waarneembare schoone, bevrediging zoekt in wat daarbuiten ligt, en zich zelfs weet los te maken van wat de zinnen verlangen, om ook in het eenvoudigste tot aanbidding te komen van wat naar zijn voorstelling in het Godsbegrip is belichaamd. Dat godsdienstig gevoel begrijpen doet de Geest echter eerst in het stadium der philosophie, waarin God de logica aller dingen is, het begin en het einde der wereld der gedachte 1).

De godsdienst staat in het stelsel zoover verwijderd van den staat, dat slechts in beperkte mate, zooals hieronder blijken zal, naar Hegel's meening, de kerk, waarin de godsdienst als 't ware practisch optreedt, met den staat in aanraking behoort te komen. Beide staan toch zoover van elkander, dat slechts door een onredelijke overschrijding van wederzijdsche grenzen een bepaalde verhouding van gewicht zal kunnen ontstaan. Met een „unvernünftige" betrekking nu houdt hij zich begrijpelijkerwijze niet op 2).

---

1) Stahl t. a. p. 423. Hegel, Phil. d. Gesch. (Werke IX) 493, 494.

2) Hegel's leer der „bürgerlichen Gesellschaft" vindt o.a. grooten tegenstand bij Von Mohl, die, in zijn „Geschichte und

Litteratur der Staatswissenschaften" I,82, 83, 151, er zich aan stoot, dat het geen werkelijk iets is, maar eene dialectische vinding om door tegenstelling met familie tot staat te komen. Zij is het geheel der vorderingen en eischen van de gemeenschap, waarvan de staat de „Richtigstellung" is. Zij bevat individueele betrekkingen, werkelijke maatschappelijke organismen en formeele staatsinrichtingen, terwijl den staat dingen ontnomen zijn, die hem toekomen, zooals „Rechtspflege" en „Polizei". Eiselen heeft zijn leer dan ook op dit punt verbeterd.

Dat de „Gesellschaft", vroeger met den staat de „Staatsgesellschaft" uitmakende, eerst na 1811 is uitgevonden als dialectisch begrip, stipte ik reeds hierboven (blz. 26 noot 3) aan.

Bluntschli („Ueber die neuen Begründungen der Gesellschaft und des Gesellschaftsrechts" in Kritischer Ueberschau d. deutsch. Gesetzgebung u. Rechtswissenschaft, III 241) vindt, dat Hegel ten onrechte beweert, dat iedereen zichzelf en persoonlijk welvaren zoekt, en dat maatschappelijke verhoudingen uit dat onderling zoeken voortvloeien; deze ontkent dus het bestaan van een „Geist der Gemeinschaft", die empirisch na te speuren is, want het egoïsme is niet de grondslag der maatschappij.

HOOFDSTUK III.

De Staatsleer.

De „Idee des freien Willens", die (zie hierboven), door recht en moraliteit heen, in de „Sittlichkeit" haar „wirkliches", „an und für sich seyendes" bestaan heeft gevonden, heeft binnen die sfeer eerst in den staat haar toppunt van vrije wilszelfstandigheid bereikt.

Hegel moge in vroeger tijd in twijfel geweest zijn over de juiste plaats aan den staat in zijn stelsel toe te kennen: wat voor hem de staat was en bleef, hierin heeft de tijd geen verandering gebracht. Valt hij in zijn „Rechtsphilosophie" § 258, Von Haller aan over het oppervlakkige van diens voorstellingen, waarin hij een waarachtig begrijpen van den staat mist, reeds veel vroeger, vooral in de Jenaer periode, verzette hij er zich tegen in den staat alleen een instituut te zien tot bescherming van persoon en goederen; deze was voor hem een levend geheel, waarin de individuën gemeenschappelijk arbeidden aan het zedelijk werk der vrijheid, als een onvermijdelijke noodzakelijkheid. Men moet zich losmaken van de voorstelling van een bepaalden staat, waarin de staatsidee zich slechts in een vorm en onvolledig te aanschouwen geeft; want deze idee staat veel hooger, zij is een „wirklicher Gott;" terecht hebben de volken dit altijd gevoeld en aan hun wetten en instellingen een goddelijk karakter

toegekend: „es ist der Gang Gottes in der Welt, dasz der Staat ist" 1). Is de staat alzoo een abstractum, hij is toch ook een realiteit; gerealiseerd wordt hij in de burgers en tot leven en werkelijkheid komt hij door de staatsinrichting („Verfassung") 2). Deze nieuwe staatsbeschouwing dagteekent, volgens hem, sedert het veldwinnen van het Protestantisme en heeft aan het einde der vorige eeuw haar beslag gekregen als philosophische basis 3).

Bij dat al is de vraag, hoe een bepaalde staat ontstaan is, volkomen onverschillig; dat is slechts van historisch belang, evenals de opvattingen, die men in verschillende tijden daaromtrent had; één ding is echter zeker, dat de oorsprong nooit op een overeenkomst kan hebben berust; want aan een contract is het element van willekeur verbonden en willekeur is geheel buitengesloten, waar het iets zoo streng redelijks geldt als den staat; aan een overeenkomst kan men zich onttrekken, aan de absolute noodzakelijkheid in een staat te leven echter niet 4). Hoe Hegel zich de staatsontwikkeling historisch voorstelde, weten wij uit zijn leer der drie „Sittlichkeitsmomenten", waarin uit den natuurstaat de cultuurstaat en uit dezen de „Verfassungsstaat" voortvloeit.

Het begrip van staat als begrip van „Sittlichkeit" is van betrekkelijk jongen datum bij Hegel. In het, in het eerste hoofdstuk vermelde, handschrift uit het begin dezer eeuw vinden wij veel terug, van wat hij in zijn later rechtsphilosophisch werk heeft uitgewerkt. Eén ding treft ons echter, nl., dat wel de staat de vorm moge zijn, maar dat eigenlijk in het volk dat begrip van zedelijkheid, hier sterk geaccentueerd als een complex van deugden, als inhoud is te vinden; ja zoo sterk is dit, dat hij zelfs niet

---

1) Hegel t. a. p. Rosenkranz in zijn Staatslexikonartikel, 655, 665.

2) Hegel, Phil. d. Gesch. 54, 55.

3) T. a. p. 533—538.

4) Rechtsphil. § 258, 75.

van een staat spreekt, maar alleen van staatsinrichting, en ook het volk den vorm noemt waarin het begrip is vervat. „Die Auschauung dieser Idee der Sittlichkeit aber, die Form, in der sie von Seiten ihrer Besonderheit erscheint, ist das Volk" 1). In de „Rechtsphilosophie" is „Volk" òf de massa, die in het dagelijksch leven dien naam draagt òf een element der geschiedenis, dat de kiem van staat in zich bevat doch, wel verre van in zichzelf iets volledigs te hebben, integendeel vaak het bewustzijn van zijn bestaan mist. Een groot verschil dus. Blijkbaar was hij het in het eerst niet met zich zelf eens, waar een onderscheid te maken tusschen volk en staat, en houdt de bewering, „dasz, wenn es schwer ist die Natur zu begreifen, es noch unendlich herber ist den Staat zu fassen" 2), het resultaat in van een twintigjarigen gedachtearbeid. In de „Philosophische Propädeutik", uit de jaren 1808—1811, vindt men een overgang; wel is de staat nog met de maatschappij één, maar volk en staat zijn reeds scherp gescheiden 3). Zijn definitie is dan: „Der Staat ist die Gesellschaft von Menschen unter rechtlichen Verhältnissen, worin sie nicht wegen eines besonderen Naturverhältnisses nach natürlichen Neigungen und Gefühlen, sondern als Personen für einander gelten und diese Persönlichkeit eines Jeden mittelbar behauptet wird".

De „Sittlichkeit" was, zagen wij vroeger, de idee der vrijheid, en daar nu de staat de „Sittlichkeit" tot „Wirklichkeit" brengt, is alleen in den staat de vrijheidsidee in waarheid te vinden 4). „Der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee, — der sittliche Geist, als der offenbare, sich selbst deutliche, substantielle Wille, der sich denkt und weisz und das was er weisz, und insofern er es weisz,

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 128. Haym, Hegel und seine Zeit, 177.

2) Rechtsphil. § 272.

3) T. a. p. (Werke XVIII), 48.

4) Rechtsphil. § 57.

vollführt" 1). „So ist der Staat die vernünftige und sich objectiv wissende und für sich seyende Freiheit" 2). „Der Staat ist die Wirklichkeit der konkreten Freiheit"; en die vrijheid bestaat in de harmonische samenwerking, met bewustzijn van eigen rechten, van het individueele streven en het, wij zouden thans kunnen zeggen: sociale streven. Hegel vergelijkt den staat met het systeem der zenuwen, waarin men het gevoel zou kunnen analyseeren als een „Beisichselbstseyn" (Familie) en een „Nachaussengehen" (bürgerliche Gesellschaft). Beide momenten moeten ontwikkeld zijn, wil het geheele stelsel levenskracht bezitten 3).

Het „Sittlichkeits"beginsel, in verband gebracht met wat de geschiedenis leert, toont, dat de staat uit twee zaken ontstaan is, uit de familie en uit het landbouwbedrijf; al het andere is daaruit voortgevloeid, en wat nu bestaat, dankt zijn bestaan niet aan geweld, maar alleen aan het bewustzijn, door de beschaving hoe langer hoe meer ontwikkeld, dat de staat onmisbaar is voor individueele welvaart en maatschappelijke rust; de staat berust op het algemeen gevoel van orde 4).

De plaats, die Hegel aan den staat toekent in zijn stelsel, leidt tot logische moeilijkheden 5). Wij weten, dat de grondslag van alles het „Denken" is, dat zijn volle ontwikkeling in zelfbewuste vrijheid vindt in de wijsbegeerte als laatste moment van den absoluten geest. Doch wat blijkt ons ook? Dat de staat de „Wirklichkeit" der vrijheid is, m. a. w. dat de hoofdvoorwaarde voor de ontwikkeling van het „Denken" reeds in den staat (behoorende tot de sfeer des objectieven geestes) is vervuld. Is de staat dus eigenlijk een vorm der philosophie? God heet in de

1) T. a. p. § 257.
2) Phil. d. Gesch. (Werke IX) 58.
3) Rechtsphil. § 260, 263.
4) T. a. p. § 167, 203, 268.
5) O. a. breed uitgemeten bij Haym, Hegel und seine Zeit, 370 vlg.

„Geistesphilosophie", met den absoluten geest tot culminatiepunt, zichzelf te begrijpen, „an und für sich" te zijn. Maar de staat is een „wirklicher Gott" genoemd? Als God in die sfeer reeds tot „Wirklichkeit" komt, dan is de sfeer van den absoluten geest eene logische overbodigheid.

Ik zou niet gaarne beweren, dat het aan Rosenkranz 1) gelukt is die moeilijkheid uit den weg te ruimen. Hij legt daarop den nadruk, dat het bij den staat op den wil, bij de philosophie op het weten aankomt; de staat is dan: „die Verwirklichung der Vernunft in der objectiven Form des Willens." Dit kan men grif toegeven; dat recht, moraliteit en „Sittlichkeit" herleid worden tot kunnen, moeten en willen, hebben wij hier boven gezien. Waar blijft echter bij dit alles de vrijheid, waarvan de „Sittlichkeit" de idee is? Daar loopt Rosenkranz m. i. overheen en de reeks van vragen, aan de leer der wilsvrijheid ontleend, waarmede hij zijn tegenstander overstelpt, maken de zaak zeker niet duidelijker. Zelfs al heeft hij inderdaad Hegel's meening begrepen, dan zal men toch moeten constateeren, dat deze dan zoo wonderlijk omspringt met de begrippen „Freiheit", „Wirklichkeit", „Gott", enz., dat het niet te verwonderen is, dat, al verdient hij niet Haym's verwijt een goochelaar te zijn, het herhaalde gebruik van dezelfde woorden in geheel verschillend verband den lezer, die Rosenkranz' exceptioneele helderziendheid mist, het voor de oogen doet schemeren.

Het doel van den staat is het algemeen belang te dienen, en daarbij treedt hij op als eene eenheid, een individuëel geheel. Wel kent men staatsmachten met eigen werkkring, maar het is een dwaling haar zelfstandigheid toe te kennen; doet men dat, dan is er van eene eenheid geen sprake meer. Zij zijn echter slechts momenten van

1) Apologie Hegel's gegen Dr. R. Haym, 40–42.

het geheel, en op zich zelf vormen zij weder een geheel, maar een, dat wel afzonderlijk maar niet afgezonderd is 1). Wil dat individuëele geheel, dat de staat is, tot zijn recht komen, dan moet het zich uiten in een individu; daarom is het individuëele nog niet het beslissend moment voor de „Verwirklichung" in concreto, maar dat is het individu, de monarch. In haar spreekt zich de staat uit; is de staatsinrichting een goed ontwikkeld geheel, dan zal die uitspraak van den staatswil wellicht eenvoudig in eene onderteekening bestaan; maar toch ligt in die eenvoudige daad van een individu opgesloten de redelijk gewilde daad van het geheel; „es ist die Spitze, über die nicht hinausgegangen werden kann." De monarch mag daarom ook niet willekeurig handelen; zijn persoonlijkheid, iets toevalligs, mag nooit van invloed zijn; die persoonlijkheid doet er ook niets toe; want hijzelf beslist eigenlijk niet; als hij zegt: „Ik wil", dan is hij niets anders dan het onmisbaar individuëele orgaan van den staatswil: „er hat nur Ja zu sagen, und den Punkt auf das I zu setzen." Hij moet in denzelfden „Zusammenhang der Idee", in der „inneren Nothwendigkeit der Verfassung", met zijn onderdanen staan, anders is er geen staatsverband. Hierin ligt het begrip van majesteit, d. i. het besef, dat de monarch niet een willekeurig handelende is, maar in zijn handel en wandel steeds de uiting is van den wil der staatseenheid 2).

In den monarch openbaart zich ook de souvereiniteit van den staat. Wat Hegel hieronder verstaat, is verre van duidelijk. Van volkssouvereiniteit als begrip wil hij niets weten, dat is een „verworrener Gedanke"; eene persoonlijke souvereiniteit past niet in zijn systeem, want de souverein moet juist in al zijn souvereine daden het persoonlijke zien elimineeren, als zijnde het orgaan van iets

1) Rechtsphil. § 272.
2) T. a. p. § 279—281.

meerders dan hij zelf. Hegel zegt, dat de souvereiniteit van den staat daarin bestaat, dat alles wat van staatswege gebeurt noch een zelfstandigen oorsprong heeft noch dien ontleent aan den wil van een individu, maar geworteld is in de staatseenheid als „(sein) einfacher Selbst". Hij laat ons verder in het duister, wat hij daarmede bedoelt en heeft vreemd genoeg, dit, waarlijk niet weinig belangrijk, beginsel niet uitgewerkt 1).

Hierboven wees ik er reeds op, dat in Hegel's stelsel staat en godsdienst eigenlijk geen aanrakingspunt hebben. Met het oog evenwel op de talrijke tegenovergestelde meeningen, wijdt hij toch eenige bladzijden aan de oude, nog steeds niet verouderde kwestie, en het ligt voor de hand, dat de slotsom zijner polemische beschouwingen neêrkomt op de ontkenning van den band door anderen tusschen beide begrippen gelegd. Het eenige, dat in beide te vinden is, is de „Idee" der rede; beide zijn momenten in den grooten ontwikkelingsschakel dier „Idee", maar dan ook niet direct, maar indirect met elkaar verbonden; voor het inzicht in het wezen van den staat en tot kweeking van gevoelens van eerbied er voor, kan weliswaar de godsdienst het zijne doen, maar, waar in hem immers de absolute geest in gevoelsuitingen opgaat, daar zal zijn invloed slechts in het vage en „faute de mieux" kunnen werken; beter dan hij zal de wijsbegeerte, die alles begrijpt en leert begrijpen, het juiste inzicht geven. Het gebied van den godsdienst is dat van den innerlijken mensch, terwijl de staat, die onafhankelijk moet zijn van willekeur en innerlijke gronden of meeningen, in het uiterlijke aan de eischen der rede voldoet 2). Toch staan staat en godsdienst in zoover met elkander in verband, dat, daar in beide de rede tot uitdrukking komt naar de

1) Perander (Kritisk undersökning, 64) kan evenmin tot eenige uitlegging van dit zwevend en onbestemde begrip komen.

2) Rechtsphil. § 270.

ontwikkeling van het menschengeslacht in een bepaald tijdperk, de staatsinrichting nauw zal sluiten met de godsdienstige gevoelens van de daarbij betrokkenen; deze gevoelens drukken hun stempel op den staat, en wel zoo, dat het noodzakelijk is daarmede rekening te houden en het een dwaasheid is eene staatsinrichting te willen invoeren, indruischend tegen den godsdienst van het oogenblik en van het land in kwestie 1); want al moge godsdienst en staat een eigen arbeidsgebied hebben, beide zijn toch slechts momenten van het geheel, d. i. van God. Zonder geloof aan God, als het beginsel van alle denken, doen en laten, kan geen redelijke staat bestaan 2).

Slechts de wijsbegeerte, zegt Hegel, kan het juiste inzicht in het staatwezen geven. Met deze uitspraak is in volkomen overeenstemming het oordeel van Hegel over het nut der wijsbegeerte als leervak. Niet alleen aan de universiteit, maar ook reeds op het gymnasium moet de philosophie in haren vollen omvang, zij het dan ook elementair, onderwezen worden 3).

De vorm der staatsinrichting is slechts van historisch belang; die vorm verschilt naar de tijden, maar is, wil hij redelijk zijn, niet iets, dat van buiten komt, dat van buiten den staat kan worden opgelegd; hij wordt niet gemaakt, maar hij bestaat en groeit, zoodra er een staat is. De staat is een geest, de geest van een volk, dat in den staat tot bewustheid kwam, en dus moet de staatsinrichting ook samenhangen met de ontwikkeling van die bewustheid; ieder volk, dat staat wordt, heeft dan ook zijn eigenaardigen regeeringsvorm, en de mutaties daarin zijn de vrucht zijner historie 4). IJdel is daarom de vraag, welke regeeringsvorm de beste is. Desniettemin beijvert

1) Phil. d. Gesch. 63, 64.

2) Feestrede, 1830. Rosenkranz, Hegel's Leben, 411.

3) Zie zijn „Schreiben in amtlichen Angelegenheiten"(Werke XVII), de eerste drie brieven.

4) Rechtsphil. § 273, 274. Phil. d. Gesch. 57, 58.

Hegel zich indirect die ijdele vraag te beantwoorden. Hoezeer hij zich vatbaar toonde voor de schoone denkbeelden eener Grieksche democratie, aarzelde hij toch niet, o. a. op zijn colleges te Jena (1804, 1805) 1), de erfelijke monarchie als „das höhere Princip der neueren Zeit" op den voorgrond te plaatsen en hierboven bleek ons ook, dat in een monarchie een staat pas naar de eischen der rede zijn ontwikkelingspunt bereikt; en wanneer alzoo logisch de monarchie de redelijkste regeeringsvorm is, dan zal zij ook wel de beste zijn.

Hoe is nu de verhouding tusschen het individu en den staat? Het individu komt eerst tot zijn recht, wanneer het burger is van een goeden staat 2). Het individu, naar zijn verplichtingen onderdaan, vindt, als burger, bij de vervulling daarvan bescherming van persoon en goed, een handhaving en ondersteuning van zijn bijzonder welzijn, en daarbij de bewustheid een deel van het geheel uit te maken, dat juist in die plichtsvervulling te zijnen bate zijn bestaan en zijn behoud vindt 3). In en door den staat alleen kan het individu in werkelijkheid vrij zijn, want slechts die vrijheid wordt beperkt, die in onredelijke willekeur alleen let op de individueele behoeften. De staat is de eenheid van het subjectieve streven en van het algemeene, redelijke streven; hij alleen is „das vorhandene, wirklich sittliche Leben" 4). Omdat nu het individu een deel uitmaakt van het organisch geheel, is het verkeerd, dat individu uit dat verband te rukken en het los daarvan, als een op zichzelf staand iets, te laten optreden; het individualisme, dat van het individu, dat op zichzelf niets is, iets wil maken door er bijv. alleen op grond van zijn bestaan het kiesrecht aan te geven, huldigt geen beginsel

---

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 196.
2) Rechtsphil. § 153.
3) T. a. p. § 261.
4) Phil. d. Gesch. 48.

meer van organische orde, maar een van anarchie 1). De band, die het individu aan den staat verbindt, komt uit in de staatsinstellingen, waarin, evenals op maatschappelijk gebied in de corporatie, getracht wordt door arbeid ten bate van het algemeen welzijn indirect ook de bijzondere belangen te dienen. De geest, die bij dien arbeid heerscht en als 't ware een gewoonte vormt, om steeds in een bepaalde richting werkzaam te zijn, roept de „politische Gesinnung", den „Patriotismus" in het leven 2).

De praktijk toont, dat het individu zijn verhouding tot den staat, ja den staat zelf, in vele gevallen niet begrijpt; dan zal door dwang tegemoet gekomen moeten worden aan het gebrek aan redelijke grondslagen voor het doen en laten; zoo zal, met name ten opzichte van het huwelijk, het eerste aanvangspunt van ieder staatsbestaan, den grondslag van het eerste moment der „Sittlichkeit", eene dwingende regeling niet uit kunnen blijven; het zedelijk karakter van het huwelijk maakt, dat men het trekken van een grenslijn tusschen echt en concubinaat noch aan de „Moralität" noch aan de kerk mag overlaten; het ligt dus op den weg van den staat echtscheiding te bemoeilijken, doch aan den anderen kant, waar de echtverbintenis zelf het gevolg is van eene toevallige genegenheid tusschen twee individuen en niet van een logisch proces, mag de echtscheiding niet verboden worden; want het beginsel, dat een huwelijk onontbindbaar behoort te zijn, behoort tot de sfeer der „Moralität", niet tot die der „Sittlichkeit 3)." In het algemeen zal men evenwel met voorzichtigheid door dwang de individueele vrijheid moeten aantasten, daar een doordringen van het individueele zijn met allerlei maatregelen van hoogerhand de redelijke vrijheid tot een

1) Beurtheilung der ... Verhandlungen ... der Landstände des Königreichs Würtemberg, 1815, 1816. (Heid. Jahrb. d. Lit. 1817), (Werke, XVI, 240.)

2) Rechtsphil. § 264, 267, 268.

3) Rechtsphil. § 164, 176.

tyrannie zou maken 1). Hierboven zagen wij, dat staatsdwang beschouwd moet worden als een herstel der vrijheid, en dit geldt evenzeer, waar die dwang het karakter van straf aanneemt. Het misdrijf is de negatie van het recht, en de straf, die de negatie dier negatie is, brengt weder het positieve tot zijn recht. In het vorige hoofdstuk bleek, dat de aard der straf afhing van de ontwikkeling der maatschappij; in hoever men dus bijv. het individu van het leven berooven mag, is geen vraag, die in het algemeen beantwoord kan worden; recht er toe bestaat er altijd, zoolang er daden gepleegd kunnen worden, die toonen, dat een individu niet vatbaar is voor het begrip der noodzakelijkheid eener redelijke vrijheid. Bij de toepassing der straf zal de rechter zich streng aan het positieve recht moeten houden en vooral de grenzen der ontoerekenbaarheid zoo nauw mogelijk trekken, want men moet uitgaan van de veronderstelling, dat de mensch zijne hartstochten en neigingen beheerschen kan, en dus een toegeven daaraan nimmer als een grond voor strafvermindering aannemen 2). Waar privaateigendom eigenlijk de eenig redelijke eigendom is, zal de staat dus den eigendom in dien vorm krachtig dienen te beschermen; moeilijkheden treft men echter aan, waar het geldt den intellectueelen eigendom. In de bladzijden door Hegel aan deze kwestie gewijd 3) is het mij niet gelukt eene duidelijk uitgesproken meening te vinden omtrent de wijze, waarop die eigendom, dien hij wel uitdrukkelijk erkent, beschermd zal moeten worden. Bepalingen tegen nadruk noemt hij, doch zegt niet, hoever zij behooren te gaan; of uitvindingen beschermd moeten worden of niet, wordt geheel en al in het midden gelaten.

---

1) Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts (Krit. Journ. d. Phil., II) (Werke, I, 411).

2) Rechtsphil. § 97, 100, 132.

3) T. a. p. § 69.

De drie momenten van den staat zijn: de „innere Verfassung", d. i. de staatsinrichting op zich zelf, het „äussere Staatsrecht", d. i. de verhouding tot andere staten en de wereldgeschiedenis, d. i. de eenheid van één staat en de veelheid daarvan in de algemeene staatsidee 1). Statenbonden vinden geen plaats in zijn stelsel.

Evenals het begrip van staat heeft dat van „Verfassung" bij Hegel eene periode van ontwikkeling doorloopen. In den tijd toen staat en maatschappij samen nog opgingen in de „Staatsgesellschaft", legde hij den nadruk op de daarin voorkomende standen, waarvan hij er eerst twee aannam, doch die later tot twee klassen gemaakt werden. De eerste had het oog op het materieele gericht, de tweede streefde een meer ideëel doel na, de vrijheid zelf. Tot de eerste klasse behoorden landbouw, nijverheid en handel, tot de tweede al wat in staatsdienst in het openbaar belang werkzaam was 2). Later evenwel is de grondslag een geheel andere. De staat „an sich", wier deelen de „politische Gesinnung" koesteren, heeft een vorm noodig, waarin die idee tot uiting kan komen, een organisme; dit is de staatsinrichting, die uit den staat voortvloeit, maar op haar beurt ook strekt om den staat in stand te houden. Zij is in de eerste plaats merkbaar in den staat zelf, omdat zij immers zijn uiting is, doch, daar de staat niet op zich zelf staat, maar in betrekking tot anderen, is de staatsinrichting ook werkzaam naar buiten; hier heeft men het onderscheid tusschen „Civilgewalt" en „Militärgewalt." Deze beide dienen met elkander in evenwicht te zijn; zoo niet, zal òf in het eene geval de staat naar buiten gevaar loopen, òf in het andere de deur geopend worden voor willekeur en verdrukking 3). De staatsinrichting is, als zijnde het pro-

---

1) T. a. p. § 259.

2) Rosenkranz, Hegel's Leben, 176, 194.

3) Rechtsphil. § 269, 271. Zooals men ziet, heeft Hegel den werkkring der diplomatie over het hoofd gezien.

duct der historie, weliswaar iets, dat vast staat, doch tevens iets, dat niet in rust maar in een toestand van voortdurende ontwikkeling verkeert 1). Uit de nadere uiteenzetting zal blijken, dat de door de rede geboden staatsinrichting neêrkomt op eene constitutioneele monarchie.

Hegel is begonnen met in zijn „Philosophische Propädeutik" 2) de staatsinrichting op te lossen in een viertal machten: 1° de wetgevende macht, 2° de administratieve en financiëele macht, 3° de rechterlijke en politieke macht, 4° de militaire macht en die, welke oorlog voert en vrede sluit. Vreemd genoeg, laat hij eenige bladzijden verder 3) in hetzelfde werk zijne verdeeling los en neemt hij eene geheel andere. Er zijn dan „abstracte" momenten in de staatsinrichting, voorkomende in de, blijkbaar aan de triasleer ontleende, wetgevende, rechterlijke en uitvoerende macht. Die abstracte momenten komen echter ook voor in — en hier krijgen wij plotseling eene nieuwe verdeeling — de het geheel constitueerende, de „gerichtliche" (?; iets anders dan de „richterliche"?) en „polizeiliche", de financiëele en administratieve, en de militaire en politieke macht. Dit zijn alle „reale" machten; is nu de wetgevende macht geen „reale" macht of is die begrepen in de macht, die alles constitueert? Houdt men nu in het oog, dat Hegel in hetzelfde werk de macht, die alles constitueert, dus die ook de „Verfassung" in het leven roept, in de historie ontdekt, en ook de wetten, toch de uitdrukking der wetgevende macht, buiten de „Verfassung" plaatst, dan moet men de Neurenberger gymnasiasten van de jaren 1808—1811 beklagen, die uit dezen logischen (?) samenhang hebben moeten wijs worden 4).

---

1) Ueber die Verhandlungen der würt. Landstände (Werke, XVI) 354.

2) 50*

3) 199, 200.

4) Voor Rosenkranz, die in de voorrede dit werk om zijne

Logischer en beter in zijn systeem passend is de verdeeling in zijn „Rechtsphilosophie" 1). Daar bepaalt voor-eerst de wetgevende macht, wat in het algemeen zal gelden, terwijl de „Regierungsgewalt" tot taak heeft het bijzondere daaronder te brengen. De eenheid van beide wordt gevormd door het vorstelijk gezag der constitutioneele monarchie. Bij de behandeling der machten zal ik, op het voetspoor van Hegel zelf, eene omgekeerde volgorde nemen, hoewel de logica anders zou aanbevelen.

De staat had, hebben wij gezien, om zijn subjectiviteit tot haar recht te doen komen, een subject, een persoon noodig; de monarch was de uiting der staatseenheid, die bij die uiting al het toevallige aan zijn persoonlijkheid verbonden moest elimineeren. Daarom moet die persoonlijkheid ook onafhankelijk zijn van willekeurige keuzen; zij moet aangewezen worden door een redelijk proces, niet aan toeval onderhevig; het gewenschte element vindt men dan in de geboorte, en voert men nog aan, dat althans het product der geboorte een toevallig karakter zal dragen, dan wordt dat bezwaar ondervangen door te wijzen op de historische beteekenis der dynastie, die geacht moet worden in den loop der tijden één geworden te zijn met den volksgeest, die in de leden ervan reeds zichzelf terugvindt en ze dus allen zonder bezwaar als zijne incarnatie ook op het gebied van den staat kan beschouwen. De erfelijke monarchie is dus de redelijke vorm, waarin het vorstelijk gezag behoort gegoten te zijn 2).

„Klarheit und Gedrungenheit" „Epoche machend" noemt, is dit alles weder blijkbaar luce clarius geweest!

1) § 273.

2) Aan deze erfelijkheidstheorie knoopt Perander (T. a. p. 47) eenige opmerkingen vast over Hegel's legitimiteitsbegrip, en komt daarbij tot de slotsom, dat deze, waar aan den eenen kant de staat niet in dat erfelijk gezag mag opgaan maar zich steeds van zijn geest-zijn bewust moet toonen, en aan den anderen kant de redelijke staat zich alleen daarin kan uiten, op twee gedachten

Het vorstelijk gezag heeft zelf ook weder drie momenten; vooreerst, dat het algemeene van staatsinrichting en wetgeving er in belichaamd is; het tweede moment zit in het overleg, dat gepleegd wordt telkens wanneer de algemeene regel op een bijzonder geval moet toegepast worden; het derde moment is de beslissing, waarbij het eigenlijke gezag geboren wordt, tot werkelijkheid wordt en practisch gaat werken 1).

Het is van het grootste belang, dat de vorst deze „Verwirklichung" eener algemeene idee in hem zelf begrijpt, en, zoowel bij het overleg als bij de beslissing, zich steeds op dat algemeene richt. Dit vereischt een doorzicht, eene verstandsontwikkeling, die men alleen bij een man aantreft. „Stehen Frauen an der Spitze der Regierung, so ist der Staat in Gefahr, denn sie handeln nicht nach den Anforderungen der Allgemeinheit, sondern nach zufälliger Neigung und Meinung. Die Bildung der Frauen geschieht, man weisz nicht wie, gleichsam durch die Atmosphäre der Vorstellung, mehr durch das Leben, als durch das Erwerben von Kenntnissen, während der Mann seine Stellung nur durch die Errungenschaft des Gedankens und durch viele technische Bemühungen erlangt" 2).

Hegel heeft de rechtspraak gebracht in de sfeer der maatschappij; zij is dan ook geen functie, die van wege den vorst wordt uitgeoefend; het gerecht staat integendeel boven hem, zoodat hij de beslissing in aangelegenheden hem in privato rakende er evengoed aan moet overlaten als ieder ander. Het recht van gratie, dat den vorst toekomt, staat dan ook geheel buiten de rechtspraak. Het volgt alleen uit het majesteitsbegrip, uit de erkenning, dat

---

hinkt en hierin, als kind van zijn tijd, alsook in zijn opvatting der volksvertegenwoordiging met de diplomatie dier jaren medegaat. De vraag te beantwoorden, in hoever Perander hierin juist ziet, gaat m. i. thans buiten mijn bestek.

1) Rechtsphil. § 275.

2) Rechtsphil. § 166. Naar mijne meening zeer juist gezien.

de vorst, als de incarnatie van den staat (en deze als voortgezet moment der maatschappij), kan verklaren, dat de straf, die noodig was om het gestoorde evenwicht der vrijheid te herstellen, overbodig is; anders niet; in geen geval wordt daardoor uitgemaakt, dat de gepleegde daad geen misdrijf was 1).

De verhouding tusschen vorst en onderdaan zal natuurlijk ongeveer gelijk zijn aan die tusschen den staat en den laatste; dat beiden als individueele personen ooit, tenzij in private aangelegenheden, met elkander in betrekking staan, is een dwaling; vorst en onderdanen vormen samen eene oorspronkelijke, „substantielle" eenheid, op wier ontstaan en behoud geen regels van privaatrecht van toepassing zijn 2).

Is eenmaal door den vorst eene beslissing genomen, dan is het de taak der regeeringsmacht („Regierungsgewalt") die beslissing ten uitvoer te brengen, waarmede gepaard gaat de taak tot handhaving van wetten en instellingen. Deze macht treedt dus niet alleen op binnen het gebied van den staat in engeren zin, maar werkt ook in de maatschappij; de rechtspraak en de „Polizei" toch behooren tot de sfeer der laatste. De eigenaardige stelling dezer macht, die nu eens bijzondere belangen, dan weder het algemeen belang te behartigen heeft, maakt hare samenstelling min of meer tweeslachtig; het is zoowel zaak, dat, waar het privaateigendom en zijn belangen in het spel komen, de belanghebbenden zich hun overheidspersonen kiezen, als dat, waar ook het algemeen belang zijn eischen heeft, die keuze van hooger hand worde goedgekeurd en bevestigd. Maar dit alleen waarborgt nog niet voldoende den goeden loop van zaken. De regeeringsmacht zal weder geconcentreerd moeten worden in eenige hoogere, met uitvoering belaste ambtenaren en eenige

1) T. a. p. § 221, 282.
2) Ueber die Verhandl. d. würt. Landstände (Werke, XVI) 263, 264.

hoogere „berathende" colleges, pyramidaal oploopend tot de spits des vorsten. Een ander hoofdbeginsel zal moeten zijn eene goede verdeeling van arbeid, waarbij de organisatie op de moeilijkheden berekend zal moeten worden, die een vaak zeer concrete werkzaamheid onder concreet toezicht naar abstracte beginselen en in op abstracten grondslag verdeelde takken met zich brengt. Hegel hecht groote waarde aan een ontwikkeld gemeentewezen; in de gemeenten ligt de eigenlijke kracht der staten; van bovenaf leert men daarin bijzondere belangen eerbiedigen, en, doordat het individu daarin bij de uitoefening zijner rechten beschermd wordt, leert het ook rekening houden met het geheel; daarom moet ook in die kleinere sferen het gezag goed georganiseerd zijn. De werkzaamheden dezer macht zijn objectief, worden geheel door de omstandigheden beheerscht, zoodat het subjectieve element op den achtergrond treedt en het individu ter vervulling daarvan niet door geboorte of andere natuurlijke hoedanigheid behoeft aangewezen te zijn; een ieder kan ambtenaar zijn, zoo hij de noodige geschiktheid heeft 1). De benoeming komt den vorst toe, die als beslissend en eenheid brengend moment het algemeene van het ambt aan het bijzondere van het individu verbindt 2). Uit een en ander volgt, dat het ambt nimmer het privaateigendom van een individu kan zijn; wel waarborgt echter zijne stelling den ambtenaar eene zekere onafhankelijkheid, waarvan een misbruik maken mogelijk is; in hoever hangt af van de zedelijke begrippen van den tijd en van de grootte van den staat 3). De ambtenaar heeft zijn dienst te verrichten met het besef, dat hij noch zichzelf noch eenig ander individueel ten nutte moet zijn, maar

---

1) Ik zou hieruit willen afleiden, dat, naar Hegel's oordeel, een vrouwelijk ambtenaar niets onredelijks is.

2) Rechtsphil. § 283, 287—292.

3) T. a. p. § 277, 296.

dat in en door hem de band tusschen het algemeen en het bijzonder belang, die de vastheid van den staat uitmaakt, wordt in het leven geroepen; zijne positie steunt niet op een contractueele, maar op een zedelijke verbintenis tusschen hem en den staat. Tegen machtsoverschrijding waakt de plicht der verantwoordelijkheid, terwijl ook de bevoegdheden van anderen de zijne beperken 1). Die verantwoordelijkheid is een verantwoordelijkheid tegenover superieuren alleen; dit geldt van alle, ook van de hoogste ambtenaren; de vorst alleen is aan niemand verantwoordelijk.

Perander 2) wijst, naar aanleiding hiervan, op Hegel's begrip van ministerieele verantwoordelijkheid, dat, volgens hem, slechts een juridiek, geen constitutioneel en politiek karakter draagt. Hegel's opvatting leidt tot een absolute bureaucratie; van eene andere opvatting, die het ideale staatsleven ook in de practijk verwezenlijken kan, wist hij niets, zegt Perander. Ik zou daarbij willen voegen: „en kon hij ook moeilijk veel weten", wanneer men in aanmerking neemt, dat hij in 1821 schreef! Hoeveel menschen waren er toen in Europa, die van die andere, moderne opvatting eenig helder begrip hadden? Perander maakt, dunkt mij, een groote fout door Hegel en zijn leer te gaan beschouwen van een standpunt, dat noch hij, noch een zijner tijdgenooten heeft kunnen innemen.

Hierboven zagen wij, dat ook de rechterlijke macht onder deze „Regierungsgewalt" valt. Daarbij treden bij Hegel twee beginselen op den voorgrond, die de rechtspleging raken. Wij hebben vroeger ook gezien, dat Hegel logisch tot de slotsom kwam, dat de misdadiger zijn straf gewild heeft, d. i. wetende, dat de inbreuk op de vrijheid slechts door een tegendwang kan opgeheven wor-

---

1) T. a. p. § 284, 294, 295.
2) T. a. p. 64, 65.

den 1), heeft hij de daad volbracht; erkent hij de daad, dan erkent hij ook het rechtmatige der straf. Die erkenning wordt in de practijk niet licht gegeven, en de rechter mag toch niet zonder die erkenning straffen. Nu neemt Hegel een fictie aan: een jury, als individuën (behoudens de gepleegde daad) aan den beklaagde in zijn maatschappelijke verhouding gelijk, zal voor hem het al of niet gebeurd zijn der daad vaststellen. Het leekenelement, aldus in de rechterlijke macht gebracht, vertegenwoordigt „die Seele des Verbrechers." Eindelijk moet de rechtspraak in het openbaar plaats hebben, omdat het de toepassing geldt van voorschriften, die allen raken, zoodat allen belang hebben bij de kennis van de wijze, waarop dergelijke algemeene bepalingen op bijzondere gevallen worden toegepast 2).

De wetgevende macht heeft tot taak het maken van wetten en het nemen van maatregelen ten opzichte van algemeene aangelegenheden. Men houde daarbij in het oog, dat de wet geenszins haar ontstaan aan de wetgevende macht te danken heeft; integendeel, als vrucht der maatschappij was zij er lang vóór de laatste, en de wetten, die deze voortbrengt, vloeien slechts voort uit de reeds bestaande, zijn er slechts eene uitwerking van. Daar de wetgevende macht deel uitmaakt van de, aan haar anterieure, staatsinrichting, vermag zij niet deze te veranderen; slechts kan zij die, langs den haar gebaanden weg, tot meerdere ontwikkeling brengen. Wij komen hier weder op het groote twistpunt (zie blz. 19). „Die Verfassung *ist* also, aber ebenso wesentlich *wird* sie, das heiszt, sie schreitet in der Bildung fort," zegt Hegel 3). De practijk van de oplossing van dit probleem van bestaan en ontwikkeling in „vernünftige Wirklichkeit" is

---

1) De vrijheid heeft een deuk gekregen, die slechts door tegendeuking kan verholpen worden.

2) Rechtsphil. § 227, 224.

3) T. a. p. § 298.

nu aan de wetgevende macht ten deel gevallen. Daar die ontwikkeling zal moeten plaats hebben naar den maatstaf van den redelijken volkswil, zal de wetgevende macht een open oor moeten verleenen aan de openbare meening, want „die öffentliche Meinung ist die unorganische Weise, wie sich das, was ein Volk will und meint, zu erkennen giebt." In de openbare meening vindt men de eeuwige beginselen der gerechtigheid en het resultaat van staatsinrichting en wetgeving; zij bestaat echter uit een complex van individueele meeningen, welke zich in den regel gronden op vooroordeel en gebrekkige waarneming, zoodat slechts studie en doorzicht in staat stellen uit de onredelijke uitingen dier meening de ware kern te ontdekken 1). Ten einde dit te kunnen doen, moet de openbare meening niet in hare uitingen belemmerd worden, en is alzoo vrijheid van drukpers een vereischte; deze is echter geenszins op te vatten als de vrijheid om te schrijven, wat men wil, en de overheid is zonder twijfel geroepen misdrijven op dit gebied te straffen, doch heeft zich daarbij vooral niet alleen door het formeele van het misdrijf te laten leiden, maar zich te overtuigen van de kwade bedoeling. De wetenschap is geen uiting der openbare meening; waar eene wetenschappelijke uitspraak kwetst, kan zij, zonder tot eigenlijk straffen te nopen, door de verachting, waarmede zij ontvangen wordt, voor genoegzaam bestreden gerekend worden 2).

Toont Hegel zich alzoo een voorstander van volksinvloed op de wetgeving, het moet ook bij invloed blijven; het is een dwaling, bij het zoeken naar wat goed is, zich op het volk te verlaten, want het welzijn van den staat hangt af van een ontwikkeld inzicht, dat het volk als massa niet heeft; gunt men het de vrijheid zijn macht te gebruiken, dan is het met *de* vrijheid gedaan, want die

1) T. a. p. § 316—318.
2) T. a. p. § 319.

eischt onderwerping van het subjectief-willekeurige aan het objectief-gewilde 1).

Dat objectief-gewilde is belichaamd in de wet, welke is „der abstracte Ausdruck des allgemeinen an und für sich seienden Willens". Deze opvatting, hier uit de „Philosophische Propädeutik" 2) ontleend, hebben wij vroeger (blz. 30) reeds ontmoet bij de bespreking der „Rechtspflege." Eischt deze algemeene wil onderwerping, hij kan het ook alleen doen ten opzichte van die verhoudingen, die niet louter de moreele of individueele zijde eener zaak betreffen, maar de eigenschap hebben zich ook naar buiten te doen gelden; deze alleen kunnen het voorwerp van wetgeving zijn 3). Hoever nu moet men gaan met wettelijke regeling? Deze regeling betreft òf hetgeen van wege den staat genoten wordt, òf hetgeen hem gepraesteerd moet worden; de juiste grens is moeilijk te trekken voor die regeling; veel zal aan de uitvoerende macht ter bepaling moeten worden overgelaten, terwijl de wijze van praestatie ook wel eens van de willekeur van het individu afhankelijk mag blijven 4). Een en ander maakt het, bij de steeds voortgaande ontwikkeling van denkbeelden en verhoudingen, bezwaarlijk tot een codificatie te komen; toch zal men steeds eenige algemeene beginselen zich nagenoeg onveranderd zien handhaven, wier samenvatting mogelijk en wenschelijk is. Het besef, dat de wetten de uitdrukking zijn van het algemeen gewilde, zal nopen tot een ruime bekendmaking daarvan, waarbij men zich hoeden moet door eigenaardige woorden 5) en lastige compendiën de wetten slechts voor ingewijden begrijpelijk en

---

1) Phil. d. Gesch. 54.

2) 49.

3) Rechtsphil. § 213.

4) T. a. p. § 299.

5) Gelukkig is Hegel niet met de formuleering der toenmalige wetten belast geweest!

toegankelijk te maken 1). Daarom moeten al dadelijk de beraadslagingen der wetgevende lichamen in het openbaar gehouden worden 2).

Wie moeten er geroepen worden de wetgevende macht uit te oefenen? Dat moeten levende elementen zijn, te zoeken buiten de abstracte vormen der staatsinrichting en te vinden in het maatschappelijk leven zelf, dat tot de tot stand koming van den staat moet medewerken door een deel van zich zelf te geven. Die elementen zijn de standen in de maatschappij, die, waar zij tot mede vaststelling van de algemeene wilsuiting geroepen worden, uit den aard der zaak eene beschouwing daarvan zullen hebben, die het moment van het „für sich" weêrgeeft; in hen komt de eigenlijke betrekking tusschen staat en maatschappij tot stand. Practisch is een optreden dier standen in hun geheel uitgesloten, èn om het aantal hunner leden, èn omdat, wanneer ieder lid opkwam, de opkomst geen stands-, maar een individualistisch karakter zou dragen. Van daar dat zij vertegenwoordigers moeten zenden, die op hun beurt doordrongen moeten zijn van het besef, dat zij niet als losstaande individuën, maar als personificaties der maatschappelijke gemeenschappen gekozen zijn 3). Alle standen der maatschappij zijn echter niet voor zulk eene afvaardiging van vertegenwoordigers geschikt. Een der standen n.l. is nog gebaseerd op den grondslag van het staatsontstaan zelf, d. i. op het familieleven en het grondbezit; daardoor draagt hij in zich het beginsel van den staat zelf, wat met de andere niet het geval is; die stand wordt vertegenwoordigd door de erfgoedbezitters, die, onafhankelijk èn van de regeering èn van het volk, en tevens beperkt in hun beschikkingsrecht, een afzonderlijke groep vormen, wier gewicht zóó

1) Rechtsphil. § 215, 216.
2) T. a. p § 314.
3) T. a. p. § 301, 308, 311.

groot is, dat het, al is het theoretisch niet te verdedigen, in de practijk wenschelijk kan blijken hare beteekenis door de instelling van majoraten te verhoogen 1). Zoo komt Hegel tot de slotsom, dat de standenvertegenwoordiging natuurlijkerwijze in twee kamers verdeeld zal moeten zijn; in ieder daarvan zal bij de beraadslaging een geheel verschillend standpunt ingenomen worden, wat voor eenzijdigheid behoedt, terwijl de splitsing op zich zelf ook tegen overijling waakt 2). Waarborgen voor de geschiktheid der leden der standenvertegenwoordiging vindt Hegel voor de eerste kamer in het onafhankelijk vermogen harer leden; voor de tweede zal men moeten letten op gebleken bekwaamheid in zaken, hetzij in dienst van den staat als ambtenaar, hetzij in maatschappelijke instellingen, en op daardoor ontwikkelden „obrigkeitlichen Sinn und Sinn des Staats"; dergelijke personen hebben in den regel ook vermogen 3).

De wetgevende macht, in haar geheel genomen, berust niet alleen bij de standen; ook de regeering, die nagaat in hoever eene wet noodzakelijk is en hoe zij zal moeten worden ingericht, en de vorst, die ten slotte beslist, oefenen haar uit. De regeering staat alzoo niet tegenover de wetgevende macht, en het verdient eerder goed- dan afkeuring, dat bijv. ministers tevens leden der standenvertegenwoordiging zijn, want de machten in den staat zijn niet geheel van elkaar onafhankelijk, waardoor de staatseenheid zou verdwijnen, maar grijpen in elkaar in 4).

Op blz. 42 haalde ik eene uitlating aan van Hegel over het kiesrecht, waarin hij het afkeurt, dat men, iemand als individu en niet als deel van den staat beschouwende, naar maatstaf van een census of eene arithmethische ver-

---

1) T. a. p. § 305, 306.
2) T. a. p. § 312, 313.
3) T. a. p. § 310.
4) T. a. p. § 300.

houding het kiesrecht toekent. Hij laat zich ook uit over de vraag, of het aantal kiezers groot of klein moet zijn en wel als volgt: „Von dem Wählen durch die vielen Einzelnen kann noch bemerkt werden, dasz nothwendig besonders in groszen Staaten die Gleichgültigkeit gegen das Geben einer Stimme, als die in der Menge eine unbedeutende Wirkung hat, eintritt, und die Stimmberechtigten, diese Berechtigung mag ihnen als etwas noch so Hohes angeschlagen und vorgestellt werden, eben zum Stimmgeben nicht erscheinen; — so dasz aus solcher Institution vielmehr das Gegentheil ihrer Bestimmung erfolgt, und die Wahl in die Gewalt Weniger, einer Partei, somit des besondern, zufälligen Interesses fällt, das gerade neutralisirt werden sollte" 1).

Wat de verhouding tusschen kiezers en gekozene betreft, de laatste moet geheel onafhankelijk zijn, ten einde het standpunt te kunnen innemen, dat (zie blz. 55) noodig is voor een redelijke verbinding van het algemeene met het bijzondere belang. Die verhouding is een kwestie van vertrouwen in doorzicht en kunde; van een bindend mandaat mag geen sprake zijn 2).

De inrichting van Hegel's standenvertegenwoordiging en hare plaats in den staat vinden een scherpe kritiek bij Perander 3). Het parlement kan zoodoende geen levenbrengende instelling zijn; het lidmaatschap daarvan is aan den eenen kant een te groote eer, dan dat het besef van een vertrouwenspost in te nemen diep zal zijn, terwijl aan den anderen kant de taak een negatieve verhouding tot de regeering in het leven roept; daar tusschen raakt een zelfbewuste onafhankelijkheid bekneld. Maar het meest ergert hij zich aan de samenvoeging van twee beginsels, die van geboorte en van verdienste, welke

---

1) T. a. p. § 311.
2) T. a. p. § 309.
3) Kritisk undersökning o. s. v. 49, 60.

niet alleen aan elkaar ongelijk zijn, maar als het ware uit geheel verschillende werelden stammen, zonder dat er een instelling is, die ze met elkaar verzoent en ze tot eenheid brengt. En tusschen die beide raakt het koningschap in de klem. Steunt het op de erfelijke kamer, dan komt het in botsing met de sociale kracht, die in de tweede schuilt; steunt het op de andere, dan komt het in botsing met de natuurlijke ontwikkeling der staatszedelijkheid, die in de eerste kamer belichaamd is. Perander vindt in dit stelsel zelfs iets Stahlsch; diens reactionaire wereldbeschouwing ligt er in opgesloten; maar Hegel was kind van zijn tijd en heeft zich niet los kunnen maken van de gebeurtenissen om hem heen; de Fransche constitutie onder de restauratie heeft hem blijkbaar geïnspireerd.

Het wil mij voorkomen, dat de fout, reeds te voren in Perander's standpunt ontdekt, gepaard gaat met eene andere, met die van eenzijdigheid, en daardoor hemzelf het onlogische van zijne argumentatie is ontgaan. Wat kan een koningschap, steunende op het groot grondbezit en op de geslachten, wier tradities er identiek mede zijn, te duchten hebben van een sociale kracht in een standenvertegenwoordiging, uit haar aard reeds zwak? Waarom moeten geboorte en verdienste zóó aan elkaar tegengesteld zijn, dat een derde als eenheidstichter moet fungeeren? Waarom moeten twee dergelijke kamers altijd als aan elkaar vijandig worden beschouwd, en is het niet veel meer Hegelsch, dat zij dat niet zullen zijn, wanneer zij beide hun taak naar eisch verrichten, d. w. z. beide zoeken uitdrukking te geven aan den algemeenen wil, die in allen huist en een eenheid, geen tweeheid is; wanneer men ze reeds in theorie voorstelt als het eigenbelang zoekend, dan deugt geen enkele volks- of standenvertegenwoordiging; altijd zal die toch, als uit menschen bestaand, aan menschelijke zwakheden onderhevig zijn. Dat men Stahl in Hegel terugvindt in die mate, als

Perander wil, zou Stahl zelf wellicht het meest verbaasd hebben. Op Hegel's oordeel over de restauratie en haar invloed op hem, kom ik in een ander hoofdstuk terug.

Het moment van het „für sich" vindt de staat in zijn betrekkingen tot zijns gelijken, het „äussere Staatsrecht." De staat had zijn subjectiviteit, zagen wij, bereikt in den vorst; de eenheid, waarin de staat naar buiten optreedt, wordt nu individualiteit genoemd; de verschillende staten verhouden zich tot elkander als individuen. Die individualiteit vereischt als orgaan een individu, vandaar dat de vorst, waarin de staat subject is, van zelf is aangewezen als staatsincarnatie naar buiten op te treden 1). Waar aan dat optreden kracht bijgezet moet worden, is het de plicht van ieder burger, zoowel ter verdediging als ter verovering, zich op te offeren in den dienst voor die individualiteit, en hij zal die plicht des te beter vervullen (d. w. z. dapperder) zijn, naar mate hij zich bewust is, dat hij niet als persoon, maar in hem de staat ten strijde trekt, zoodat alle subjectieve overwegingen bukken moeten voor wat geëischt wordt ten bate van het algemeen 2).

Het derde moment is de wereldgeschiedenis; daar men hier echter reeds te doen heeft met een toepassing van de eigenlijke staatsleer, wil ik die liever in een volgend hoofdstuk behandelen; alvorens dit evenwel te sluiten, nog een enkel woord over het oordeel van sommige schrijvers over Hegel's leer van den staat.

Stahl 3) erkent Hegel's verdiensten ten opzichte der voorstelling der constitutioneele monarchie, waarvan het begrip door hem algemeen ingang heeft gevonden De voornaamste gebreken zijn het gemis aan hoogere wijding en aan een historisch beginsel. Er bestaat geen

---

1) Rechtsphil. § 321, 322, 329.
2) T. a. p. § 325—328.
3) Gesch. d. Rechtsphil. 3e Aufl. 472 vlg.

enkele waarborg, dat al wat redelijk is, tot stand komt en in stand blijft, want de logica heeft op zich zelf niet genoeg dwingende kracht om de menschen in het rechte spoor te leiden. Hegel heeft verder geen eerbied voor datgene, wat reeds feitelijk bestaat, o. a. voor verkregen rechten en in het algemeen voor het overgeleverd positief recht; die spruiten niet uit de rede maar uit de geschiedenis voort, en door ze buiten zijn stelsel te plaatsen als een weinig te achten instelling, staat hij, wat dit betreft, op denzelfden bodem als de Revolutie. Zijn staatsinrichting berust weêr op een beambtenregeering, vooral, daar dit element bij voorkeur in de standenvertegenwoordiging zitting moet hebben, waardoor een opkomen voor miskende rechten en belangen door 's volks afgevaardigden niet mogelijk is; Hegel wil daar trouwens ook niet van weten. Feitelijk regeeren de beambten; de standenvertegenwoordiging is meer tot goedkeuring dan tot afkeuring van voorgestelde maatregelen ingesteld, terwijl de vorst evenmin mag ingrijpen in hetgeen langs formeelen weg gebleken is het algemeen en redelijk gewilde te zijn.

Het zwevende, ja zelfs onlogische, in de positie van den vorst tracht Fischer 1) aan te toonen. Zoo is o. a. de benoeming van ambtenaren geheel aan zijn willekeur overgelaten; maar willekeur is een begrip, dat met de rede geen verband houdt; hier wordt dus in het redelijke stelsel een zeer onredelijk element ingevoerd. De ambtenaren hebben met den vorst te maken als personificatie der staatseenheid en dat rechtvaardigt eensdeels wel de benoeming door hem, maar anderdeels blijft het onlogisch die benoeming uitdrukkelijk afhankelijk te stellen van eene willekeurige keuze. Hegel laat voor de verhouding naar buiten den staat zich identificeeren met de absolute individualiteit des vorsten, een soort van „l'état c'est moi", terwijl het logischer was, waar immers het

1 Speculat. Charact. u. Kritik d. Hegel'schen Systems, 452, 453.

behoud van den staat vaak op het spel staat, het recht oorlog te verklaren en vrede te sluiten toe te kennen aan den vorst in samenwerking met de vertegenwoordigers van het volk, dat bij slot van rekening in en door, maar ook ondanks zijn staatseenheid het meest bij den in het leven te roepen toestand belang heeft. Hegel moet hier meer door de practijk, dan door zijn theorie geleid zijn geweest.

Perander 1), die zich altijd beijvert aan te toonen, dat Hegel een kind van zijn tijd was, dat zich niet aan den invloed der omstandigheden kon ontworstelen, kritiseert met scherpte zijne opvatting der maatschappelijke standen en van hun invloed in den staat, waaruit blijkt, dat hij zich geen rekenschap gaf van de sociale strooming in de maatschappij dezer eeuw en van de beteekenis der Julirevolutie in dit opzicht 2). Hij heeft geen begrip gehad van het beginsel van transactie in zijn ware, practische beteekenis; zijn opvatting van de openbare meening en van de pers toont dat; van partijen, van sociaal-politieke partijen, die de plaats zullen innemen der oude standen, is bij hem zelfs de kiem niet te vinden. Zonder het zelf te merken, komt hij tot een staatsvorm, die niet overeenstemt met zijn staatsbeginsel; hij brengt een verzoening teweeg tusschen twee heterogene richtingen, en sluit nieuwere denkbeelden in een feudalistisch kleed, en wanneer dat kleed niet past, is er niets ter wereld, dat, naar zijn stelsel, het passend kan maken, noch het verzet tegen het dragen er van kan bezweren. Perander's hoofdbezwaar tegen het grondbeginsel der staatsleer is het

---

1) T. a. p. 52, 55—57, 65, 66, 77 vlg.

2) Hier wordt dus aan Hegel verweten (die in 1821 zijn „Rechtsphilosophie" schreef en in 1831 stierf) dat hij niet genoeg doorzicht had, om *onmiddellijk* (of tien jaar vooruit!) de beteekenis eener omwenteling te begrijpen! Dan was hij zeker geen kind van zijn tijd geweest, maar begaafd met een verzienden staatsmansblik, zooals zeker niet vaak voorkomt.

terugbrengen van alles tot een algemeenen geest, die, op zich zelf een abstractum, alles een abstracten adem inblaast; hij neemt nooit een gestalte aan, en tegenover die abstracte, onzichtbare macht gaat de individueele en eigenaardige handel en wandel van menschen en volken op òf in halfbewust meêgaan met wat de tijd van den wereldgeest te zien geeft, òf in een onredelijk en doelloos bestaan.

Aangenaam is het, na de pogingen om het onlogische van Hegel's staatsleer op den voorgrond te brengen, de bespreking te lezen, die Von Treitschke in zijne „Deutsche Geschichte" 1) hem inruimt. Inzonderheid naast Perander's ietwat kortzichtige kritiek, geeft het breede standpunt, waarop de Duitscher zich plaatst, een beter overzicht over Hegel's arbeid en zijn nut voor tijdgenoot en nageslacht. Door menige leer van vroegeren tijd den bodem inteslaan en door tegelijkertijd het staatsbegrip voorop te dringen in de volksgedachte, heeft hij den stoot gegeven aan zijn landgenooten, die hen wakker geschud heeft uit hun droomerijen over eene „staatlose Freiheit" en hen gewezen heeft, op wat reeds in Pruisen ten bate eener zelfbewuste Duitsche volks- en staatseenheid was verricht. Hij heeft „die Energie des deutschen Staatsgedankens wissenschaftlich gerechtfertigt".

Aan dit oordeel van Von Treitschke zou ik mij willen aansluiten, door er bovendien nog op te wijzen, dat, ondanks alle bezwaren en bedenkingen van feitelijken of logischen aard, Hegel's groote verdienste gevonden zal worden in zijn streven om het besef ingang te doen vinden, dat, zooals hij het uitdrukt, „die Wirklichkeit vernünftig" is, d. w. z. dat het bestaande geenszins in strijd geacht moet worden te zijn met wat men redelijkerwijze verlangen kon. In een tijd van groote gisting heeft hij met nadruk aangetoond, dat men, ook met overboordwer-

1) III 718.

ping van allerlei 18e eeuwsche beginselen, toch met bestaande regeeringsvormen en staatsinstellingen vrede kon hebben; hij heeft berusting, nimmer ontevredenheid, in de hand gewerkt, en al hebben sommigen zijner volgelingen zijne leer gebezigd als dekmantel voor eene revolutionaire oppositie, zoolang als hij zelf door woord en schrift zijne leer kon aanvullen en toepassen, kon men een staatsburger, naar Hegel's type, slechts als een gewenscht en geenszins als een gevaarlijk element beschouwen.

HOOFDSTUK IV.

Algemeene toepassing.

a. De staat als geschiedkundig verschijnsel.

Uit de staatsleer van Hegel volgt, gelijk wij gezien hebben, dat de staat als begrip langs dialectischen weg vastgesteld moet worden; de geschiedenis is daarbij geen hulpmiddel. Heeft men echter door philosophische logica zich dat begrip eigen gemaakt dan zal de studie der feiten de juistheid van het verkregen resultaat aan den dag brengen, want de arbeid der wereldgeschiedenis, het verloop der feiten, bestaat in het overbrengen van het redelijk gedachte in de werkelijkheid, en door dien arbeid heeft de beschaafde menschheid de werkelijkheid en het bewustzijn van het redelijk bestaan, van de staatsinstellingen en van de wetten verkregen 1). Er is, zagen wij, bezwaar gemaakt tegen het abstracte van zijn staatsbegrip, tegen dien algemeenen geest zonder gestalte; die gestalte komt bij Hegel dan ook in de geschiedenis pas te voorschijn; daar ziet men pas het „sittliche Leben" een werkelijken vorm aannemen 2). De geschiedenis is echter tegelijkertijd ook min of meer rechter, want de studie der verschijnsels

1) Rechtsphil. § 270.
2) T. a. p. § 273.

zal leiden tot de vaststelling van eene algemeene „Sittlichkeit", waaraan iedere staat tracht te voldoen, doch niet voldoet 1).

In de „Philosophische Propädeutik" 2) heeft hij de geschiedenis in tweëen gesplitst; „historische (sic!)" geschiedenis beschouwt de ontwikkeling van den volksgeest in zijn staatsinrichting en wetten en in de uitwendig zich voordoende lotgevallen en hunne oorzaken; de „philosophische" geschiedenis spoort den gang na van den algemeenen wereldgeest, die in de afzonderlijke volken in trappen zich vormt en ontwikkelt. In de „Rechtsphilosophie" heeft hij de splitsing laten vallen, maar het hoofdbeginsel is hetzelfde gebleven. De geschiedenis is het verhaal van wat die algemeene geest gedaan heeft, om tot volkomen ontwikkeling, d. .w. z. tot zelfbegrip te komen: „Die Geschichte des Geistes ist eine That, denn er ist nur, was er thut, und seine That ist, sich und zwar hier als Geist sich zum Gegenstande seines Bewusztseyns zu machen, sich für sich selbst auslegend zu erfassen". Zijne momenten vindt de geest in de verschillende volken, die, als staat optredend, zijn ontwikkeling langs natuurlijken weg bevorderen; ieder volk heeft eene periode, waarin het, òf alleen, òf in samenhang met andere, dat moment uitmaakt en dus bijzonder de aandacht verdient; heeft het zijn werk verricht, dan vergaat het of treedt op den achtergrond; een volk kan daarom maar eenmaal „Epoche machen",. d. i. als heerschend in de geschiedenis optreden 3). De geschiedenis is alzoo, zooals Barth 4)

---

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 344.

2) 200, 201. In de inleiding van zijn „Phil. d. Gesch." vinden wij weder eene grootere verdeeling; deze berust evenwel minder op het voorwerp, dan wel op de methode der geschiedkundige wetenschap.

3) Rechtsphil. § 343, 346, 347.

4) Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann, 18.

het terecht uitdrukt, voor Hegel de beweging van een subject.

En waarheen richt zich die beweging? Hegel gaf ons vroeger (blz. 24) het antwoord al: het doel is „die realisirte Freiheit." De wereldgeschiedenis is dan ook niet anders dan de ontwikkeling „des Begriffes der Freiheit". De philosophie, die dien ontwikkelingsgang nagaat, zal in de verzoening van dien geest met de werkelijkheid het hoogste bereikt hebben, en tevens inzien, dat al wat gebeurd is of gebeurt, het werk van God is, die zich hierin rechtvaardigt 1). Die vrijheidsgrondslag van het geheel doet Hegel de geschiedenis in drie perioden verdeelen: één vrij, velen vrij, allen vrij; terwijl deze periodische momenten zich terugvinden in de vier wereldrijken 2).

De gestalten des algemeenen geestes zijn n.l. vierderlei. De eerste is die van het „substantielle" zijn, het eerste dialectische moment, te voorschijn tredend in het Oostersche rijk, waarin de wereldbeschouwing, nog in haar kindsheid, alles in een geheel omvat; de natuur is goddelijk of een sieraad der godheid; de regeering is een theocratie, de heerscher hoogepriester of god, wetgeving en bestuur hangen nauw samen met den godsdienst; groote vormelijkheid en een kastenindeeling dooden het particuliere leven, en slechts wanneer (in een oorlog) de staat in zijn geheel optreedt, komt er beweging; van een inwendig, bewust staatsleven is geen sprake.

Het tweede moment bevat het bewustzijn, het „für sich sein", waarin de vorm scherper grenzen krijgt, de „schöne sittliche Individualität." Die vindt men in het Grieksche rijk, dat nog wel een duistere herinnering heeft aan een anderen, onbeschaafden toestand, maar in zijn bloei zich van eigen kracht bewust is; het individu is in deze periode

---

1) Phil. d. Gesch. 546, 547.
2) T. a p. 128.

van meer belang geworden, ook al is opoffering voor den staat nog plicht; nog aarzelt men in alles zelf te beslissen en grijpen de orakels in, nog is het begrip van vrijheid weinig ontwikkeld, maar toch toont het streven naar schoonheid van vormen en naar een hooger zedelijk beginsel het ontluiken van een onbestemd gevoel van eigenwaarde. In de gestalte van het Romeinsche rijk zien wij dat gevoel ontaarden; het gevoel van het „für sich sein" wordt te individueel en het gevoel van het algemeene te abstract; egoïsme, tirannie en bijgeloof, zij het dan ook berustend op overleg en redeneering, kenmerken deze periode; de verkeerd begrepen vrijheid leidt tot een zucht van formeele gelijkmaking van individuën en hun belang, en zet de deur open voor willekeur.

Het derde moment van zelfbegrip is weggelegd voor het Gemaansche rijk. Met behulp van het Christendom is in de tegenwoordige periode eindelijk het schoone geheel tot stand gekomen, waarin waarheid en vrijheid in redelijken vorm heerschen, waarin het goddelijk beginsel in de menschelijke natuur zijn uitdrukking gevonden heeft. De wereldgeest is tot vollen wasdom gekomen 1).

Het volk, dat in eene gegeven periode de drager is van den geest in zijne ontwikkeling, heeft aan dat bewustzijn het recht te ontleenen zich tegenover andere als uitsluitend rechthebbend te gedragen; de geest van een ander volk met den zijne in strijd heeft geen recht van

---

1) Rechtsphil. § 353—358. Fischer (t. a. p. 462 vlg.) wijst er o. a. op, dat Hegel van „het" Oostersche rijk spreekt, maar in de uiteenzetting kenmerken van verschillende rijken bij elkander brengt; het komt mij voor, dat men hier ook niet aan „één" rijk moet denken (welk moet dat wezen?), maar dat Hegel een type, en wel een periodisch type, heeft genomen. Dat er op de geheele verdeeling, bijv. het samendringen van Grieken en Romeinen in eenzelfde moment, veel is aan te merken, zal ook nog verder blijken. Neemt men echter Hegel's typen aan als eene illustratie van de hiervóór vermelde drieledige verdediging, dan is het, dunkt mij, niet moeilijk zijn gedachtengang te begrijpen.

bestaan, en telt niet meer mede in de geschiedenis; het is alsof de wereldgeest als persoon gedacht de volken als kleederen gebruikt, waarvan telkens een stel als afgedragen en oud-modisch wordt weggeworpen 1). De volksgeesten zijn als gunstelingen aan het hof eens monarchen, den „Weltgeist, um dessen Thron sie als die Vollbringer seiner Verwirklichung, und als Zeugen und Zierrathen seiner Herrlichkeit stehen" 2). In de geschiedenis heeft men, het blijkt hieruit, met volkeren te maken, niet met staten; d. w. z. de staat is een vorm, een manier, een sub-moment van het „Sittlichkeits"-moment des „objectiven Geistes". De drager van dien geest is echter het volk, dat in en met dien geest als individu in de geschiedenis optreedt; een volk zonder staat, d. i. zonder de „formelle Realisirung" zijner idee, is als de op zich zelf levende natuurmensch; het volk is nog slechts „an sich" en nog slechts „sittlicher Substanz". Eerst met de aanneming van den staatsvorm doet het zijn intrede in de geschiedenis 3).

Het spreekt van zelf, dat in deze verhoudingen het individu zelf verdwijnt; doch alleen in deze verhoudingen; want, al is het individu en het individueele slechts van uiterst kleine beteekenis voor de ontwikkeling des wereldgeestes, dat individu zelf blijft met al wat het aangaat, zijne waarde behouden 4). Sommige individuen echter zijn, soms onbewust, de incarnatie van den tijdgeest; schijnbaar voor zichzelf werkend, zijn zij in werkelijkheid slechts het orgaan van het streven van hun tijd. De ervaring leert, dat voor zulke „welthistorische Individuen" het geluk niet is weggelegd; zulk een „Geschäftsführer des Weltgeistes" is dus ver van benijdenswaardig 5).

---

1) Rechtsphil. § 347. Phil. d. Gesch. 275.
2) Rechtsphil. § 352.
3) Rechtsphil. § 349. Phil. d. Gesch. 65, 66.
4) Rechtsphil. § 345. Phil. d. Gesch. 46.
5) Phil. d. Gesch. 37—39

Is het der geschiedenis eigenlijk wel om volken te doen, om de hierboven vermelde reden zullen echter staten het nader bepaalde voorwerp der beschouwing moeten zijn; want eerst in den staat krijgt het vrijheidsbegrip een object, eerst in den staat blijkt men bewust in werkelijkheid naar recht en wet te willen leven; daarvóór is het terrein der vóórgeschiedenis. Beziet men den staat nader, dan zal zich in zijn vorm ook een zekere ontwikkeling vertoonen, aan die der vrijheidsidee gelijk. Zoo is de eerste vorm het despotisme (één vrij), de tweede de democratie en aristocratie (velen vrij) en de derde de monarchie (allen vrij). De ontwikkeling zelf is, territoriaal, beperkt tot Azië en Europa 1). Volgens Hegel behoort de z. g. n. patriarchaalstaat niet tot de geschiedenis; die toestand valt zelfs nog geheel in de sfeer der familie. Ook negerstaten in Afrika vallen er buiten; bij hun bevolking is nog geen heldere voorstelling te vinden van God noch wet, is van eene staatsinrichting geen sprake, en zijn èn heerschers zelf èn hun heerschappij de vruchten der willekeur van hun omgeving. In de monarchie van den nieuweren tijd, waarin in de naar eerstgeboorterecht geregelde erfopvolging der vorsten de wijze is gevonden, waarop het individu als staatsorgaan het beslissende woord spreekt, waarin men zich bewust is van een eenheid te zijn en een onomstootelijk middelpunt noodzakelijk te behoeven, is de vrijheid tot haar recht gekomen; een keurrijk als Duitschland kon geen staat worden en eene keuze-monarchie als Polen kon geen staat blijven. Bestond in vroeger tijd het vorstelijk gezag uit een complex van private rechten, thans is dit geenszins meer als een privaateigendom te beschouwen en dus ook niet meer, zooals vroeger, voor verdeeling vatbaar; zoo worden ook de domeinen staatsdomeinen, in fideicommissair bezit der dynastie. De eerste vorst, die dit begrepen heeft en de

---

1) T. a. p. 49, 74, 128.

nieuwe periode opent, is Frederik de Groote geweest, en in het algemeen heeft sedert de vorige eeuw, eerst in Frankrijk als reactie tegen verkeerde Katholieke invloeden en met hevigheid, daarna in Duitschland in vreedzame verbetering van reeds door het Protestantisme gelouterde toestanden, het juiste begrip van den naar vrijheid strevenden wil, die ook in den staat zich uit, ingang gevonden 1).

Het verschil tusschen oude en nieuwe opvattingen is eigenlijk terug te brengen tot het ontstaan eener tweeledige erkenning: eensdeels, onder den invloed van het Christendom, van het recht op individueele vrijheid, anderdeels daarvan, dat de staat de vrijheid niet tot stand brengt naar subjectief goeddunken maar als uiting van een algemeenen wil. Zoo konden zelfs de middeleeuwsche monarchiën, hoezeer meer ontwikkeld dan de despotiën der Oudheid, die vrijheid nimmer in het leven roepen. Ook denke men niet, dat eene democratie in den tegenwoordigen tijd dat zou kunnen; voor dezen regeeringsvorm is het noodig, dat de burger, opgevoed in burgerdeugd en burgerzin, steeds bij iedere staatshandeling tegenwoordig zij en dit kan slechts in staten met zeer beperkt gebied, waarbij ook het gesproken woord zijn leven en zijn invloed niet mist, wat wel het geval is, wanneer alles op schrift geschiedt; de burger is niet te brengen tot het juiste inzicht der zaken, en al laat men in een groot rijk ook den allerlaatste zijn stem geven: in die wereld van papier ontbreekt een leven- en vrijheidwekkend element 2).

Voor ik tot de bespreking overga van sommige historische staten in het bijzonder, is het, meen ik, hier de plaats te wijzen op wat Hegel, zonderling genoeg, een vrucht noemt van den nieuweren tijd, nl. het ontstaan der maatschappij. Wij hebben in het tweede hoofdstuk gezien,

---

1) T. a. p. 52, 53, 115 vlg, 514, 515, 529 vlg.
2) Rechtsphil § 124, 260, 285. Phil. d. Gesch. 311.

hoe de „bürgerliche Gesellschaft", als tusschen-moment van het „für sich", uit de familie zich ontwikkelde om later den staat te baren. In den „Zusatz" tot § 182 der „Rechtsphilosophie" vinden wij nu de verklaring, dat de maatschappij zich *na* den staat gevormd heeft, ja eerst een schepping is der moderne wereld! Hegel beweert wel, dat juist de logische stelling der maatschappij het vóórbestaan des staats vereischt (wat, dunkt mij, geenszins waar is), maar komt in den „Zusatz" tot § 248 tot een tegenspraak met zichzelf. De maatschappij leidt tot kolonisatie en die kolonisatie is de beste, welke systematisch door den staat in het leven wordt geroepen, zoo o. a. die der Ouden. Uit deze bewering zou, dunkt mij, af te leiden zijn: dat de maatschappij in hare ontwikkeling op zijn minst met die van den staat, reeds in de Oudheid, gelijken tred moet hebben gehouden; anders kan de staat niet den stoot geven aan een kolonisatie, die gehoor geeft aan den „Trieb einer *ausgebildeten* bürgerlichen Gesellschaft". De maatschappij bestond dus al in de Oudheid en is niet de vrucht van een lateren tijd. Helaas, heeft ook Rosenkranz verzuimd zijn licht te laten schijnen op dezen strijd tusschen logica en feiten; of bestond er voor hem geen strijd daar tusschen?

De geschiedenis begint in het Oosten, waar zich langzamerhand uit landbouwtoestanden verhoudingen ontwikkelen van eenigszins stabiel karakter. Toch is juist het staatswezen nog slechts in zijn kindsheid. Er bestaat een gevoel van vrijheid, maar de staat lost zich nog op in een individu, die, naar willekeur handelend, slechts formeel een orgaan van den staat kan heeten; slechts in den krijg vertoont zich eene ware staatseenheid, doch ook door den krijg zijn de staten van een onzeker bestaan. De staatsinrichting draagt een theocratisch karakter; de wetten, die bedoelen aan de „Sittlichkeit" uiting te geven, worden nageleefd, omdat overtreding gestraft wordt, niet omdat zij de uiting zijn van een individueel gevoelde noodzake-

lijkheid; men heeft vormen, maar „ein Geist der Innerlichkeit" ontbreekt 1).

Zooals wij weten vallen de z. g. n. patriarchaalstaten buiten de geschiedenis, zoolang zij zich nog niet losgemaakt hebben van het familiebeginsel. Den overgang vindt men in China. Daar draagt het despotisch gezag nog sporen van patriarchie en de familie is een kenmerkend element in den staat. Het individu in dezen staat denkt niet na en behoeft ook niet na te denken; de enkeling aan het hoofd (Keizer in China, Lama in Thibet) denkt en weet alleen; hij is niet het orgaan van een algemeenen wil, die in allen weêrklank vindt, maar door hem zegt de algemeene wil den enkeling zijn plicht, die verder gedachteloos door hem volbracht wordt 2).

In Indië is het staatsorganisme reeds niet meer afhankelijk van één persoon; de kasten en de daarmede verbonden theocratische-aristocratische despotie vinden in godsdienst en natuur aanknoopingspunten. Het politieke leven mist echter alle denkbeeld van vrijheid; men kan dus niet van een eigenlijken staat spreken, en het blijkt ook, dat de Indiërs geen bepaalde geschiedenis hebben; zij vormen meer een volk dan een staat 3).

Perzië daarentegen staat veel hooger; de theocratie treedt hier op in de gedaante der monarchie; het despotisch karakter wordt namelijk getemperd door het begrip van wet, die voor allen geldt; kasten vindt men ook hier, maar boven allen en op allen straalt een zelfde licht, aan welks heiligenden invloed allen onderworpen zijn 4).

Over de plaats der Joden (als staatsvolk) is Hegel altijd in twijfel geweest; in zijn „Philosophie der Geschichte" hangen zij met de Perzen samen; zij vertoonen als kenmerken eensdeels een geloof aan het onzinnelijke,

1) Phil. d. Gesch. 125, 129, 130, 136, 137.
2) T. a p. 137, 138, 147.
3) T. a. p. 138, 139, 196, 197.
4) T. a. p. 139, 212—214.

dat zich buiten het concrete openbaart; vrijheid van het individu is onbekend; men hecht zeer aan vormen en het gemis van het bewustzijn van zelfstandigheid baart een verwerping der zielsonsterfelijkheid, want het subject bestaat niet „an und für sich." Ook te dezer plaatse is Hegel's voorstelling onduidelijk en wij kunnen er aan twijfelen, of hij de Joden wel als een staat heeft beschouwd 1).

Egypte behoort ook tot de sfeer van Perzië. In het beeld der Sphinx is het Egyptische wezen goed uitgedrukt; het is n.l. als 't ware in tegenspraak en in strijd met zich zelf, en bestaat uit een zinnelijke, ruwe natuuropvatting van het individueele, gepaard aan een streven naar een fantastisch gevormd ideaal, dat groote beschaving in uiterlijke vormen heeft gebaard. Het is de geest der vrijheid, die zich tracht te ontslaan van de kluisters der natuur 2).

Is het Oosten de kindsheid der geschiedenis, in de Grieksche wereld is de wereldgeest in zijn frissche, maar kortstondige jeugd. De idee der vrijheid heeft in zoover veld gewonnen, dat de vorming van individualiteiten mogelijk is. Van een moraliteit, d. i. van een *moeten* buiten het recht om is geen sprake, maar rede en wet vinden weêrklank in het gemoed des volks; het idee der vrijheid is echter tot die sfeer beperkt, en dankt haar ontstaan aan de natuur. De Grieksche vrijheid is niet oorspronkelijk, maar hare ontwikkeling is het wel; van daar dat zij een individueel karakter draagt; Hegel noemt haar zelfs „die schöne Individualität". Dat komt ook in den godsdienst en de kunst uit, maar beide zijn nog niet los van de natuur; want dit is het zwakke punt; de Grieksche „Sittlichkeit" weet zich niet verder op te heffen, is nog niet tot begrip van zichzelf gekomen. In een tijd,

---

1) Phil. d. Gesch. 239 vlg. Rosenkranz, Hegel's Leben, 49.
2) Phil. d. Gesch. 243, 267, 268.

dat men van individueele vrijheid begrip krijgt, is despotisme een onmogelijkheid en is de democratie de aangewezen staatsvorm. Met de uitbreiding van haar gebied, die niet gepaard ging met het inzicht, dat de individueele vrijheid zich terug kan vinden in den staat als uitdrukking in geestelijken zin van den algemeenen wil, dolf de Grieksche democratie haar eigen graf 1).

Rome stelt den mannelijken leeftijd voor, waarin eene idealistische opvatting voor het besef der werkelijkheid plaats maakt en arbeid voor vreugde en genot. De individuen werken niet langer als zoodanig, maar zijn ondergeschikt aan het algemeen; en dit bedient zich van hen, al geeft dit hun op ander gebied een eigen sfeer, nl. die der rechtspersoonlijkheid; maar de individueele persoonlijkheid gaat onder in den burger. De beide momenten der Romeinsche wereld zijn alzoo een staatkundige algemeenheid en een abstracte vrijheid voor het individu; van een concrete vrijheid en een levenwekkend beginsel is geen sprake; de eigenaardige regeeringsvorm is daarbij de aristocratie 2).

In deze wereld gloorde de nieuwe dageraad van het Christendom, dat een geheel nieuw beginsel schiep door het besef, dat God geest is en zich met den geest in den mensch verzoent in diens bewustzijn, dat beide eigenlijk één zijn, beide algemeen en oneindig. Maar de mensch, die zich bewust is één te zijn met God, moet vrij zijn, vrij in zijne uitingen, want in en door hem openbaart zich de goddelijke geest; dit is dus het tijdperk der absolute vrijheid, waarin godsdienst en dagelijksche wandel één zijn, want beide zijn thans in redelijkheid verbonden; immers, „die Vernunft überhaupt ist das Wesen des Geistes, des göttlichen wie des menschlichen". Allengs is echter dat besef weder verzwakt. In de Middeleeuwen

---

1) T. a. p. 131, 291—293, 305, 306, 322, 323.
2) T. a. p 132, 133, 339, 340.

verkondigt de Kerk eene zedeleer, formeel onberispelijk, maar doodelijk voor de ware vrijheid, en de staat kan zich aan dien invloed niet onttrekken; de willekeur heerscht allerwege. De kruistochten zijn een onbewuste poging om uit het oosten weder te erlangen dat *zekere iets*, dat eenmaal liefde en vrede en overeenstemming had gesticht en nu verdwenen was; doch eerst de hervorming heeft het weder te voorschijn geroepen. Deze heeft de banier „des freien Geistes" ontrold en onder haar schaduw alleen kan in den staat die geest gedijen; vrij van kerkelijke banden gehoorzaamt de mensch zijn geweten, en hij gehoorzaamt niet, omdat hij moet, maar omdat hij wil. De slotsom is alzoo, dat in de Protestantsche monarchie het hoogste punt bereikt is 1).

De volkeren die bestemd zijn, dit punt te bereiken, zijn die van Germaanschen oorsprong. Het Germaansche wereldrijk is de geschiedenis in hare grijsheid, echter niet opgevat als een tijdperk van verzwakking maar als een van door ervaring gestaalde, door zelfkennis geschoolde kracht. De Germaansche geest dorstte van den aanvang af naar een hoog begrip van vrijheid en heeft door de aanneming van de Romeinsche beschaving en het Christelijk geloof voortgebouwd op onmisbare fundamenten, terwijl ook een bijzonder element, dat der gemoedelijkheid, strekte om den juisten vorm voor de verwezenlijking der vrijheid te vinden. De geschiedenis van Duitschland geeft ons een beeld van die successieve receptiën van niet-Germaansche denkbeelden en van de acties en reacties, die noodig waren, eer in deze eeuw de bedding van den staatkundigen stroom der vrijheid haren normalen vorm bekwam 2).

---

1) T. a. p. 388, 406, 407, 461—464, 474—477, 497, 502, 509.

2) T. a. p. 133, 134, 415 vlg., 425, 426, 445 vlg. Langs geheel anderen weg komt Hegel alzoo tot hetzelfde eindpunt als Von Ranke; in het heerschen van den Germaanschen geest is te vinden „ein Hort der Freiheit und des Friedens."

Tot de normaliseering dezer bedding heeft ook medegewerkt de Fransche omwenteling van 1789. Sedert zon en planeten bestaan, zegt Hegel, was het nog niet gebeurd, dat de mensch tot het besef kwam, dat men eerst moet denken en daarna de omstandigheden naar de gedachte moet inrichten. Als een schoone zonsopgang, deed dat besef aller bloed sneller stroomen en met een gevoel, alsof men uit een diepe slaap ontwaakt was, ging men een nieuwen dag tegemoet, waarin het goddelijke met de wereld zou blijken te harmonieeren. Men begreep, dat het regeeringsstelsel tot nog toe meer op onrecht dan op recht gevestigd was, en in het streven naar vrijheid keerde zich het verzet het eerst tegen den regeeringsvorm; de vrijheid, die men met een zeker fanatisme zocht, was echter een abstract begrip; dat die vrijheid door concrete, bindende wetten verzekerd kon worden, werd niet begrepen; men richtte zich tegen alle bestaande instellingen in het algemeen. Aan het abstractum vrijheid werd nog een ander abstractum, de deugd, toegevoegd; de moeilijkheid om die deugd in concreto te zien leidde tot wantrouwen. Eerst allengs is men tot het juiste begrip van vrijheid gekomen. De verdienste der omwenteling ligt alzoo niet in haar verloop, maar daarin, dat zij het leven heeft ingeblazen in hetgeen reeds als philosophisch lichaam was gebouwd; de theorie werd door haar tot practijk 1).

Aan Napoleon was het beschoren, het onbestemde in die beweging in vaster vorm te brengen. Onder tirannieke vormen is het hem gelukt binnen Frankrijk rust en orde te herstellen en daarbuiten een terugkeer tot 18e eeuwsche denkbeelden van staatsbeleid onmogelijk te maken, terwijl o. a. zijn wetgevende arbeid getoond heeft overeen te stemmen met het rechtsgevoel van zijn tijdgenooten en hun nageslacht. Voor Napoleon had Hegel onbegrensden

---

1) Reehtsphil. § 5, 258. Phil. d. Gesch. 535 vlg.

eerbied; hij noemt hem ook „diese Weltseele" 1); die was zulk een „welthistorisch Individu", waarvan vroeger sprake was.

Op blz. 58 is reeds een oogenblik ter sprake gekomen Hegel's beoordeeling der restauratie in Frankrijk. Perander meent, dat in dat tijdperk daar zijne beginselen werden in practijk gebracht en, zich beroepende op de korte schets, die Hegel van de oppositie in Frankrijk en van hare vruchten geeft 2), is hij van oordeel, dat Hegel die oppositie niet begrepen heeft en niet heeft ingezien, dat de organisatie van den staat onmogelijk kon beantwoorden aan het begrip van vrijheid, zooals dat ook door hem was geconstrueerd 3). De Juli-revolutie heeft Hegel niet meer in zijn „Philosophie der Geschichte" opgenomen, althans van zijn laatste colleges zijn geen aanteekeningen verzameld. Hoe hij er over dacht maakt dan ook een punt van levendige gedachtewisseling uit tusschen zijne critici. Perander 4) wil, dat deze omwenteling voor hem een raadsel was. Haym 5), die op de hoogte schijnt geweest te zijn van wat Hegel in het wintersemester 1830/1831 gelezen heeft, beweert, dat hij zich beijverd heeft de schuld der omwenteling te werpen op de liberale oppositie en de contradicties van het restauratie-koningschap steeds niet heeft willen erkennen. Rosenkranz 6) daarentegen beweert, dat hij die omwenteling onvermijdelijk achtte, doordat in Frankrijk, als Katholieken staat, het nieuwe vrijheidsbegrip en dat der Katholieke kerk met elkaar onvereenigbaar zijn, terwijl door de moeilijkheid abstracte begrippen in concreto

---

1) In een brief an Niethammer, Jena 13 October 1806, o. a. afgedrukt in Rosenkranz, Hegel's Leben, 229.

2) Phil. d. Gesch. 541.

3) Kritisk undersöknung o. s. v. 50.

4) T. a. p. 52.

5) Hegel und seine Zeit, 455.

6) Hegel's Leben, 417.

toe te passen bij zulke verhoudingen een botsing altijd voor de deur stond. Cousin, die hem in 1831 bezocht en veel met hem over de zaken van den dag gesproken heeft, verklaart, dat hij hem sedert zijn vorig bezoek in 1817 in zijn denkbeelden niet veranderd vond, en dat hij „ne désapprouvait pas en principe" de Julirevolutie, die hij overigens echter bedenkelijk achtte 1). Hegel heeft echter in 1831 ook college gegeven over wijsbegeerte van den godsdienst, en hij schijnt (de aanteekeningen zijn nl. niet van hem zelf maar van drie zijner hoorders) toen de reden der omwenteling daarin gevonden te hebben, dat Karel X als monarch niet de uiting was van den algemeenen wil, en dat dus de „Gesinnung der Freiheit" alle formeele beletselen moest verbreken om tot haar recht te komen 2); zoo kan hij inderdaad aan Cousin gezegd hebben, dat de revolutie in beginsel goed te keuren was. Over de Julimonarchie is geen bepaald oordeel bekend; naar Perander's 3) meening, stond zij op Hegeliaanschen grondslag.

Zooals vermeld is, laat Hegel de geschiedenis zich afspelen in Azië en Europa, terwijl een enkele Afrikaansche ståat bij Azië getrokken wordt. Amerika wordt door hem, voor zoover hij er zich over uitlaat 4), beschouwd als eene kolonie van Europa, waarin Europeesche kwesties, verschillen en invloeden (Katholieke kerk, Protestantisme, enz.) in anderen vorm zich voordoen; dat Amerika in zoover een land der toekomst zou zijn, dat daarin op geheel eigenaardige wijze en met geheel eigenaardige vrijheidsbegrippen de ontwikkeling des algemeenen geestes zou voortgaan, was geenszins Hegel's opvatting; van wat bijv. de Vereenigde Staten later zouden worden, had men toen ook geen denkbeeld. Had Hegel ingezien, dat er in Noord-

1) Souvenirs d'Allemagne (Rev. d. D. M. LXIV) 616.
2) Phil. d. Religion (Werke XI) 251.
3) T. a. p. 83.
4) O. a. Phil. d. Gesch. 104 vlg.

Amerika, behalve nieuwe begrippen van internationaalrechtelijken aard, ook nieuwe begrippen van staatsrecht in de eerste jaren dezer eeuw werden geteeld, dan zou zijne philosophie der geschiedenis eene geheel andere geweest zijn; immers, niet alleen was het „summum libertatis" niet bereikt in het Europa van 1820, maar ook zou het Germaansche wereldrijk zijn plaats moeten afstaan aan het Angelsaksische onzer dagen. Het komt mij voor, dat hierin alleen reeds het onaannemelijke van zijne historische wijsbegeerte ligt; de toekomst is niet alleen de ontwikkeling van het heden, maar voegt er ook steeds nieuws aan toe; de staat als geschiedkundig verschijnsel is niet iets, dat zich ontwikkelt èn intensief èn extensief, terwijl, volgens Hegel, de „vernünftige" staat zijne intensieve vorming heeft verkregen, en de geschiedenis zal moeten leeren, dat men, tot begrip daarvan komende, de zegeningen van zulk een staatswezen steeds uitbreidt. Nog geen 17 jaar na zijn dood hebben de gebeurtenissen aan die voorstelling reeds allen grond ontnomen.

De wonderlijke bewering van Hegel, dat Amerika, als „Land der Zukunft", wel is waar wat in de geschiedenis zal gaan beteekenen, maar dat het juist in die hoedanigheid hem niet aangaat, omdat uit het oogpunt der rede verleden, heden en toekomst één geheel vormen 1): die bewering heeft ook Volkelt getroffen, die 2) haren tegenstrijdigen inhoud verklaart uit Hegel's vaak „à tort et à travers" betoonden eerbied voor de bestaande instellingen zijner omgeving. Op blz. 1 zeide ik, dat Volkelt den schakel tusschen Hegel en Von Hartmann had geconstrueerd 3); die schakel ligt in de ontwikkeling van het moment „An sich". Wij weten, dat dit eenvoudig een *zijn* is; het tweede moment brengt het *bewust(e)-zijn*, en het derde het *zelfbegrip*. De grond-

1) T. a. p. 107, 108.
2) Das Unbewusste und der Pessimismus, 63.
3) T. a. p. 66, 74, 75.

slag is dus het *zijn zonder bewustzijn* d. i. het „Unbewusste"; en dat dit inderdaad zoo is, komt uit in de wijsbegeerte der geschiedenis. Wie heeft dien „Weltgeist" in beweging gezet? Niemand en niets; hij beweegt zich uit zich zelf. Hegel zegt het zelf: „(der allgemeine Zweck) ist der innere, der innerste bewustlose Trieb, und das ganze Geschäft der Weltgeschichte ist.... die Arbeit (den Geist) zum Bewusstseyn zu bringen 1)". Welnu, zou de werking dier onbewuste kracht plotseling tot staan zijn gebracht in den aanvang der 19e eeuw, en waarom?

Volkelt heeft ons met zijne opmerkingen gebracht onder hen, die Hegel's „Philosophie der Geschichte" aan een min of meer waardeerende, een min of meer grondige kritiek hebben onderworpen.

Wat ik op blz. 64 zeide omtrent Hegel's methode van de geschiedenis te behandelen ten opzichte van den staat, wordt door Prantl 2) nog algemeener opgevat: Hegel heeft in zijne philosophie der historie door feiten willen toonen, dat zijne in zijne historie der philosophie uiteengezette meening omtrent de wijsbegeerte de juiste is, en daarin staat hij lijnrecht tegenover de historische school, die echter langs anderen weg eigenlijk ook hem de hand kwam reiken over het „Alles was ist, ist vernünftig".

Een staaltje van oppervlakkige beoordeeling levert ons Haym 3), die er op wijst, dat het doen en laten der volkeren van geenerlei belang is bij Hegel. Had hij gezegd, dat de daden der volkeren slechts onbewuste (soms halfbewuste) uitingen zijn van een in hen werkenden geest, dan was zijn uitspraak juist geweest; nu valt het Rosenkranz 4) niet moeilijk met enkele citaten Haym

---

1) Phil. d Gesch. 31, 32. Zie ook de andere citaten bij Volkelt.

2) Hegel und die Hegelianer. (Bluntschli u. Brater's Staatswörterbuch V).

3) Hegel und seine Zeit, 446 vlg.

4) Apologie Hegel's, 43.

geheel te wederleggen. Vaster staat de laatste dan ook in zijn schoenen, wanneer hij spreekt over Hegel's grondige kennis van menig land der oudheid en van de levendige kleuren, waarmede deze zijne indrukken van langdurige studie heeft weêrgegeven.

Hermann 1) komt tot twee hoofdfouten bij Hegel: de eene, methodisch, dat hij vergat, dat de geschiedenis doorloopt, en dat het niet aangaat een deel ervan, het verleden, alleen te beschouwen; de tweede, empirisch, dat hij, zoekende naar een roode draad van bij elkander in volgorde behoorende verschijnsels, verzuimd heeft te letten op het gewicht van datgene, wat niet toevallig tot de ontwikkeling van den „Weltgeist" iets bijbracht, en naast het andere staat.

Voor ik overga tot twee kritieken van meer belang, herinner ik nog aan het oordeel van een paar geschiedschrijvers, nl. van Bernheim en Von Treitschke. De eerste 2) meent, dat Hegel terecht in de historie, en eigenlijk in alles, stroomingen en tegenstroomingen heeft opgemerkt, die ten slotte tot een compromis met elkander komen, en de laatste 3) vat zijne meening in deze woorden samen: „Hegel zuerst erkannte mit wissenschaftlicher Schärfe den Begriff der historischen Entwicklung, des Fortschreitens von niederen Gesittungsformen zu höheren, welche die niederen in sich enthalten, und er zeigte zugleich wie dieser neue Gedanke zu handhaben sei, indem er mit wenigen Meisterstrichen den inneren Zusammenhang der Epochen unbewussten Schaffens und bewusster Reflexion darstellte."

Perander 4), die eigenlijk meer ingenomen is met Hegel's inzicht in de historie dan met zijn staatsleer, aarzelt ook niet zijne beschouwing daaromtrent als de

1) Hegel und die logische Frage, 57—61.
2) Lehrb. d. hist. methode. 2e Aufl. 555.
3) Deutsche Geschichte III, 719, 720.
4) T. a. p. 13, 37, 40—42, 51, 91, 92, 97, 98.

grootste gedachte der eeuw te kwalificeeren. Hij verdient dan ook de voorkeur boven de historische school, wier beschouwingen een te formeel karakter dragen; het foutieve in zijn standpunt komt dan ook meer in de uitwerking zijner denkbeelden uit. Met voorbeelden uit de Duitsche en Fransche geschiedenis toont Perander aan, dat Hegel gedwaald heeft in zijne tegenstelling van Katholicisme en Protestantisme, en van beider invloed op het staatswezen. Wat hij in Frankrijk als een gevolg der eerste godsdienstige richting had beschouwd, nl. de eeuwige strijd tusschen regeering en oppositie, is geenszins tot Katholieke landen beperkt gebleven en met ergernis en verontrusting zag Hegel nog kort vóór zijn dood in Engeland in den strijd om eene nieuwe kieswet een, volgens hem, Katholiek beginsel zijn intrede doen in eene Protestantsche natie. Van den socialen strijd, die een aanvang had genomen daar en in Frankrijk, had hij evenmin begrip. De wereldgeest, zooals hij zich in den volksgeest en in den staat, als individu door zijn vorst tegenover zijns gelijken optredend, moest uiten, gaf een richting aan de staatkunde, die niet meer overeenkwam met de wenschen der volken om in vrede en transactie de grondslagen te vinden voor internationaal verkeer. Hij heeft terecht de beteekenis van het individu in de geschiedenis verkleind tot het zijn van een werktuig, een orgaan van den algemeenen geest, maar die geest is daarentegen door hem van alle uiterlijk en openbaar leven beroofd en gemaakt tot eene „absolute non, die haar klooster niet verlaat." De botsing, die niet uit kon blijven, waar de volksgeest niet met den algemeenen identiek was, moest na Hegel nog aangewakkerd worden door het veldwinnend nationaliteitsgevoel, waarvan hij geen begrip had.

Eene meer in bijzonderheden afdalende kritiek vinden wij bij Springer 1). In het algemeen merkt hij voor-

1) Die Hegel'sche Geschichtsanschauung 17, 37, 41, 60, 61, 63, 67, 85.

eerst op, dat Hegel den staat eerst naar de practijk van zijn tijd heeft gevormd, en hem daarop „apologetisch verallgemeinert" heeft; is het verder geen zonderlinge conclusie, waartoe hij ons in zijne „Philosophie der Geschichte" laat komen, dat milliarden hebben moeten leven om millioenen tot hooger ontwikkeling te brengen? De wereldgeest van het heden zou zich uit dien der middeleeuwen (oorsprong van het Germaansche rijk) ontwikkeld hebben, en de geest van den dag keert zich juist tegen al wat middeleeuwsch is? Het karakter der middeleeuwen is niet monarchaal, maar democratisch en aristocratisch, zoodat dit dus hetzelfde is als dat der Oudheid. Onjuist is het de Germanen op de Romeinen te laten volgen, want de Romanen behooren daar tusschen. Indië is te veel ontwikkeld om met China op één lijn te plaatsen; de volksverhuizing is in haar invloed veronachtzaamd, en de invloed van Byzantium, nog onder de Oost-Slaven merkbaar, is miskend.

Bezwaarlijk zal men aan deze oordeelvellingen veel nieuws kunnen toevoegen. Talrijke ontdekkingen, na Hegel's dood, hebben het oordeel der geleerden over oude en nieuwe staten vaak geheel gewijzigd; de uitkomsten van zijn onderzoek te toetsen aan het meerdere, wat het nageslacht weet, en alsdan de onjuistheid van indertijd gemaakte gevolgtrekkingen aan te toonen, dunkt mij niet de wijze tot eene billijke beoordeeling van Hegel's philosophie der geschiedenis te komen. Voor mij ligt de grootste fout dan ook in zijne methode: verblind door de ontdekking van zijn stelsel, heeft hij de feiten niet eerst op zich zelf beschouwd, maar ze onmiddellijk bestraald met het licht zijner overtuiging, dat niet door empirie ontstoken was. Hegel's staat in de geschiedenis is alzoo eene curiositeit van groote kunstwaarde, maar van weinig nut.

b. De staat tegenover andere staten.

Hegel heeft van wat hij nog met de oude benaming van „Völkerrecht" betitelt, weinig werk gemaakt, omdat hij weinig aan dit begrip schijnt te hebben gehecht. Het standpunt, kort en bondig in de „Philosophische Propädeutik" uiteengezet 1), heeft hij nooit verlaten: de staten staan als natuurwezens tegenover elkander, en alzoo in gedurigen strijd; zij sluiten verdragen om dien strijd te ontgaan, maar er is geen waarborg voor het naleven er van, zoodat onderling wantrouwen en oorlogsgevaar een natuurlijken toestand vormen. In de „Rechtphilosophie" 2) heeft hij zijne denkbeelden uitgewerkt. De staten staan onderling met elkander in een verkeer, dat noch een privaatrechtelijk, noch een moreel karakter draagt; van een eigenlijk recht tusschen hen kan geen sprake zijn, omdat het gezag ontbreekt om het recht te handhaven; waar zij onderling iets afspreken, zijn zij eigenlijk aan die afspraak niet gehouden als door de goede trouw. De staat is eene uiting van den volksgeest en dient als zoodanig door de andere erkend te worden; die erkenning is echter een formaliteit, want ook zonder haar zou de staat er zijn. De formeele erkenning brengt echter mede, dat men den staat slechts erkent, gelijk men hem heeft leeren kennen, zoodat het den erkend hebbenden staten niet onverschillig kan zijn, of inwendige beroeringen dien staat eene andere gedaante geven, of leiden tot een vervallen der erkenning van zijne zijde. De eene staat mag zich niet met de inwendige aangelegenheden van den anderen bemoeien, tenzij deze aangelegenheden invloed uit-

1) (Werke, XVIII) 52, 53.
2) § 330, 331.

oefenen op de verhouding onderling. Van een beginsel van niet-interventie wil hij dus niet hooren 1).

De verhouding der staten onderling leidt tot het bepalen van het een en ander in den vorm van verdragen, die echter geheel aan de willekeur zijn overgelaten en wier inhoud zeer beperkt is, daar staten in tegenstelling met personen, die elkaar in het maatschappelijk verkeer niet kunnen missen, buiten elkaar kunnen („sich in sich befriedigende Ganze sind"). De grondslag van het volkenrecht is de meening, dat men zulke verdragen behoort na te leven, maar bij dat „behooren" blijft het dan ook; wie niet wil naleven, heeft maar een verdrag op te zeggen 2).

De buitenlandsche staatkunde heeft tweeërlei richtsnoer te volgen: het eigen welzijn en het voorschrift der tractaten; waar de alsdan te volgen weg is aangewezen, heeft men zich niet in te laten met philanthropische gedachten van gerechtigheid, uit een algemeen oogpunt wenschelijk, dat men echter niet tot het zijne mag maken 3). Uit de staatsleer volgt, dat het verkeer der staten zich voordoet als een verkeer tusschen vorsten (zie blz. 59).

Van groot belang, ja van groote zedelijke waarde is de oorlog. Niet alleen dat oorlogen vaak gestrekt hebben om aan groote staten vastheid te geven, eendracht te scheppen, en onlusten te bezweren, maar ook leert een volk alsdan zich zelf kennen, leert het zelfvertrouwen hebben, herwint het zijn energie en, evenals de stormwind de zee zuivert van haar vuil, zoo wordt het bewaard voor indommelen, voor de roest, die rust aan alles geeft, dat slechts door wrijving en leven zijne bestemming bereiken kan. De staat heeft individualiteit, en die kan slechts blijken in geval van botsing met andere individualiteiten; tegenover de zedelijke, krachtgevende waarde des oorlogs is het tijdelijke verlies van eenig eigendom van geen

1) Zie ook Prantl t. a. p. 75.
2) Rechtsphil. § 332, 333.
3) T. a. p. § 337.

beteekenis. Wat een oorlog kan voortbrengen, is van allerlei aard: tractaatbreuk, eerrooving en ook lust om zich te doen gelden. Het voeren van een oorlog moet steeds geschieden met het bewustzijn, dat die toestand „ein Vorübergehensollendes" is, dat er altijd tusschen de staten een band blijft bestaan, die de kiem des vredes bevat, en dat staten tegen staten, niet personen tegen personen, strijd voeren 1).

De eenige, die op den duur tot een bevredigende verhouding kan brengen en die in dit opzicht onrechtmatige daden brandmerkt, is de „Weltgeist", die in de wereldgeschiedenis zijn oordeel uitspreekt 2).

Inzonderheid uit Hegel's beschouwingen over den oorlog, komt Perander tot de slotsom, dat de vrede voor hem slechts een wapenstilstand was, eene politieke noodzakelijkheid misschien, maar niet de normale toestand tusschen staten 3), en dat hij, vooral waar hij spreekt over het voordeel eener zich gelden latende individualiteit, den vrijheidsoorlog tegen Frankrijk op het oog had, die den grondslag legde voor de Duitsche eenheid. Evenzeer als hij voor het inwendig staatsleven het beginsel der transactie niet kende, kende hij het ook niet voor het internationale leven.

Het volkenrecht dunkt mij in Hegel's philosophie een geheel eigenaardig verschijnsel, en wel daarom, omdat hij bij de behandeling van dit onderwerp de tegenovergestelde methode heeft gevolgd van zijne gebruikelijke; in den regel tracht hij aan te toonen, dat het „Vernünftige wirklich" is, maar hier blijkt ons dat de „Wirklichkeit vernünftig" is. Het beeld, dat hij ons geeft van de internationale verhoudingen en van de opvattingen eener gezonde

---

1) T. a. p. § 324, 334, 338.

2) T. a. p. § 259, 340.

3) Krit. unders. 74, 75. Dit ben ik geenszins met hem eens; immers, de oorlog, niet de vrede, is een „Vorübergehensollendes", en, ondanks den oorlog, bestaat er een band tusschen de staten; dat doelt toch op den vrede als normalen toestand.

staatkunde, is geen idealistische schepping, maar komt geheel overeen met wat inderdaad in zijn tijd in de practijk gehuldigd werd.

Een grooter bezwaar ligt er in de wijze, waarop hij dat „äussere Staatsrecht" aan het „innere" verbindt. Als behoorend bij den staat vinden wij de leer van het volkenrecht in de sfeer der „Sittlichkeit", maar, met uitzondering van eene enkele uitdrukking in den „Zusatz" van § 330, waarin implicite erkend wordt, dat de verhouding van staten onderling geen „moralisch" karakter draagt, wordt die leer vereenzelvigd met het werkwoord „sollen", dat de sfeer der „Moralität" immers weêrgeeft. Nog minder kan ik verklaren, wat wij in die § zelf lezen: „was *an und für sich* in (dem Verhältnisse selbstständiger Staaten) ist, erhält *daher* die Form des *Sollens*". „Daher"? Maar werpt Hegel zijn dialectiek nu ook al overboord? Het „an und für sich" hangt immers samen met het „willen", en het „moeten" hoort immers bij het „für sich"? Slaat men een blik op het stelsel in zijn geheel, dan is het „innere Staatsrecht" het moment van het „an sich", het „zijn" of kunnen"; neemt men nu het „äussere Staatsrecht" als het „moeten" van het „für sich", dan is daarmede verklaard èn het egoïstisch standpunt dat Hegel een staat wil zien innemen, èn het begrip van „sollen", dat hij erin heeft gelegd; maar onlogisch is de betiteling „an und für sich", en ook de constructie van het volkenrecht, waarin alleen de oorlog de „Sittlichkeit" vertegenwoordigt, maar de vrede de „Moralität." Wellicht is Perander er toe gekomen den oorlog als normalen toestand te aanvaarden door den drang der Hegelsche logica, die echter m. i. niet bij Hegel zelf te vinden is. De oorsprong der geheele moeilijkheid zit wellicht in de volte-face van zijne methode, waarover ik hierboven sprak. Vormt het volkenrecht een eigenaardige rubriek in zijne rechtsphilosophie, deze is zeker ook een van hare zwakste punten.

c. Staat en Kerk.

Ik zal niet stilstaan bij Hegel's vroegste denkbeelden in dit opzicht, die, zooals zij stammen uit de laatste jaren der vorige eeuw, zich bijna niet laten terugvinden in zijne latere 1).

Vroeger (blz. 32) zagen wij, dat in het stelsel staat en godsdienst vrij ver van elkaar verwijderd staan; toch hebben beide een gemeenschappelijken bodem, ja de eerste wortelt in den laatsten; de geschiedenis der oudste rijken leert, dat zij beide in den beginne èn in zich zelf èn uitwendig identiek waren. Wat aan beide gemeen is, is het begrip der vrijheid; de godsdienst is de kennis der hoogste waarheid (en die waarheid is de vrije geest), maar zich uitend in het gemoed, terwijl de staat de vrijheid in de werkelijke wereld is. Zoo is er bij alle verschil toch eenheid. In de oudheid heeft men dan ook aan de overheid een goddelijken oorsprong toegekend. Wij weten van vroeger (blz. 34, 35, 37, 38), welke moeilijkheden ons Hegel's opvatting van den staat als „wirklicher Gott" oplevert; de staat heeft in ieder geval voor hem iets goddelijks en de meening van velen, dat men aan de wetten, als aan iets door God ingesteld, gehoorzaamheid verschuldigd is, is geenszins af te keuren, mits men dat niet als een abstracte waarheid opvat, waardoor de willekeur van een wetgever eene sanctie zou krijgen, die zij niet verdient 2). De philosophie leert pas het staatswezen begrijpen, maar, bij gebrek aan zulk inzicht, kan de godsdienstzin dienen om achting voor den staat aan te kweeken. De godsdienst heeft het inwendige tot

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 46. Zie ook hierachter blz. 90, noot 1.

2) Phil. d. Religion. 2e Aufl. (Werke XI) 241, 242.

zijn gebied, maar tegenover den staat heeft men een rechtsplicht, waarbij het onverschillig is, in welke gemoedsstemming die wordt vervuld 1).

Botsing tusschen godsdienst en staat zal er plaats hebben, wanneer het individu, dat ten opzichte van den laatsten naar vrijheid streeft, door den eersten tot opoffering en strenge gehoorzaamheid wordt gedwongen, waarbij de vrijheid geen doel maar middel is om een ander ideaal te bereiken. Dat is de reden, waarom in Katholieke staten die botsing zoo licht kan voorkomen, terwijl daarentegen het Protestantisme als 't ware met den staat samenwerkt, om de vrijheid van het individu tot stand te brengen en te ontwikkelen. Van groot belang is alzoo de godsdienst van het individu in den staat, want die zal ten slotte de twee zich voordoende verschijnsels, de positieve wetgeving en de gemoedsopvatting daarvan, òf verzoenen òf doen botsen 2).

Het oogpunt van waar Hegel kerk en staat beschouwt, kan ons nu duidelijk zijn: de staat staat tot de kerk als de wijsbegeerte tot den godsdienst: de kerk voelt maar de staat begrijpt; daarom is de staat de meerdere 3). De staat weet met bewustheid, wat hij doet. Wanneer nu de godsdienst in de kerk uiterlijke vormen aanneemt in eeredienst, prediking, eigendommen of personen, daar staat hij met andere verschijnsels voor den staat op één lijn; de staat kan de kerk steunen en beschermen, maar mag haar niet bevoordeelen; hij moet haar vrijlaten in hare organisatie, maar, wanneer haar leer opkomt tegen wat de staat als redelijk begrepen heeft, heeft deze zijn standpunt te behouden, want de kerk dwaalt dan bij gebrek aan philosophisch inzicht. Eenheid van staat en kerk is eene utopie; in de oudheid ging de staat in de kerk op,

---

1) Rechtsphil. § 270.
2) Phil. d. Relig. 245—250.
3) Haym t. a. p. 413. Köstlin, Hegel, 148.

m. a. w. bestond eigenlijk niet, en in den nieuweren tijd maakt de splitsing der meeningen een samensmelting met den algemeenen staatswil niet mogelijk 1).

De geschiedenis bevestigt die meening. Eerst één, daarna aan elkaar tegengesteld, vinden kerk en staat eindelijk hun plaats naast elkaar; van elkaar onafhankelijk, hebben zij beide hun taak te vervullen ter „Verwirklichung" der vrijheid. Wij weten van vroeger, dat dit slechts mogelijk is geworden door de Hervorming en dat de Protestantsche geest in dit opzicht alleen ten goede werkt; tegenover de Katholieke kerk zal een staat steeds nog in gespannen verhouding staan: „mit der katholischen Religion ist keine vernünftige Verfassung möglich", en omgekeerd: met eene redelijke staatsinrichting is eene invloedrijke Katholieke kerk onbestaanbaar 2).

In de hierboven (blz. 41, noot 2) aangehaalde feestrede, waarin Hegel den lof van de Hervorming bezingt, vindt men een merkwaardige uitdrukking, nl. dat de vorst van een Protestantschen staat tegelijk opperste bisschop zijner kerk behoort te zijn; dat Pruisische „fait accompli" heeft hij gehuldigd als het zuivere beeld van eenheid van het goddelijke en menschelijke, maar is hier de vraag niet gewettigd, of de feestredenaar den wijsgeer geen parten heeft gespeeld, en of het inderdaad wel met zijne beschouwingen, niet „e rostris" maar „e cathedra", strookt, om in het algemeen eene verhouding te prijzen, die aan een staatskerk met den „unvernünftigen, unfreien" aankleve van die bedenkelijk grenst?

En hoe was de practijk zijner denkbeelden? Zelf brengt

---

1) Rechtsphil. § 270. Rosenkranz, Hegel als d. Nationalphilosoph. 159. Hegel's meening dagteekent van de eerste jaren der eeuw; in 1798 was hij van oordeel, dat de kerk in den staat niet gemist kon worden, ja, dat beider gebied vaak ineenvloeit; het staatsbegrip was echter toen nog niet bij hem ontwikkeld. Rosenkranz, Hegel's Leben, 97, 98, 197, 198.

2) Phil. d. Gesch. 134, 135, 510, 538.

hij de opheffing van kloosters terug tot eene kwestie van onteigeningsrecht, en zijn volgeling Altenstein heeft de kerkgenootschappen dier dagen laten merken dat hij minister van eeredienst was „naar de ordening Hegel's" 1).

Rosenkranz 2) vindt, dat Hegel in tegenspraak met zich zelf komt, als hij aan het Protestantisme de voorkeur geeft en zijn kerkgenootschappen met den staat broederlijk wil laten samengaan. Logischer is de aanneming van een volkomen neutrale stelling tegenover alle gezindten, met den eisch dat alle aan de staatswetten gehoorzamen.

Perander 3) oordeelt dat er in Hegel's beschouwingen veel onafgewerkts en zwevends ligt. Zoolang als staten tegenover elkaar staan als natuurwezens en oorlogskans een zedelijk doel is, zoolang is alle staatkundig beginsel nog niet het hoogste, en de volken zullen, dat inziende, zich altijd vastklampen aan andere beginsels om zich een begrip van gerechtigheid te vormen. De staat, die zijn zelfbegrip vindt in uitwendigen strijd, waar toevalligheid heerscht, en in dien toestand vreemd is aan den wereldgeest, moet het bewustzijn aan diens bestaan buiten zich zoeken, d. i. in de kerk, die buiten den onreinen strijd der belangen staat.

Het onafgewerkte en zwevende hangt van zelf samen met het onbestemde in Hegel's onderscheidingslijn tusschen staat en godsdienst. Er moest ook wel een klip verrijzen: de godsdienst als uiting des „absoluten Geistes" staat hooger dan den staat („objectiver Geist"), maar in uiterlijken vorm zou hij zich moeten voegen naar een deel, en wel een nog onontwikkeld deel van zich zelf?

---

1) Rechtsphil. § 46. Von Treitschke t. a. p. 717.
2) In zijn Staatslexikonartikel, 664.
3) T. a. p 95, 96.

HOOFDSTUK V.

Bijzondere toepassing.

a. Duitschland.

Ik ga nu over tot het gebied, waarop Hegel als politicus invloed heeft trachten uit te oefenen, en waarin de wijsgeer zich geplaatst heeft gezien voor feiten van de grootste verscheidenheid, maar ook van de grootste beteekenis. De tijdgenoot heeft zich niet zelden geërgerd over het door hem ingenomen standpunt, niet begrijpende, dat het juist zijn verdienste was, dat hij de omstandigheden niet wilde beoordeelen naar den schijn van den dag, maar zijn maatstaf bleef zoeken in de rede en in de geschiedenis. Toen het Fransche geschut om Jena bulderde, was hij meer bedacht voor zijn papieren dan voor het Pruisische leger, en daags vóór den veldslag schrijft hij aan een vriend, dat de Fransche keizer, als „Weltseele", zijn bewondering afdwingt 1). Dit incident teekent de opvatting, die hij van de gebeurtenissen had 2).

„Deutschland ist kein Staat mehr" had Hegel uitge-

1) Rosenkranz, Hegel's, Leben, 229. Napoleon had Jena reeds den 13 October (de slag had plaats den 14) bezet, en was door Hegel dien dag gezien.

2) Flathe, Hegel in seinen Briefen (Hist. Zeitsch. LX), 230.

roepen na den vrede van Luneville in 1801, en het besef der ontbinding van het oude Rijk deed hem naar de pen grijpen om den tijdgenoot op de beteekenis van den onhoudbaren toestand te wijzen; maar de tijdsomstandigheden waren voor zulke raadgevingen niet gunstig, en Hegel was, wij weten het immers, het in dien tijd nog niet met zichzelf eens, wat het kenmerk van een staat was. Meer dan eens heeft hij zijne brochure omgewerkt, al bleef de aanhef steeds dezelfde; ten slotte is zij toch nimmer door hem uitgegeven, en slechts in een handschrift, grootendeels uit den tijd, toen zijn Bamberger redacteurschap hem verbood in zijn courant zijne meening te zeggen, vinden wij zijne denkbeelden, die in den regel als „Kritik der Verfassung Deutschlands" in uittreksels door zijn biografen zijn afgedrukt.

Met instemming neemt hij het oordeel over van een Fransch schrijver 1), dat het Duitsche rijk eigenlijk eene geconstitueerde anarchie was. Hij weet den toestand niet aan het gemis van zekere persoonlijke eigenschappen bij den Duitscher, noch aan het gebrek aan beschaving, zedelijkheid of godsdienstzin, maar aan het mechanisme van het geheel. De vormen van een middeleeuwschen leenstaat bestonden nog, waar het leenstelsel feitelijk reeds verdwenen was; de veranderde wijze van oorlogen had het individueele daarin doen plaats maken voor het besef, dat de krijgsman een deel van een geheel was, daarentegen werden nog vele belastingen „in natura" geheven. Ondanks de veldwinnende meening, dat er geen staatsgodsdienst moest zijn, hadden tot nog toe vele oorlogen een godsdienstig karakter gedragen en bleven middeleeuwsche opvattingen gehuldigd. Kenmerkend voor de Duitschers was hun „Pedanterei im Rechthaben," waarbij men, onverschillig voor den redelijken inhoud der wetten, in formalisme heil zocht, wat weder aanleiding gaf tot een

1) Wie? De naam wordt nergens genoemd.

eindeloos toezicht en onnoodige langdradigheid, waardoor het individu alle zelfstandigheid verloor. Verbetering zou vooreerst aan te brengen zijn door een geconcentreerd optreden tegenover het buitenland, en al wat aan een bijzonderen staat eigen was, moest aan eigen ontwikkeling worden overgelaten, terwijl de burgers inzonderheid hunne zaken zelf moesten besturen.

Zijne later uitgesproken meening over de waarde van den oorlog blijkt hij reeds toen gekoesterd te hebben, want hij zegt, dat de gezondheid van een staat niet zoozeer in de rust des vredes als wel in de beweging des oorlogs geopenbaard wordt, omdat alsdan de kracht van den samenhang van allen met het geheel, en bovendien zoowel hetgeen de staat heeft willen eischen, als wat uit eigen beweging voor hem gedaan is, aan het licht komt. De oorlog met de Fransche republiek heeft Duitschland aan zich zelf getoetst, en het is geen staat gebleken. Dat is een factum, zegt Hegel, en het is de bedoeling van zijn geschrift dat duidelijk voor oogen te stellen. In dit verband vinden wij de woorden, die ik reeds vroeger (blz. 14) aanhaalde: „Denn nicht das, was ist, macht uns ungestüm und leidend, sondern dasz es nicht ist, wie es sein soll. Erkennen wir aber, dasz es ist, wie es sein musz, d. h. nicht nach Willkür und Zufall, so erkennen wir auch, dasz es so sein soll".

Wie nu een maatstaf zoekt voor dat „sollen sein", moet niet naar de wetten zien, want, wanneer een staat zich oplost, dan worden juist de wetten niet gevolgd. Die maatstaf ligt elders. Het Duitsche Rijk ging zijn ondergang tegemoet, omdat het niet meer deelde in het lot der wereld. Het is niet genoeg, dat een hoop menschen zich verbindt zich te *verdedigen*, maar men moet zich ook willen *verweeren* 1). Eene verwezenlijking van de idealen van

---

1) In hoeverre Hegel recht heeft hier een taalkundig onderscheid te maken, ben ik onbevoegd te beslissen; maar ook al zoekt

sommige staatsrechtsgeleerden van den dag, o. a. dat ieder deel zal nemen aan de openbare zaken, is bij de grootte der staten eene onmogelijkheid; men moet tevreden zijn met eene decentralisatie in sommige takken van bestuur en rechtspleging, want een sterk middenpunt is onmisbaar. Het Duitsche Rijk was slechts een „Gedankenstaat". Geestig zet hij uiteen, hoe een verordening uitgevoerd en bij verzet gehandhaafd wordt, wanneer niemand iets daarvoor voelt, waardoor men krijgt, zooals hij het typisch uitdrukt, een georganiseerde „verlamming" van het begrip tot de werkelijkheid. Een dwaling is de meening, dat het overeenkomstig de rede is, dat alles van bovenaf bedisseld en bevolen moet worden; zoo is de staat geen macht op zich zelf, maar alles ligt in de handen van enkelen; dat maakt de staat tot een „Gedankending". Wil hij werkeheid zijn, dan moeten de wetten kracht hebben, en moet men in die wetten de waarborgen zien voor het bestaan eener noodzakelijke macht boven het individu en tegen de onderdrukking van het laatste. Na ook het financieen krijgswezen aan een uitvoerige bespreking onderworpen te hebben, komt hij tot de slotsom, dat Duitschland zich op nieuw als staat moet organiseeren, maar met een stelsel van „Repräsentativverfassung", want daarin alleen kan men in waarheid de Duitsche vrijheid vinden; eene krachtige regeering met medewerking van het volk, dat is de eisch van den tijd 1).

Haym 2) laat een sterk licht vallen op de tegenspraak tusschen de denkbeelden in het bijna gelijktijdig handschrift „System der Sittlichkeit" en in deze „Kritik der Verfassung Deutschlands". Het genoemde „System" is

---

men dat taalkundig bezwaar te vermijden, dan is het, dunkt mij, nog niet duidelijk, waarin Hegel eigenlijk een onderscheid heeft willen zien.

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 236—246. Haym, Hegel und seine Zeit, 71—78, 485—492. Köstlin, Hegel, 154—156.

2) T. a. p. 167—170.

weinig uitgewerkt, maar in de „Kritik" zelf heeft Hegel ook getheoretiseerd over den staat 1). Eene menigte volks wordt tot een staat, wanneer zij eene gemeenzame „Wehr- und Staatsgewalt" vormt; wie dat gezag uitoefent alleen of met anderen, geboren of gekozen, is onverschillig, eveneens of de burgers gelijke rechten hebben of niet, eveneens òf er vazallen zijn of niet; kortom, rechtspraak, zeden, godsdienst, niets behoeft eenvormig te zijn. In het „System der Sittlichkeit" 2) wordt dit laatste begrip verdeeld in een stelsel van standen en in regeering, de zelfbewuste beweging van het geheel; dit vinden wij als grondslag voor een staat ook voor Duitschland aanbevolen. Monarchie, aristocratie en democratie worden met den godsdienst in verband gebracht en in staat geacht geen van alle aan het begrip der vrijheid te voldoen; overigens treffen wij er abstracte, min of meer Platonische, beschouwingen aan over staat en maatschapij. Het begrip van volk, in tegenstelling met eene willekeurige menigte individuen, wordt met dat van staat in nauw verband gebracht. Haym komt nu bij zijne vergelijking tot de uitspraak, dat Hegel's voor de practijk aanbevolen staatsbegrip in bijna niets klopt met het gelijktijdig beeld zijner theorie; een staat als het hoogste, allesomvattende in 's menschen leven wordt facto eene instelling tot handhaving der in- en uitwendige veiligheid. Ik zal geenszins beweren, dat er inderdaad geen tegenspraak is, maar ik wil op twee zaken wijzen, waarvan Haym zich niet genoegzaam rekenschap gaf. Vooreerst weten wij, dat sedert ongeveer 1800 tot 1821 het staatsbegrip bij Hegel allerminst vaststond, en nu is het m. i. eene eigenaardige wijze van critiseeren, om uit, waarschijnlijk met opzet, onuitgegeven aanteekeningen en schetsen een tegenspraak te distilleeren, die eigenlijk niets anders bewijst dan wat

1) T. a. p. 496—502. Rosenkranz (t. a. p.) heeft van dit gedeelte slechts een kort en m. i. zeer onvoldoend uittreksel gegeven.

2) Het best te vinden bij Rosenkranz t. a. p. 128 vlg.

men al lang wist, nl. dat Hegel zoekende was naar een omschrijving en een plaatsaanwijzing van den staat. Verder neemt Haym aan, dat de „Kritik" grootendeels uit het jaar 1801 stamt, terwijl de meesten van oordeel zijn, dat zij beter in het jaar 1806 of 1807 geplaatst dient te worden en dan moet men haar vergelijken met de „Philosophische Propädeutik", die er vlak op volgt, doch niet met het „System".

---

b. Wurtemberg.

Als geboren Wurtemberger trokken de gebeurtenissen in dat rijk steeds in hooge mate zijne aandacht. Reeds op acht en twintigjarigen leeftijd had hij, blijkens enkele fragmenten in handschrift, een vlugschrift klaar voor de pers, dat, na menige verandering, tot titel moest dragen: „Ueber die neuesten inneren Verhältnisse Würtembergs, besonders über die Magistratsverfassung". Zijne vrienden rieden hem ten slotte de uitgave af, daar zij er geen nut in zagen.

In 1797 was aan de regeering gekomen hertog Frederik II (na 1801 keurvorst, na 1806 koning als Frederik I), die reeds binnen weinige maanden na zijne troonsbestijging zijne hervormingsgezindheid toonde door in Zwaben enkele drukkende leenheerlijke bepalingen en in zijn geheele rijk de pijnbank af te schaffen. Wellicht heeft dit aan Hegel in 1798 de mogelijkheid doen inzien, dat meer ingrijpende maatregelen, door schrijvers aangeprezen, ingang zouden vinden; van 1799 tot 1815 was het land evenwel te veel in buitenlandsche verwikkelingen gemoeid om tot een eenigszins belangrijke verandering der staatsinrichting te geraken.

In genoemd geschrift 1) heeft Hegel eene nieuwe organisatie van de standenvertegenwoordiging voorgesteld, waarin hij vooropstelde, dat algemeen het besef doorgedrongen was, dat men in den staat niet zijn eigen belang te zoeken had, maar in een ideëel geheel zou vinden èn eenheid èn verscheidenheid van belangen.

Is van dit advies in Wurtembergsche zaken niets gekomen, bijna twintig jaren daarna brengen de omstandigheden er hem toe in de „Heidelberger Jahrbücher der Literatur" (1817, n^0 66—68, 73—77; ook afgedrukt in zijne werken, XVI, 219 vlg.) op nieuw aan zijn geboorteland eene bijdrage te wijden, en ditmaal eene, die inderdaad den lof verdient, haar door Rosenkranz 2) gegeven. Ik zal ook bij het mededeelen der voorafgaande feiten mij reeds aan dit artikel, getiteld „Beurtheilung der im Druck erschienenen Verhandlungen in der Versammlung der Landstände des Königreichs Würtemberg im Jahre 1815 und 1816. I—XXXIII Abtheilung", houden, omdat ze bezwaarlijk elders duidelijker opgeteekend te vinden zijn.

Bij de vredesverdragen van Luneville (1801) en Presburg (1805) was het gebied van het keurvorstendom Wurtemberg zóó vergroot, dat Frederik besloot in 1806 den koningstitel aan te nemen en alzoo onder een nieuwen titel oude en nieuwe staten te amalgameeren; de administratie

1) Rosenkranz, Hegel's Leben, 91 vlg.

2) In den Staatslexikon, 658, 659: „Die Gründlichkeit des Eingehens in alle Wendungen der Debatte, ohne je die Höhe und Weite des Ueberblicks zu verlieren, die wahrhaft staatsmännische Reife in der Auffassung der Sachlage, die vielseitige Fülle exacter juristischer, politischer, historischer Kenntnisse, die Klarheit und Zugänglichkeit des Stils, die männliche Offenheit der Aeusserung, auch gegen die Personen, die Würde des Tons, auch im rücksichtlosestem Widerspruch, werden diese mühsame und patriotische Arbeit H's stets als ein classisches Werk müssen gelten lassen". Er is beweerd, dat dit artikel zijn ontstaan te danken zou hebben aan een afspraak met den minister Von Wangenheim, die hem zou voordragen als kanselier der Tübinger Universiteit; zie hierover Haym t. a. p. 349, 350. Rosenkranz, Apologie, 31, 32.

van beide categoriën werd gecentraliseerd en tevens werden in bezit genomen de goederen van leden der Reichsritterschaft. In 1806, 1809 en 1810 volgden nog meer gebiedsuitbreidingen, meerendeels ten koste van Beieren en van gemediatiseerde vorsten. Het oogenblik scheen nu den koning gunstig te breken met de oude staatsinrichting en eene voor zijn geheele gebied gelijkelijk geldende staatsregeling te scheppen; twee factoren werkten daarbij in de hand: vooreerst, dat de kracht van den ouden geprivilegieerden adel gebroken was, en verder het in Duitschland veldwinnend verlangen naar constituties van meer vrijzinnigen geest. Toch was de beslissende stap voor velen eene verrassing. Den 15 Maart 1815 riep Frederik een aantal edelen en burgers samen en kondigde in eene rede aan, waarin hij constateerde, dat allen burgers van denzelfden staat geworden waren zonder privilegiën op het gebied noch van godsdienst, noch van stand, noch van belastingen, de sluitsteen te willen leggen van het door de gebeurtenissen der laatste jaren gestichte gebouw, door aan zijn volk een constitutie te schenken. Voor zichzelf bezwoer hij haar en verder droeg hij aan de vergadering op haar te onderzoeken en voor nadere toepassing in orde te brengen. Volgens het ontwerp zou de standenvertegenwoordiging uit ééne kamer bestaan, gevormd uit eigen stemgerechtigden (Viril-Stimmführer) en uit gekozen leden. Verkiesbaar was ieder Christen van 30 jaren, welke geen ondergeschikt koninklijk, geen geestelijk of medisch ambt bekleedde; kiezer was de 25jarige, die 200 gulden uit grondbezittingen trok. De vertegenwoordiging kwam, minstens alle 3 jaar, op samenroeping van 's koningswege bij elkaar; de gekozen leden zaten 6 jaar; om de 3 jaar trad eene herkiesbare helft af. Als de standen niet vergaderd waren, deed een voor drie jaar gekozen gedeputeerd college van 12 leden de loopende zaken af; wetgeving en inwilliging van belastingen behoorden niet tot zijn bevoegdheid. Geen nieuwe belasting

mocht zonder goedkeuring der standen geheven worden; jaarlijks werd eene begrooting en een financiëel verslag voorgelegd. Voor wetten had alleen de koning het initiatief; echter mochten de standen viermaal eenzelfde verzoek in zake wetgeving tot den koning richten, de laatste maal met beantwoording der motieven, die van zijne zijde tot een weigerend antwoord hadden geleid. De standen konden petitioneeren en zelf petities ontvangen en mochten koninklijke ambtenaren in staat van beschuldiging stellen; in beide gevallen zou de koning zijne medewerking nimmer weigeren. Eindelijk brachten de stemgerechtigde edelen 50, de gekozen volksvertegenwoordigers 73 stemmen uit.

Het ontwerp viel echter niet in goede aarde. Denzelfden dag nog verklaarde bijna iedereen in de vergadering, dat hij buiten de nieuwe staatsinrichting stond en zich met de aangeboden staatsregeling niet bemoeien kon. De oppositie begon bij de koninklijke agnaten, die verklaarden voor zich en hunne nakomelingen alle rechten van den vroegeren toestand uitdrukkelijk voor te behouden; daarop volgden de edelen (Standesherren), die wilden afwachten, hoe het Weener-congres hunne rechten en verhoudingen regelen zou, en daarom zich niet aan eene bijzondere staatsregeling wilden binden; de beide geestelijke leden verklaarden niet te weten, in welke hoedanigheid zij op dat oogenblik zitting hadden, en beweerden dus niet aan ingrijpende maatregelen te kunnen deelnemen. Het ontwerp werd alzoo verworpen, minder om zijn inhoud, ofschoon de gelijkstelling van godsdiensten veel afkeuring vond, dan om het feit, dat het zich niet grondde op oud-Wurtembergsch staatsrecht, maar zich aansloot bij den nieuwen toestand, waarmede men echter geen vrede had en dien men, wat den adel betrof onder aanvoering van den graaf van Waldeck-Pyrmont, met hardnekkigheid, soms met belachelijke struisvogelargumenten, bestreed. Op voorstel van laatstgenoemde werd in een adres van

antwoord aan den koning verklaard, dat men slechts bereid was de door de omstandigheden noodig geworden wijzigingen te brengen in de oud-Wurtembergsche staatsinrichting; slechts zes edelen wilden de aangeboden constitutie dankbaar aanvaarden. Dat de verhouding tot de regeering gespannen werd, is duidelijk. Als twee souvereinen wisselden regeering en standen nota's met elkaar, waarbij gene eene uiterst tegemoetkomende houding aannam, en deze zich eng aan hun oud-Wurtembergsche positie vastklampten, wat zij echter niet consequent vermochten te doen; bij die starre behoudszucht beriep men zich, eene historische ironie, op . . . . den wil des volks! De regeering trachtte alle argumenten te beantwoorden en wees er o. a. op, dat de nieuw-aangeworven provinciën bijna even groot waren als het oude hertogdom; niets mocht baten, waarop de koning besloot de onvruchtbare zittingen der standen te verdagen; de heftige toon der door deze gezonden nota's werd nog erger in het adres, waarmede men den 28 Juli van de regeering afscheid nam, en waarin de verdaging de oorzaak werd geheeten van een ondempbare klove tusschen koning en land. Frederik achtte de breuk niet onheelbaar, en, zonder dat er van regeeringswege in het minst gereageerd was op de bittere en ongepaste bejegening, riep hij tegen den 16 October de standen weder bijeen, en in een, van groote wijsheid getuigende, boodschap zette hij helder uiteen, wat het onmogelijk maakte nieuwe provinciën aan den ouden staat van zaken te onderwerpen, en sprak daarbij niet meer van eene nieuwe constitutie, maar slechts van nieuwe bepalingen, waarover onderhandeld moest worden 1).

---

1) Koning Frederik is te zijner tijd en ook na zijn dood (zie o. a. eene uit het Engelsch vertaalde *), eerst in „Der Zeitgenosse, XIII", later, in 1819, afzonderlijk uitgegeven anonieme brochure,

---

*) Dit is het artikel in de „Edinburgh Review" (1818, no. 58), dat (zie blz 103) ook de verhandelingen zelf beschrijft.

Weder namen de oude kwesties allen tijd in beslag, totdat de koning den 13 November verklaarde, dat hij, wanneer men tot geen vergelijk wilde komen, in oud-Wurtemberg alles bij het oude zou laten, en in nieuw-Wurtemberg eene waarlijk nationale vertegenwoordiging in het leven zou roepen; hij bood voor het laatst eenige fundamenteele punten aan. Deze bedreiging had in zoo verre uitwerking, dat de standen zich, althans formeel, tot onderhandelen bereid toonden. Men ging onderzoekingscommissiën vormen met commissies van bijstand, enz. met het gevolg, dat men, ondanks al den omslag, in den aanvang van 1816 het zoover had gebracht, dat men de punten van de koninklijke boodschap geheel op zijde schoof en zelf eene redactie opstelde, die gedrukt werd als „Entwurf des zu erneuernden würtembergischen Verfassungsvertrags 1)". De regeering schijnt zich blijkbaar niet meer aan de zaak te hebben laten gelegen liggen; althans den geheelen zittingstijd van 1816 door, zijn de leden der standen onderling aan het confereeren, redigeeren en . . . twisten geweest, en heeft de regeering toegekeken. Toen Frederik den 30 October stierf, had zijn volk nog geen constitutie. De standen begonnen daarop zijn opvolger, Willem I, te verzoeken eene commissie te benoemen, die in deze doen zou, wat der standen was, en wel met hulp van gedeputeerden van 's konings wege. Den 6 December echter

---

die zijn naam tot titel heeft) vaak als een eigenzinnig, hooghartig man voorgesteld, die zijn volk eene constitutie wilde opdringen; men heeft echter daarbij zeer spaarzaam op feiten, of wat daarvoor moest gelden gewezen; H e g e l's eenvoudig verslag van 's vorsten bemoeiingen laat veeleer den indruk achter van eene krachtige, zelfbewuste persoonlijkheid, maar van groote gematigdheid en wijsheid.

1) Dit verdrag was van $\frac{27 \text{ Februari}}{22 \text{ Maart}}$ 1770, en was den 31 Mei 1771 door George III van Engeland gewaarborgd; het gold natuurlijk alleen voor het toenmalig hertogdom en betrof de oude staatsregeling van 1514!

verklaarde de koning, dat ontwerp en tegen-ontwerp door den geheimen raad zouden worden onderzocht, en verdaagde de standen tot 15 Januari 1817. Den 3 Maart d. a. v. bood de koning de nieuwe constitutie aan, die echter niet voor den 16 September 1819 door de standen aangenomen en den 25 dier maand afgekondigd werd, nadat zij op vele punten gewijzigd was.

Aan dezen onverkwikkelijken strijd nu is de genoemde verhandeling van Hegel gewijd, waarvan ik slechts die gedeelten zal bespreken, die in verband staan met zijne theoretische denkbeelden 1).

Een hoofdpunt van het eerste (koninklijke) ontwerp was de samenstelling der standen en de verkiesbaarheid daarvoor. Hegel wijst erop, dat terecht de uitsluitingen zoo gering mogelijk zijn; voor een overmacht van den adel bestaat geen vrees, omdat die gedeeltelijk als eigenstemgerechtigd opkomt, en gedeeltelijk als in dienst des konings uitgesloten is, terwijl een geheele uitsluiting in een klein land meer na- dan voordeelig zou zijn, daar die stand door aanleg en positie meer dan anderen inzicht in staatszaken heeft en ook ervaring daarvan. Meer aanbeveling zou de uitsluiting verdienen van den z. g. n. advokatenstand, daar deze door zijn werkkring en zijne denkbeelden zoozeer aan het privaatrecht, en nog wel aan het positieve recht, gebonden is, dat het te vreezen is, gelijk ook de ondervinding toont, dat hij geen verstand heeft van het redelijk staatsrecht; waar men geneesheeren uitsluit, verdienen rechtsgeleerden niet gespaard te worden, want eene staatsinrichting moet op geheel anderen grond-

1) Wie een scherp en m. i. eenzijdig oordeel wenscht te lezen van een ander standpunt, verwijs ik naar de „Edinburgh Review", 1818 n°. 58, blz. 337 vlg. Voor de kennis van het oud-Wurtembergsche staatsrecht is niet ondienstig Von Wangenheim's anoniem werkje: „Die Idee der Staatsverfassung in ihrer Anwendung auf Wirtembergs alte Landesverfassung und den Entwurf zu deren Erneuerung" (1815).

slag berusten dan een aan het privaatrecht ontleend formalisme. Maar is het van belang in zake verkiesbaarheid te letten op het trekken der grenzen, ook daarbinnen moet de gezindheid ten opzichte van den staat een belangrijke factor geacht worden. De volksvertegenwoordiging moet in het bezit zijn van een grondeigenschap, als richtsnoer voor al hare handelingen, en dat is de „Sinn des Staates". Deze nu bestaat niet alleen uit abstracte denkbeelden, uit rechtschapenheid of uit een goede gezindheid jegens het geheel en jegens het individu; iedereen heeft wel het besef, dat de publieke orde gehandhaafd moet worden, maar menigeen is tevreden, wanneer zijn of het individueel eigendom naar privaatrechtelijk begrip wordt beschermd, is beducht voor onnoodige staatsbemoeiing en is al dadelijk geneigd voor het algemeen belang, voorzoover het hem niet persoonlijk aangaat, zoo weinig mogelijk te geven en te doen. Die „Sinn des Staates" wordt verkregen in den dagelijkschen arbeid in algemeene aangelegenheden, waardoor men de waarde van het algemeen belang leert schatten en leert inzien, hoe het bijzonder belang door bekrompenheid van inzicht en angstvallige gehechtheid aan vormen als 't ware in voortdurende vijandschap er tegenover staat. Men moet dus het zooveel mogelijk daarheen leiden, dat de kiezers, die ten slotte het heft in handen hebben, tot kringen behooren, waarin die „Sinn des Staates" heerscht, althans niet natuurlijkerwijze uitgesloten is 1).

Opmerking verdient Hegel's meening over de vraag, wanneer men tot eene herziening van de staatsregeling moet overgaan. Verrassend is het, waar men rekenen kan, dat in 1817 de wijsgeer in Hegel reeds gevormd was, te lezen, dat het de geschiedenis is, die de omstan-

1) T. a. p. (Werke XVI), 231—234. Dezelfde denkbeelden vinden wij in eenigszins anderen vorm in de „Rechtsphilosophie" terug (zie hiervóór blz. 43)

digheden leert kennen, waaronder een bepaling der constitutie redelijk is of niet. Het geldt in zijne verhandeling eene kleine raadgeving aan de standen, die zich aan het bestaande staatsrecht wilden houden, om niet te vergeten, dat dit ook weder op de geschiedenis is gebaseerd. En vijf jaren later zal de geheele methode zijner philosophie der geschiedenis eene oorlogsverklaring zijn aan de historische school, wier standpunt hij pas in praxi aan de standen van zijn geboorteland heeft aangeprezen! 1).

Met nadruk verwerpt hij de Fransche abstracties van het bloote getal en van een vermogensquantum als hoofdfactoren in eene staatsinrichting, en beveelt hij aan de oude organisaties, ook in de lagere sferen der maatschappij, mits van voorrechten en misstanden gezuiverd, weder tot politieken invloed en tot eere te brengen; die organisaties waren gevaarlijk, zoolang hunne aristocratische gezindheid heerschte, maar nu overal een krachtig centraal gezag gevestigd is, kan de samenhang van den staat slechts versterkt worden door het vormen van afzonderlijke, ondergeschikte geledingen 2).

Men hechte daarbij niet te veel aan de beteekenis van het stemrecht van een individu; de kiezer, de ervaring toont het immers, die zich bewust is, dat hij maar de zooveelste is van een groot aantal, en dat de met of zonder zijne medewerking gekozene op zijn beurt maar de zooveelste afgevaardigde is van een ander groot aantal, begint het besef van den invloed van zijn stem gering te schatten en eindelijk geheel te verliezen; het staatsbelang weegt bij hem niet op tegen gemakzucht, en nadat men eerst met zorg onbevoegden van het kiesrecht heeft uit-

---

1) T. a. p. 237, 238.

2) T. a. p. 241. Op dit punt heeft Hegel voeling met het antirevolutionaire staatsrecht. Zie verder de leer der corporatie in de „Rechtsphilosophie", door mij behandeld op blz. 31.

gesloten, moet men aan maatregelen gaan denken om de bevoegden te nopen hun stem uit te brengen. Zijn kiesrecht en verkiesbaarheid echter verbonden met andere staatsinstellingen, dan oefenen deze een invloed ten goede uit, en het aannemen van bepaalde vereischten voor het bekleeden van keuze-ambten daarin heeft veel meer zin, dan op grond daarvan in het algemeen den een kiesgerechtigd en den ander verkiesbaar te verklaren 1).

Het standpunt door de standen in den hierboven vermelden strijd ingenomen keurt hij ten sterkste af. Vooreerst wijst hij er op, dat met het verdwijnen van leenen en het ontstaan van staten de oude privaatrechtelijke verhouding tusschen vorst en onderdanen had opgehouden zin te hebben, en dat, waar nog van een staatsverdrag gesproken wordt, daarmede toch nimmer een privaatrechtelijk contract bedoeld kan worden. De oorsprong van den samenhang tusschen vorst en onderdanen ligt niet in eene toevallige, willekeurige overeenkomst van twee onafhankelijke deelen, maar in eene oorspronkelijke, „substantielle" eenheid. Die eenheid bindt, voordat zij rechten geeft, terwijl uit een gewoon contract de verplichtingen uit de wederzijds bedongen rechten voortvloeien. De standen, die uitgingen van een positief recht, dat zij eenmaal bezeten hadden, vergelijkt hij bij een koopman, die, na met zijn schip zijn vermogen verloren te hebben, dezelfde levenswijze voortzetten en op hetzelfde crediet rekenen zou, en bij een landeigenaar, die een stuk zandgrond, nadat het door overstrooming met vruchtbare klei was bedekt, op dezelfde wijze zou willen bebouwen. Zij zijn niet in het euvel vervallen van, steunende op abstracte denkbeelden van vrijheid, alles in eene staatsregeling onaanneembaar te verklaren, wat niet overeenkomstig de rede was, maar aan den anderen kant hebben zij niets

---

1) T. a. p. 241—243. Voor aansluiting aan de „Rechtsphilosophie", zie blz. 42, 57.

geleerd uit de ervaring, die in Frankrijk en Duitschland is opgedaan, en, zonder te vragen of hetzij de inhoud van het ontwerp, hetzij iets anders, naar rede recht was, hebben zij zich gebaseerd op een formeel standpunt. Met de Fransche revolutie is een strijd losgebarsten tusschen het redelijk staatsrecht en het positieve recht met zijne privilegiën, en die strijd wordt nu op Wurtembergschen bodem zonderling genoeg gevoerd door een koning, die met het onredelijke wil breken, tegen standen, die, in naam des volks, de voorrechten willen handhaven, welke juist allerminst in het volksbelang zijn! 1)

In het tegen-ontwerp der standen was aan het einde eene algemeene clausule opgenomen, dat alle lands- en huiswetten van het voormalig hertogdom, voor zoover niet veranderd, van kracht zouden blijven; deze bepaling achtte Hegel een zeer onschuldig middel om het formeele geweten der standen gerust te stellen, „da eine Verfassung überhaupt zwar etwas festes, aber nichts schlechthin Ruhendes ist, sondern vornehmlich durch die Thätigkeit der Ständeversammlung eine beständige, ruhige Fortbildung erhält" 2).

Jammer genoeg heeft het Hegel òf aan lust òf aan tijd ontbroken om de in 1819 ingevoerde en thans nog geldende (hoezeer in 1868 en 1874 gewijzigde) constitutie te bespreken; jammer genoeg zeg ik, omdat, waar Perander in Frankrijk naar de practijk van Hegel's staatsleer zoekt, juist in zijn vaderland de toepassing ervan, belichaamd in eene z. g. n. grondwet, te vinden is en zijn oordeel daarover van groote waarde zou zijn geweest. Volgens genoemde staatsregeling 3) is de koning het hoofd van den staat,

---

1) T. a. p. 263—266. Een weinig onbevangen kritiek op Hegel's verhandeling geeft Haym t. a. p. 353—356, waarop Rosenkranz in zijne „Apologie Hegel's," 31, antwoordt.

2) T. a. p. 354.

3) O. a. te vinden bij Pölitz, Die Europäischen Verfassungen, I 434 vlg.

vereenigt hij in zich alle rechten van het staatsgezag en oefent hij ze uit volgens de in dit staatsstuk vervatte bepalingen (§ 4). Staatsburger wordt men òf door opneming, in welk laatste geval, met eene enkele uitzondering, eene voorloopige opneming in het burger- of „Beisitz"-rechtsverband eener gemeente moet zijn voorafgegaan (§ 19). § 28 verleent vrijheid van drukpers en boekhandel, doch onder toezicht van tegenwoordige of toekomstige wetten tegen misbruik daarvan.

Staatsambtenaren worden door den koning in het algemeen benoemd op aanbeveling („Vorschlag") van het superieure college; niemand kan benoemd worden „ohne zuvor gesetzmäszig geprüft und für tüchtig erkannt zu seyn". (§ 43,44). De gemeenten zijn de grondslag van het „Staatsverein" (sic!). Ieder staatsburger moet als regel daarom burger of „Beisitzer" in eene gemeente zijn (§ 62). Gemeenten binnen hetzelfde district („Oberamt") gelegen vormen samen eene „Amtskörperschaft" (§ 64). Beide soorten van corporaties genieten in zekere mate autonomie. Allen bestaanden gezindten is vrijheid van eeredienst gewaarborgd; den koning komt het „obersthoheitliche Schutz-und Aufsichtsrecht" over de kerkgenootschappen toe (§ 70,72). De koning vertegenwoordigt („vertritt") den staat naar buiten (§ 85). Voor wetgeving is goedkeuring der standen noodig; in de uitvoering is de koning vrij (§ 88 vlg). De voormalige hertogelijke familiefideicommissen worden tot domeinen (§ 102). De standen hebben tot taak de rechten van het land met betrekking tot den vorst te laten gelden overeenkomstig de bepalingen der constitutie; daarom werken zij, door hunne goedkeuring (sic!) te geven, mede aan de wetgeving, hebben zij o. a. ook belastingen toe te staan en verder „das unzertrennliche (sic!) Wohl des Königs und des Vaterlandes mit treuer Anhänglichkeit an die Grundsätze der Verfassung zu befördern" (§ 124). Er zijn twee kamers (§ 128). In de eerste kamer („Kammer der Standesherren") hebben, behalve eenige agnaten en gemediati-

seerde edelen, ook zitting leden daartoe erfelijk of levenslang door den koning benoemd, en wel, wat de eerste categorie betreft, gekozen uit adellijke fideicommissaire majoraatsbezitters, en, wat de tweede betreft uit de beste staatsburgers, onafhankelijk van geboorte of vermogen (§ 129—131). De tweede kamer („Kammer der Abgeordneten") bestaat uit: 1°. 13 vertegenwoordigers van den riddermatigen adel; 2°. de 6 Protestantsche superintendenten; 3°. den Katholieken landsbisschop, een vertegenwoordiger van het Domkapittel en den oudsten deken. 4°. den kanselier der Landsuniversiteit; 5°. afgevaardigden van 7 steden ieder één; 6°. een afgevaardigde van ieder „Oberambtsbezirk. (§ 133). De afgevaardigden van steden en platteland worden door „Wahlmänner" gekozen, wier aantal tot dat der burgers eener gemeente staat als 1 : 7, en waarvan $^2/_3$ aangewezen wordt door hun voorkomen als hoogstaangeslagenen op belastingkohieren, en $^1/_3$ gekozen wordt door de belastingbetalende burgers (§ 139, 140). Wie gekozen is, is te beschouwen als de afgevaardigde, niet van een district, maar van het gansche land (§ 155). De zittingen der tweede kamer zijn openbaar, die van de eerste niet noodzakelijk openbaar; maar beide moeten hare handelingen in druk uitgeven (§ 167).

Ik heb uit deze constitutie alleen die bepalingen geciteerd, die stof tot vergelijking opleveren met Hegel's theorie in zijne „Rechtsphilosophie"; maar ook in de door mij niet aangehaalde artikelen, wier inhoud weinig of niets ter zake deed, is geen enkele bepaling te vinden, die indruischt tegen de ons bekende leer; en van de aangehaalde artikelen is menige wending, menig typisch woord daarin terug te vinden. Een uitzondering maakt misschien de fideicommissen- en majoraatsinvloed op de samenstelling der eerste kamer; dat is minder Hegeliaansch. Zeer leerzaam, vooral met het oog op de formuleering van overigens ook elders voorkomende bepalingen, is eene vergelijking met

de Beiersche constitutie van 26 Mei 1818 (bijv. Tit. VII § 2) 1), de Badische constitutie van 22 Augustus 1818 2), de Hessische constitutie van 17 December 1820 3) (bijv. Art. 72), enz.

In 1818 is Hegel naar Pruisen gegaan; van dien tijd dagteekent zijne meening, dat genoemd land de drager van den „Weltgeist" is; heeft hij dan misschien kieschheidshalve niet in het „verfassungslose" Pruisen willen wijzen op den Zuidduitschen staat, die, naar zijne opvatting, een „vernünftiges Staatsrecht", in bepalingen gegoten, in werking bracht?

Hoe het zij, de Wurtembergsche constitutie moge al niet Hegeliaansch zijn in dat opzicht, dat hij op hare samenstelling invloed heeft uitgeoefend, als voorbeeld van zijne, trouwens later, geformuleerde leer in toepassing, komt zij mij voor groote aandacht te verdienen.

---

c. Beieren.

Ter wille der volledigheid wil ik ook Beieren noemen, doch daar alwat men toepassing van eenige theorie van Hegel zou kunnen noemen, neêrkomt op enkele denkbeelden door hem geopperd ten opzichte van het Beiersche onderwijswezen in een vijftal redevoeringen, als Rector van het Aegidiëngymnasium te Neurenberg (1810—1815) gehouden, valt het buiten mijn bestek daarop nader in te gaan; dat der philosophie eene groote plaats werd aangewezen, spreekt van zelf; verder houde men in het oog, dat ongeveer in dezen tijd de „Philosophische Propädeutik" ontstond. De redevoeringen zelf zijn afgedrukt in de uitgave zijner werken, XVI 133—199.

1) Pölitz t. a. p. 133 vlg.
1) T. a. p. 461 vlg.
3) T. a. p. 677 vlg.

d. Pruisen.

De benoeming tot hoogleeraar aan de Berlijnsche universiteit was voor Hegel een hoogst belangrijk levensoogenblik. Niet alleen dat hem nu eene werkzaamheid werd geopend in den staat, die meer dan eenige andere zijne sympathie had, en dat hij de leerstoel van een Fichte zou innemen, maar ook de zekerheid, dat in regeeringskringen, met name bij den pas opgetreden onderwijsminister Altenstein, een groote instemming met zijne denkbeelden te vinden was, moest het doen schijnen, alsof de nieuw geopende periode de vruchtbaarste en tevens de dankbaarste zijns levens zou zijn. Van de opgewektheid, waarmede hij zijn taak opvatte, en de goede verwachtingen, die hij koesterde, getuigt zijne inaugureele rede van den 22 October 1818 (Werke, VI, xxxv vlg.). Hij verklaart, dat het hem bijzonder aangenaam is juist op dat oogenblik zijn nieuw ambt te aanvaarden, nu de wijsbegeerte meer gezocht begint te worden. Tot nu toe was de „Weltgeist" te veel in beslag genomen door de verwikkelingen der volkeren onderling, om in eigen land tot rust te komen en „sich zu genieszen". Te midden der Duitsche natie nu, die haar nationaliteit had gered en bevestigd en waarin thans naast het werkelijk staatsleven ook het leven der gedachte zich weder begint te ontwikkelen, heeft Pruisen zich door zijn geestelijk overwicht een plaats geschapen, gelijk aan die van andere staten, die in uitwendige middelen zich zijne meerderen konden toonen. „Hier," zoo zegt hij, „ist die Bildung und die Blüthe der Wissenschaften eines der wesentlichen Momenten im Staatsleben selbst. Auf hiesiger Universität, der Universität des Mittelpunkts, musz auch der Mittelpunkt aller Geistesbildung und aller Wissenschaft und Wahrheit, die Philosophie, ihre Stelle und vorzügliche Pflege

finden." Hier sprak hij nog van een toekomst, maar later is herhaaldelijk gebleken, dat zijne verwachtingen niet beschaamd zijn geweest, en dat inderdaad het staatsleven en wetenschappelijk leven in Berlijn beantwoordden aan zijn wensch. Als hoofdbewijs geldt dan de voorrede zijner „Rechtsphilosophie", waarin de beruchte zinsnede „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig", in verband met die andere, dat de wijsbegeerte tot taak heeft te begrijpen wat is (want wat is, dat is de rede), waarom zij dan ook slechts haar tijd in gedachten is, als eene dankbare erkenning luidt van de heerschappij der „Vernunft" binnen de grenzen van Pruisen. En dat schrijft Hegel in Juni 1820, nauwelijks negen maanden nadat met behulp van Hardenberg de Carlsbader besluiten in werking traden! Bij den aanvang van den uit Midden-Duitschland naar de oevers der Spree overspringenden strijd om vrijheid, klinkt „Jung-Deutschland" van den katheder de vermaning tegen in berusting, in een geloof aan het redelijke van het bestaande het doelwit van aller streven te zien! *Die* wijsbegeerte was immers „ihre Zeit in Gedanken"? Dat kon menigen tijdgenoot slechts als bittere ironie in de ooren klinken, en tegenover den sterken aanhang, dien Hegel zich schiep, kon een felle tegenstand niet uitblijven, die, en dat is een merkwaardig verschijnsel geweest, eerst zijne wijsbegeerte bestreed met de grootst mogelijke heftigheid, om daarna, plotseling van tactiek veranderende, zich van zijne denkbeelden meester te maken en ze, naar eigen opvatting verdraaiend, te prediken als het Evangelie van den vooruitgang. Zelfs Rosenkranz 1) moet toegeven, dat, hoe

1) Hegel's Leben, 335. Voor staaltjes van veler ergernis over Hegel's optreden verwijs ik o. a. naar Haym t. a. p. 363—367, en naar W. Menzel, Gesch. d. letzten 40 Jahre, 3e Aufl. I, 37. De laatste acht hem een „Hofsophist", die onder den schijn van philosophische onafhankelijkheid een hooge politietaak te verrichten had, enz.

Hegel zijne beschouwingen ook moge verklaard hebben later, de genoemde uitspraken, als stelregel genomen, noodwendig tot een staatkundig quiëtisme moesten leiden, dat geenszins te vereenigen was met de onvermijdelijke uitingen van levens- en geestkracht na het afschudden van het Fransche juk.

Niet alleen evenwel van de zijde der opkomende liberale richting, maar ook van zeer behoudende zijde lieten zich stemmen hooren tegen de toepassing zijner leer. Als voorbeeld mag gelden het, eenige jaren na Hegel's dood (1839) verschenen, brochuretje van Dr. K. E. Schubarth 1). Zijne argumenten verraden zijn standpunt en zijn over het algemeen niet de gewichtigste, die tegen de staatsleer zijn in te brengen, maar, met het oog op het later te bepalen politiek standpunt van Hegel, moeten de bezwaren van conservatieve zijde hier ook „acte de présence" doen Schubarth wijst er dan o. a. op, dat Pruisen geen constitutioneele monarchie was, en er zelfs van eene fictieve constitutie geen sprake kon zijn; het regeerend stamhuis is er identiek met den staat, en, waar alzoo de persoon des konings hoofdzaak is, is het een aanranding der koninklijke majesteit hem weinig anders toe te kennen dan de rol van opperceremoniemeester in den staat. Zeer gevaarlijk acht hij de leer, dat een staat nog niet goed ontwikkeld is, zoolang voor den staatswil nog eene „Particularität" van den bijzonderen wil voorkomt 2); dat is niet bevorderlijk voor orde en rust in een staat. Ten slotte dwaalt Hegel als hij in den Pruisischen geest den tijdelijken drager van den wereldgeest ziet; in Pruisen kan en zal geen Pruisische geest heerschen, die niet gelijk is aan den Hohenzollernschen Familiegeest.

Hoezeer dus van alle kanten bestookt, heeft Hegel

---

1) Ueber die Unvereinbarkeit der Hegel'schen Staatslehre mit dem obersten Lebens- und Entwickelungsprincip des preussischen Staats, 8, 11, 16, 23.

2) Rechtsphil § 279.

zich, op een enkele keer na, steeds met waardigheid zoeken te verdedigen, al gold die verdediging meer zijn wijsbegeerte in het algemeen en in de wetenschappelijke wereld. Op politiek gebied liet hij minder van zich hooren; vast vertrouwend op den steun van hoogerhand, ging hij voort zijn staatsleer te doceeren, aan zijne volgelingen de taak latend hare toepassing in te voeren en te verdedigen. Eerst met het jaar 1840, toen zoowel Frederik Willem III als Altenstein stierven en des laatsten opvolger Eichhorn zich uitdrukkelijk tegen de toepassing zijner leer verklaarde 1), ontviel daaraan de officieele sanctie. Dat er althans in de eerste jaren van zijn professoraat geen reden was voor eene ontstemming in hooger kringen, blijkt wel uit een brief van Hegel aan Hardenberg 2), waarin hij, onder aanbieding van een exemplaar van zijn „Rechtsphilosophie", den kanselier verklaarde, dat hij al zijn wenschen omtrent volksvertegenwoordiging, openbaarheid van wetgevende lichamen en drukpersvrijheid in Pruisen vervuld zag.

Over zijn invloed op het Pruisische schoolwezen sprak ik reeds op blz. 6, evenals over het door hem gewenschte officiëele tijdschrift. Wat het eerste onderwerp betreft, is van belang een rapport, d.d. 7 Februari 1823, aan het ministerie van onderwijs, over het onderricht in de philosophie op de gymnasia (Werke, XVII, 357 vlg.). Wat het tijdschrift betreft (zie een ander schrijven aan de regeering, t. a. p. 368 vlg.), dit moest niet alleen op wetenschappelijk gebied de juiste wijze van kritiek aangeven maar ook dienstbaar zijn aan de propaganda van goede inzichten in het wezen van den staat. Het gold hier, naar zijn eigen woorden: „als Eigenthum und Veranstaltung des Königlichen Gouvernements ein Institut zu begründen, dasz einen ergänzenden Zusatz zu dem Systeme

---

1) Prantl t. a. p., 79.
2) Rosenkranz, Hegel's Leben, 332.

der so ausgezeichneten Veranstaltungen des Königreichs für Wissenschaften und Bildung ausmachte, und zur Entwickelung, öffentlichen Anerkennung und Benutzung dieser Veranstaltungen beitrüge, und nicht nur den mit denselben gemeinschaftlichen, sondern auch den weitern Zwecken des Staats nach der Seite der Gelehrsamkeit und des Standes der Gelehrten hin, in sofern förderlich wäre, dasz durch das öffentliche Beurtheilungswesen der schriftstellerischen Produkte aus seiner Zufälligkeit, Unbestimmtheit und Abhängigkeit von Privatzwecken und Privatansichten gerissen, und diesem Beurtheilen, das einmal durch ein allgemeines Bedürfnisz hervorgerufen ist, und dem gelehrten und schriftstellerischen Treiben selbst ein fester, an den Staat geknüpfter Mittelpunkt im Königreiche und in Deutschland verschafft würde." De regeering ging echter niet op deze wetenschappelijke censuur in.

---

c. Engeland.

Rosenkranz 1) wil, dat Hegel bij zijne voorstelling eener idëele staatsinrichting het oog heeft gehad op Engeland, en in die meening geeft hij aan diens deelen der standenvertegenwoordiging de namen van Hoogerhuis en Lagerhuis. Hoe Rosenkranz in Hegel's tweekamerstelsel iets terug kan vinden van het Engelsche tweehuizenstelsel, dat historisch iets geheel anders is, begrijp ik niet, en zijne vergelijking lijkt mij nog veel zwakker dan die van Perander met de Fransche staatsinrichting na 1814. Maar nog sterker bewijs, dat Hegel geenszins het Engelsche stelsel heeft willen verduitschen, vinden

1) Staatslexikonartikel, 660.

wij bij hem zelf in de „Philosophie der Geschichte" 1), waarin hij niet alleen niet van eene bijzondere voorliefde doet blijken, maar ook allerlei mededeelingen doet, die allerminst in zijne leer weêrklank vinden. Wel is hij van oordeel, dat Engeland zich met groote inspanning in het tijdperk der Groote Revolutie op zijn ouden basis heeft gehandhaafd, en dit heeft kunnen doen, doordat allerlei desiderata van over zee, als een openbaar Parlement, openbare vergaderingen, vrijheid van drukpers, enz. er aanwezig waren, en, hoewel deze juist in het begin aan een propaganda der revolutionaire denkbeelden bevorderlijk moesten zijn, waren zij aan den anderen kant ook het middel de nieuwe vrijheid onder de oogen te zien en te bespreken, met het resultaat, dat men slechts ginds gelukwenschen kon, maar zelf niets behoefde over te nemen. De Engelsche staatsinrichting bestaat, zoo oordeelt hij, uit louter particuliere rechten en voorrechten; een ieder en ook iedere corporatie zorgt voor zichzelf en de regeering zorgt, dat men dat onbelemmerd doen kan; dat is wat de Engelschen vrijheid noemen. Die decentralisatie laat geen algemeen stelsel toe en daarom zijn de Engelschen ook doof gebleven voor abstracte theoriën. Al die particuliere belangen steunen op positieve rechten, die meer dan elders hun middeleeuwsch karakter behouden hebben. „Sie sind, mit der höchsten Inconsequenz, zugleich das höchste Unrecht, und von Institutionen der reellen Freiheit ist nirgends weniger als gerade in England. Im Privatrecht, in Freiheit des Eigenthums sind sie auf unglaubliche Weise zurück...." Feitelijk regeert het Parlement, al wil men het niet erkennen, en, wat elders als een bewijs van verval zou aangemerkt worden, geldt hierbij als een bewijs der vrijheid, dat men zijn stem verkoopen en een Parlementszetel koopen kan. Toch is in dien toestand eene regeering mogelijk, want de Engel-

1) 543 – 545.

schen hebben genoeg inzicht, om zich te laten vertegenwoordigen door mannen, als 't ware in staatszaken opgegroeid, en het overwicht van alle bijzondere belangen maakt, dat men ook erkent, dat de regeering het best berust bij de aristocratie, die door kennis en ervaring het staatsbelang van nature als een haar toevertrouwd, en dus bijna eigen, belang behartigt. Hegel eindigt met de vraag, of de hervorming, waarvan toen al sprake was (1831), eene regeering nog mogelijk zal maken. Deze vraag heeft hij in hetzelfde jaar op een andere plaats trachten te beantwoorden.

Welke was die hervorming, waarop Hegel doelde?

Bij de troonsbestijging van Willem IV was den 24 Juli 1830 het Lagerhuis ontbonden en toen, na de nieuwe verkiezingen, de leden weder in het najaar bij elkaar waren, wachtte men in spanning af, wat door het kabinet, waarvan destijds de hertog van Wellington premier was, zou worden gedaan met het oog op de crisis, waarin Europa dien zomer verkeerd had, en op de daarmede in verband gestaan hebbende onlusten in Kent, in het noorden maar vooral in Ierland, waar de toestand zorgwekkend was. Met groote ergernis vernam men reeds in de eerste zitting, dat het kabinet iedere verandering in de wijze van vertegenwoordiging met kracht zou tegengaan. Het Lagerhuis verklaarde daarop, dat het ministerie zijn vertrouwen niet langer had, en den 16 November trad het hoofd der Whigs, Graaf Grey, met een kabinet op, waarin een der grootste krachten Lord John Russell was, die 1 Maart 1831 met een kieswet (Reform Bill) kwam, welke eene radicale verandering behelsde van het geldende kiesrecht, veel radicaler dan iemand had durven verwachten; alle „boroughs" met minder dan 2000 zielen, en die waren legio, verloren hun kiesrecht, andere zagen hun aantal afgevaardigden inkrimpen, terwijl dat van vele groote steden steeg. De oppositie in het Lagerhuis bleek echter te groot, en, na een hernieuwde ontbinding en een aller-

hevigsten stembusstrijd, kreeg het ministerie eene meerderheid van $^2/_3$ terug. Het ontwerp werd aangenomen, maar door het Hoogerhuis verworpen; de algemeene en zeer gevaarlijke troebelen, die ontstonden, maakten het raadzaam voorloopig de zaak te laten rusten tot den aanvang van 1832. Weder nam het Lagerhuis de wet aan, doch in het Hoogerhuis stuitte men op den eisch, dat eene commissie er veranderingen in zou brengen; Grey weigerde, en daar de koning geen liberale pairs wilde benoemen, nam het kabinet zijn ontslag, doch was binnenkort weder in functie, daar Wellington geen kans zag ministers te vinden; de oppositie besloot nu zich aan de behandeling te onttrekken, en alzoo de aanneming mogelijk te maken; 7 Juni werd de Reform Bill door den koning geteekend.

Evenals indertijd de Wurtembergsche constitutioneele strijd heeft deze kwestie in Engeland ten zeerste Hegel's belangstelling opgewekt, die zich uitte in een reeks artikelen „Ueber die englische Reform-Bill" in de „Allgemeine preuszische Staatszeitung", 1831, n° 115—118 (overgedrukt Werke, XVII, 425 vlg).

Hegel erkent daarin de deugdelijkheid van den grondslag van het ontwerp, nl. om overeenstemming te brengen tusschen de onderdeelen van het rijk, die het Parlement samenstellen, en de hun toekomende rechten, en hij brengt hulde aan het ontwaken van den „moralischen Sinn" in het Engelsche volk, dat besloten heeft een einde te maken aan de verdorvenheid en veilheid, die het geldend stelsel aankleven. Maar tevens wordt een hoofdbeginsel van het Engelsche staatsrecht aangetast; voor het eerst wordt er onderzocht, of er in het complex van positieve rechtsbepalingen uit alle eeuwen her ook een materieele inhoud te vinden is, die overeenkomt met de rede; het stellen van zulk een vraag kan een voorbode zijn van geweldige veranderingen in de constitutie. Na een beknopt overzicht van de voornaamste rechtstoestanden in Engeland en Ierland, wijst hij erop, hoe, evenmin in de Reform Bill

als voorheen, gewaarborgd wordt, dat de regeering in handen zij van hen, die theoretisch en practisch voor die taak zijn opgeleid; ook nu weder schijnt men van meening te zijn, dat het genot van 10 £ rente uit grondbezit iemand geschikt maakt om over staatszaken te oordeelen. Daarom had de hertog van Wellington gelijk, toen hij zeide bij het bestrijden van het denkbeeld eener nieuwe kieswet, dat Engeland onder het oude stelsel tot grooten bloei en roem was gekomen, en dat men in het oog moest houden, dat het altijd gold het vormen eener wetgevende vergadering en niet van eene corporatie van stemgerechtigden; en inderdaad ligt in het ontwerp geen enkele waarborg, dat een nieuw Lagerhuis, gekozen in strijd met het positieve recht, iets beter zal zijn. Een ander bezwaar tegen het ontwerp is zijne inconsequentie, waardoor het op twee gedachten hinkt, deels op die der gelijkheid van alle burgers, deels op die van het behoud der voorrechten 1). Opnieuw herinnert Hegel er aan, dat de practijk uitwijst, dat de kiezers zich zelden van hunne verantwoordelijkheid bewust zijn; en hoe kan dat ook, wanneer, zooals (toen) in Frankrijk, ieder voor $^1/_{90\,000\,000}$ invloed heeft op de beslissing in zake wetgeving, en $^1/_{200\,000}$ op de keuze der wetgevers? 2) En nu moge men praten van vrijheid en van de uitoefening van een souverein recht, het gezond verstand let meer op het resultaat, en zegt men dan, dat men, het voorbeeld van anderen volgende, voor zich staat en vrijheid in gevaar brengt, dan dreigt men de meening te vestigen, dat alles afhangt van ieders individueele willekeur, en dat deze eigenlijk souverein is; dat is nog erger, want dat strijdt met de „Vernunft".

Heeft de Reform Bill dan geen goede zijde? Zeker, maar die ligt buiten haar inhoud en alleen in het feit

1) De „boroughs" van den hertog van Bedford, broeder van Lord Russell, waren o. a. met opzet in stand gehouden!

2) Er waren toen n.l. in Frankrijk 200,000 kiezers, terwijl 450 personen de beslissing over een wetsontwerp in handen hadden.

van hare verschijning. Zij kan den stoot geven aan het veldwinnen van denkbeelden, die ten grondslag kunnen dienen aan eene „reelle Freiheit" en die de verhoudingen op kerkelijk gebied en op leenheerlijk gebied kunnen wijzigen, denkbeelden, die in Frankrijk in abstracte kleedij en met geweld zijn opgetreden, maar in Duitschland als vaste beginsels gemeen goed zijn geworden, zoodat men daar reeds tot een rustige, wettelijke verandering der rechtstoestanden is gekomen, terwijl Engeland, omdat het zich haasten moet om in te halen, groote schokken in zijn maatschappelijk- en staatsverband te vreezen heeft. Het Engelsche volk heeft echter te veel practischen staatszin, om door holle theoriën van eene algemeene gelijkheid van het besef te worden beroofd, dat er regeerders en geregeerden moeten zijn, en de groote vrijheid, die het centraal gezag aan allerlei zelfbesturende kringen laat, zal een dweepen met formeele vrijheidsbegrippen tegengaan. Mocht echter onverhoopt dit niet het geval zijn, dan staat eene omwenteling te duchten, want boven het door theoriën opgezweepte volk en al degenen, wier belangen door positieve rechten en oude instellingen beschermd worden, staat geen hoogere macht, die geleidelijk den overgang kan bewerken tot een wetgeving gegrond op de beginsels eener „reelle Freiheit;" de monarch toch in Engeland heeft die macht niet.

Mogen wij Rosenkranz en Haym 1) (in dit geval, wat de hoofdzaak betreft, eensgezind) gelooven, dan is Hegel's laatste arbeid niet vreemd geweest aan een staatkundig doel; de indiening der Reform Bill deed aller blikken zich wenden naar het z. g. n. land der vrijheid, en het moet zijn voornemen zijn geweest, zijn tijdgenooten op het onredelijke van die z. g. n. vrijheid te wijzen, en Duitschland tegenover Engeland te plaatsen als het gebied, waarop veel zuiverder vrijheidsbegrippen heerschten.

1) Haym t. a. p. 456—458. Rosenkranz, Hegel's Leben, 418, 419. Apologie 49, 50.

HOOFDSTUK VI.

Hegel's staatkundig standpunt; zijne volgelingen.

Men zou bij het bepalen van Hegel's staatkundig standpunt op onoverkomelijke moeilijkheden stuiten, wilde men hem indeelen bij een der beide richtingen, die elkaar in zijn tijd, met vertwijfeling soms, hebben bestreden. Een wijsgeer is te weinig politicus om zich bij een partij aan te sluiten; hij ziet evengoed de fouten zijner richting als het goede in de andere; voegt men daarbij zijn talrijke omzwervingen van het eene land naar het andere, dan zou het voor de hand liggen te zeggen, dat Hegel tot zijn eigen partij behoorde, d. w. z. onafhankelijk was. Hegel heeft zich echter in staatkundige zaken niet onbetuigd gelaten, heeft zelfs in eene bepaalde richting gearbeid en heeft vooral door zijn staatsleer onwillekeurig een al of niet deugdelijk richtsnoer gegeven voor anderen. Een feit is het, dat zoowel conservatieven als liberalen hem tot de hunnen rekenen. Wie van beide kan daar het meest aanspraak op maken?

Om die vraag te beantwoorden dient, als in vogelvlucht, het resultaat van zijne overdenkingen en zijn kritiek van anderen opgenomen te worden, en dan treft ons al dadelijk, dat een hoofdkenmerk van zijne politieke zienswijze is: de afkeer van eene toepassing van (wat hij noemt) abstracte theoriën; hij is tegen eene democratie, die uit-

sluitend berust op het onredelijk denkbeeld, dat waar aller belang te pas komt, ook allen mede invloed moeten hebben en hij keert zich juist daarom tegen het liberalisme als richting, omdat dit in concreto den algemeenen wil wil zoeken in eene empirisch algemeene uiting van bijzondere willen, waardoor het vrijheidsbegrip een formeele abstractie wordt en niet tot eene vaste organisatie voert 1). Vandaar dat hij noch aan de Juli- noch aan de Belgische revolutie zijne goedkeuring wilde schenken 2).

Wat den staat betreft, verklaart hij zich tegen alle verdragstheoriën en verwerpt hij het individu als grondslag; de staat baseert zich integendeel op de familie, terwijl het grondbezit een element van vastheid is voor den staat 3).

Een souvereiniteit, die aan een bepaald persoon als zoodanig zou toekomen, kent hij niet; de monarch is niet souverein, maar is de drager der souvereiniteit; hij is de orgaan van het geheel, en inzoover is hij niet vrij, maar zal in zijn „ik wil" moeten voelen, dat niet hij, maar de staat wil; in zoover heeft hij slechts ja te zeggen en de punt op de I te zetten, en dit laatste zal hem niets kosten en is ook geen miskenning van zijne positie, indien hij zich maar één gevoelt met den staat; het denkbeeld, dat hij onafhankelijk is van alle willekeur, maakt de majesteit des monarchen uit 4). Hegel is voorstander der erfmonarchie, omdat in de geboorte de niet toevallige aanwijzing ligt van het voor den staat onmisbare individu; de monarchie moet daarbij een constitutioneele zijn. De De standenvertegenwoordiging daarin moet geen individualistisch, maar een organisch karakter dragen, en nimmer berusten op het denkbeeld dat het volk zelf het beste

1) Rechtsphil. § 308. Phil. d. Gesch. 541, 542.

3) Prantl t. a p. 47.

3) Kritik würt Landstände (Werke, XVI), 240. Rechtsphil. § 167, 306.

4) Rechtsphil. § 279–281.

weet, wat in zijn belang is 1). Wat de grenzen der regeeringsinmenging in maatschappelijke zaken betreft, herinner ik er aan, dat hij geen beginselbezwaar tegen leerplicht en vaccinedwang heeft 2).

Bijna alle schrijvers kennen Hegel eene behoudende richting toe. Prantl 3) somt op, dat hij was tegen al wat tot demagogie kon leiden, tegen het staan blijven bij een factischen rechtstoestand, tegen de „Gefühlsschwärmerei" der romantische richting; maar zijn leer leidt eenerzijds slechts tot erkenning van het redelijke, anderzijds tot berusting. Rosenkranz 4) geeft een overzicht van Hegel's denkbeelden ten opzichte der gangbare volksmeening over vrijheid en staat, en eindigt met aan te toonen, dat hij in de laatste jaren hoe langer hoe conservatiever werd, echter nimmer zoo, dat hij opging in de toenmalige Pruisische conservatieve partij; hij bleef in het niet-constitutioneele rijk steeds het constitutionalisme prediken; van daar dat, ondanks zijn medegaan met de richting der regeering, geen enkele partij hem ten volle kon aannemen, en eerder alle zich tegen hem keerden. Haym 5) put zich uit in het aanvoeren van gronden, om aan te toonen, dat Hegel een serviel aanhanger was van den machthebbende van den dag, dan van Napoleon, dan van een koning van Wurtemberg of Pruisen; zijn systeem in practijk is de meest volledige zelfregeering, terwijl zijn geringschatting der Duitsche vrijheidsbeweging zijn ultra-conservatisme nader bewijst. Bij dezen voegt zich nog Springer 6), die betoogt, dat, wil Hegel geen utopie najagen, hij den staat van het

---

1) Rechtsphil. § 301.

2) T. a. p. § 239.

3) T. a. p. 77, 78, 83.

4) Hegel's Leben, 332—338, 414, 416. Apologie 32—34, 38—40, 45—47. Hegel als Nationalphilosoph, 162.

5) T. a. p. 271—273, 334, 352—358, 363—367, 380—386, 457, 458.

6) Die Hegel'sche Geschichtsanschauung, 55.

oogenblik wel als „die Freiheit" moet aanvaarden met alle consequenties.

Milder is het oordeel van Köstlin 1), die hem verdedigt tegen de verdachtmakingen van mannen als Haym, en zijn strijd tegen een individueel kiesrecht geenszins als een bewijs van anti-vrijzinnigen geest opvat, al kwam zijn stelsel van vertegenwoordiging niet overeen met de algemeen gekoesterde wenschen.

Geheel alleen staat Cousin 2), op wien Hegel den indruk gemaakt heeft van, zonder in het minst republikein te wezen, te zijn „profondément libéral", „sincèrement constitutionnel" en „ouvertement déclaré" voor de denkbeelden van Royer-Collard. Voor diens denkbeelden kan Hegel inderdaad veel gevoeld hebben, maar ik acht het twijfelachtig, of Hegel ooit zijn ingenomenheid heeft betuigd met diens parlementair optreden als leider der oppositie 3).

Flathe 4) wil hem tot geen der beide partijen rekenen, terwijl Stahl 5), van hetzelfde standpunt uitgaand en Hegel's staatsleer noch ultraroyalistisch noch ultraliberaal achtende, haar karakteriseert als „ultragouvernementaal".

Naar mijne meening komt het oordeel der beide laatste schrijvers het naast bij de waarheid. Hegel stond inderdaad op zich zelf, maar, ondanks zijn goedkeuring van het Pruisische regime, dat eene inconsequentie van hem is te achten, helde hij meer over naar links dan naar rechts. Onder herinnering aan de Schubarth'sche brochure 6), wil ik er in de eerste plaats op wijzen, dat er in zijn staatsleer twee onoverkomelijke hinderpalen zijn om hem ooit te rekenen bij de conservatieve richting, nl. zijne

---

1) T. a. p. 131, 144—146.
2) Souvenirs d'Allemagne (Rev. d. D.-M. LXIV) 616.
3) Zie o. a. De Barante, Vie politique de Royer-Collard, I.
4) Hegel in seinen Briefen (Hist. Zeitschr. LX) 236.
5) T. a. p. 475.
6) Zie blz. 113.

verwerping eener persoonlijke souvereiniteit en zijne geringschatting van verkregen, positieve rechten. Met de liberalen daarentegen verschilt hij meer in toepassing dan in beginsel. In dit laatste opzicht is haast het eenige verschil gelegen in zijn niet aanvaarding van een individualistischen grondslag voor maatschappij en staat, maar dit weegt m. i. niet op tegen de veel grootere overeenkomst, voortspruitende uit een nagenoeg gelijk uitgangspunt en eene daarmede samenhangende methode ter beschouwing der historie en van den staat als historisch verschijnsel 1). Nog veel meer nadert hij de liberale richting van een veertigtal jaren later, wanneer vele aanhangers van het individualistische streven terugkomen en bovendien de abstracte denkbeelden voor een meer concrete leer van het algemeen belang plaats maken; Köstlin 2) had reeds de vraag gesteld, of niet in de plaats van een strijd om rechten, een strijd om verzoening en bevrediging van tegenstrijdige belangen voor de deur stond, en waar die strijd inderdaad uitgebroken is, daar is nu voor hen, die, altijd wel verstaan van een liberaal standpunt, dien strijd tot een bevredigend einde willen brengen, in Hegel's staatsrechtelijk arsenaal menig deugdelijk wapen te vinden. De liberale richting is, dank zij haar meer philosophischen grondslag, in staat veel meer schakeeringen in haar midden te gedoogen dan de conservatieve, en het feit, dat Hegel bij zijne liberale tijdgenooten weinig weêrklank vond, belet m. i. niet hem toch het dichtst bij de meergenoemde richting te plaatsen. Met uitzondering van het gebied van het onderwijs, heeft men van tegenovergestelde zijde in politieke zaken zelden of nimmer zich op zijn leer be-

1) Met de liberalen toch nam Hegel hetzelfde uitgangspunt, dat der rede aan; genen echter bleven aan het natuurrecht met zijn op den voorgrond plaatsing van het individu hechten, terwijl Hegel steeds het algemeene voorop stelt. Zoo leidde hetzelfde uitgangspunt desniettemin tot geheel afwijkende banen.

2) T. a. p. 144—146.

roepen, en wanneer men het deed, was het niet tot bepaling eener politieke belijdenis maar ter verdediging tegen een aanval, als wanneer ook menig op den duur ondeugdelijk wapen pleegt gehanteerd te worden.

Het onzekere van Hegel's standpunt inzake de groote vragen van den dag moest tot verdeeldheid onder zijne volgelingen leiden; maar ook de hoofdlijnen zijner wijsbegeerte waren voor eene verschillende doortrekking vatbaar; met een overzicht dezer onderling afwijkende toepassingen zijner leer door sommige Hegelianen wil ik deze verhandeling sluiten.

Hegel's volgelingen zijn op ieder gebied te vinden, daar zijne wijsbegeerte met recht eene encyclopaedische mocht heeten, terwijl bovendien zijne dialectiek op velen een groote aantrekkingskracht uitoefende. Naast historici als Von Ranke en Droysen, worden Michelet, Sietze, Hinrichs en Köstlin in den regel als de beste woordvoerders der richting genoemd, die, hoezeer niet in alles den meester volgend, zich gerust zijn school kon heeten. De kern der school uitte zich in de, reeds tijdens Hegel's leven gestichte (1827), „Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik", het tijdschrift, dat hij eenmaal als officiëel orgaan in het leven wilde roepen 1).

Meestal neemt men aan, dat de Hegelianen, — en ik blijf hier vooral het oog vestigen op de staatsleer —, zich splitsen in twee groepen; eene oudere, wellicht de zuiverste, die conservatief van aard is, en eene jongere, die naar links overhelt en zelfs onder radicalen en socialisten hare vertakkingen heeft 2). Prantl heeft 3) eene drieledige verdeeling: rechts staan zij, die aannemende, dat het „Wirkliche vernünftig" is, in Hegel's stelsel de

1) Zie blz. 114. Prantl t. a. p. 81, 85, 86. Haym t. a. p. 459—463. Von Treitschke t. a. p. 720.

2) Zoo ook Stahl t. a. p. 483.

3) T. a. p. 83.

afsluiting zien der zelfontwikkeling van den „Weltgeist"; links oordeelt men, dat „die Gegenwart als für sich vernünftig auf zu heben" is ten bate van het moment van het „an und für sich", nl. dat der „Zukunftswirklichkeit"; meer philosophisch is een centrum gestemd, dat geen consequenties zoekt, maar slechts het stelsel als zoodanig volmaken wil. Van deze drie had de tweede groep de meeste vooruitzichten, als strijdende tegen de Restauratietendenzen van haar tijd.

Aan den uitersten rechtervleugel staat K. F. Göschel 1), bij wiens, hier en daar humoristisch getint, werk „Zerstreute Blätter aus den Hand- und Hülfsakten eines Juristen", ik een oogenblik wil stilstaan. Ten opzichte van de plaats, die het positieve recht inneemt, sluit hij zich nauw bij Hegel aan, maar betoogt vooral, dat genoemd recht en natuur- en rederecht in eng verband met elkaar staan, zoodat gene de vorm is, waarin dit is bevat; het positieve recht heeft ook met de menschheid zijn ontwikkelingsgang doorgemaakt en ontwikkelt zich nog steeds, en wie aan die ontwikkeling het zijne wil bijbrengen, haaste zich niet, maar doe dat met geduld; de groote langzaamheid dier ontwikkeling is maar betrekkelijk, is meer schijn dan werkelijkheid. Göschel heeft meer eerbied voor het positieve recht dan Hegel; van dezelfde praemisse uitgaande komt hij logisch voortredeneerende toch tot een afwijkend resultaat 2).

Hij acht het recht eene ondeelbare eenheid, en daarom eene splitsing in privaat- en staatsrecht in theorie onjuist, in de practijk ongewenscht 3). Hoezeer geenszins afkeerig van Hegel's dialectiek, heeft hij echter o. a. wat het recht betreft eene eenigszins andere stofverdee-

---

1) Bij Von Treitschke (t. a. p. 721) staat verkeerdelijk „Göschen".

2) Zie blz. 29. Göschel t. a. p. I 65—81.

3) T. a. p. 97—101.

ling; vooreerst heeft men dan het recht in engen zin, waartoe hij het zaken- en ook het strafrecht brengt; dan de „Ethik", waaronder men verstaan moet de „subjective Gesinnung des an sich seyenden Rechts", d. i. het recht wordt gewild, in zoo verre dat er een „Daseyn des Willens" is; en de „Politik", waartoe het personen- en staatsrecht te brengen is. De grondslag der verdeeling is van Hegel, maar hij vermijdt alle verwarring door betere namen te kiezen 1). In de leer der „bürgerliche Gesellschaft" treffen wij ook eene kleine afwijking aan; tusschen de familie en de maatschappij is nog als tusschentrap „das Gemeinwesen" geschoven, de gemeenschap uit de woonplaats geboren 2). De staat is de realisatie der „Sitte", en deze is de voorloopster van het Evangelie; de z. g. n. „Politik" vindt dan ook, als het hoogste recht, haar beginsel in Gods Woord. Göschel toont ook, waar hij spreekt over de verhouding tusschen kerk en staat, zich van Hegel's pantheïsme los te maken, terwijl hij op vele punten voeling heeft met wat ten onzent Groen van Prinsterer heeft geleerd. Hegel had staat en kerk scherp gescheiden willen houden, al achtte hij den invloed van den godsdienst gewichtig; niet zoo Göschel, die de kerk het beginsel en de voorwaarde van den staat noemt; zonder gemeenschap met God is eene gemeenschap van menschen onderling onmogelijk, en, waar de kerk in verval is, verkeert de staat ook in een ontbindingstoestand. De kerk is „der Grund und zugleich der Gipfel des Staats". In concreto blijken echter in een staat vaak verschillende belijdenissen te bestaan; in dat geval moet de staat zich tegenover alle streng onzijdig houden en slechts het algemeene recht toepassen; een staat, die door zijn vorst met de eene kerk meer dan met eene andere in betrekking staat, verkeert in een ongezonden toe-

---

1) T. a. p. 553, 567.
2) T. a. p. 575.

stand 1). Hier, zooals elders in zijn werk, vinden wij Hegeliaansche en daarmede strijdige denkbeelden broederlijk naast elkaar; nu eens is het uitgangspunt aan Hegel ontleend met eene geheel verschillende gevolgtrekking, dan weder komt hij langs geheel anderen weg tot hetzelfde resultaat; soms volgt hij hem op den voet, ja schrijft bijna woordelijk groote gedeelten uit diens „Rechtsphilosophie" over, zonder hem echter ooit te noemen.

Een ander bekend Hegeliaan dezer richting is Dr. J. E. Erdmann. Deze definieert den staat als „der höchste sittliche Organismus", en verwerpt het denkbeeld, dat hij slechts een rechtsinstelling zou zijn; een rechtsstaat veronderstelt altijd een overeenkomst, en men kan wel krijgen een „Solidarität egoistischer Interessen", maar er zal altijd ontbreken de „legale Gesinnung", de „Treue" of „Pietät", die eene zedelijke gemeenschap samenbindt en waaruit de „Sittlichkeit" eigenlijk bestaat. Deugt het begrip van een patriarchaalstaat dus ook niet, evenmin de opvatting, dat de maatschappij boven den staat is, en alzoo hem hare beginselen van nuttigheid en voordeel kan opdringen; daarmede hangt de haat tegen het erfrecht samen en de zucht om in een vorst weinig anders dan een burgemeester in het groot te zien 2). Een staat is eo ipso souverein; die beide begrippen dekken elkaar; souvereiniteit is autonomie; wordt deze laatste door een volk verloren, dan is het niet meer souverein, d. w. z. het is geen staat meer. Levensvoorwaarde van den staat is „der allgemeine Wille", of „der Gemeingeist"; waar die aanwezig is, uit hij zich in de „Sitte". De staatsinstellingen zijn de vaste vormen dier „Sitte", terwijl de

---

1) T. a. p. 116, 164, 165, 174, 175.

2) Philosophische Vorlesungen über den Staat (Halle, 1851) 18, 25, 29. Dezer dagen verschijnt eene nieuwe, volledige uitgave van Erdmann's werken.

„Verfassung" niets anders is, dan wat het gestel (constitutie) bij den mensch is, n.l. de onveranderlijke grondslag er van. Erdmann komt niet tot de logische gevolgtrekking, dat eene constitutioneele erfmonarchie de meest gewenschte regeeringsvorm is; ja, in strijd met wat een ander gezegd heeft (zie hieronder), zegt hij zelfs, dat, wanneer bijv. Hamburg en de Vereenigde Staten monarchiën werden, dit zou geschieden ten koste van „die vernünftige Berechtigung ihres Daseyns"; staten als de genoemde in Amerika en Zwitserland zijn echter geen natuurlijke, maar kunstmatige producten, en daarom is aan hen ook geen eisch der abstracte rede te stellen; waar de staat echter redelijk tot stand kwam, is een monarch noodig; eerst „im Herrscher ist der Staat Ich." In dit verband verdedigt hij met kracht het recht van veto; de vrije monarch moet ook „neen" kunnen zeggen, want in hem wordt door den staat niet een wetgevingsgang ten einde gebracht, maar beslist; met het recht van veto valt of staat het koningschap. Gezanten vertegenwoordigen echter meer den staat dan den vorst, doch, daar zij door den eenen vorst naar den anderen als staatseenheden worden gezonden, hebben zij zich te richten naar en te verblijven in de residentie des vorsten, niet in den zetel der regeering 1).

Eiselen 2) wijkt in zoover van Hegel af, dat hij de rechtspleging en de „Polizei" in de sfeer van den staat brengt.

Hinrichs 3) oordeelt, dat Amerika, los als het is van alle tradities, alle voorwaarden bezit, om de redelijke monarchie als ontwikkeld moment der maatschappij in het leven te roepen; de bevolkingsaanwas en de groote

---

1) T. a. p. 35, 61, 62, 165, 175, 186, 187.

2) Wiens „Handbuch der Staatswissenschaften" ik niet heb kunnen raadplegen; zie echter Von Mohl, Gesch u. Lit. der Staatsw., 152.

3) [illegible] ige, 467.

belangenstrijd doen hem die „vernünftige Zukunft" zeer waarschijnlijk achten. In onze dagen lijkt de Hegeliaansche toekomststaat onder de Yankees of hun zuidelijke broeders minder nabij.

De linkerzijde der z. g. n. „Jung-Hegelianen" zag in den algemeenen wil niets dan den volkswil, zoodat voor haar het zwaartepunt der wilsuiting wel moest liggen in de volksvertegenwoordiging, waarnaast een koning met zijn punt op de I slechts een formeele instelling is. De waarlijk Protestantsche staat valt samen met den staat naar liberale begrippen, hier en daar met een nagalm van Rousseau, en al het overige draagt nog een middeleeuwsch karakter. De philosophie der geschiedenis krijgt dan ook een anderen vorm; in de jongere school heette de „Weltgeist" eerst recht tot ontwikkeling te komen 1).

Deze groep trad, in verband met de tijdsomstandigheden, heftig polemisch op. Op theologisch gebied maakte een Strausz van de individueele noodzakelijkheid van Christus als uiting der godsdienstidee een mythisch, idëeel individu. Op politiek gebied concentreerde zich de beweging om de door Ruge en Echtermayer sedert 1838 uitgegeven „Hallische Jahrbücher", die, weldra in Pruisen verboden, later als „Deutsche Jahrbücher" in Dresden uitkwamen; in 1843 ook van hier verjaagd, gaf Ruge daarop alleen in Parijs de „Deutsch-französische Jahrbücher" uit. Later werd hij gesteund door Edgar en Bruno Bauer en door Stirner. Men eindigde met zich tegen alles te keeren; bourgeoisie, nationaliteitsgevoel, constitutionalisme, een politiestaat, het Christendom, de romantiek, niets deugde meer. B. Bauer liet Duitschland dan ook maar opgaan in een ontbindingsproces en tot een deel van Rusland worden, terwijl Stirner ten slotte nihilist werd 2).

De bekwaamste vertegenwoordiger van deze Joodsch-

---

1) Stahl t. a. p. 487, 488.
2) Prantl t. a. p. 83—85.

radicale richting is zonder twijfel Dr. Eduard Gans, de uitgever van vele deelen van Hegel's werken, die in zijn werk „Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwickelung" diens philosophie der geschiedenis op een nauw begrensd gebied in hoofdzaak volgt; hij lijdt dan ook aan hetzelfde euvel als zijn meester, nl. dat hij sommige zaken ter wille van het stelsel in een verkeerd daglicht stelt of in het geheel niet vermeldt, zooals bijv. het middeleeuwsch eerstgeboorterecht in het IV^de^ deel. Het Jodendom noemt hij „die Blüthe des Asiatischen Lebens" 1).

Op Hegeliaanschen bodem, hoewel zelfstandig, staat ook Ferdinand Lassalle, die in zijn „System der erworbenen Rechte" o. a. den arbeid langs dialectischen weg uit de negatie van den eigendom afleidt, en, wat de aan den eigendom vastgeklonken staatsinstellingen betreft, oordeelt, dat de Christelijk-Germaansche staat op grondbezit berustte, de tegenwoordige het kapitaal ten grondslag heeft en de toekomstige zich zal vestigen op het inkomenbezit van den arbeid 2).

Hegeliaan en socialist van jongeren datum is de meer genoemde Dr. Johannes Volkelt 3).

Zoo doet het, oppervlakkig gezien, vreemde verschijnsel zich voor, dat Hegel's denkbeelden over staat en maatschappij, na eene verwerking door jongeren, het langst zijn blijven heerschen in eene richting, die hij bij zijn leven met kracht heeft bestreden. Van eene zuivere toepassing kan daarbij echter geen sprake zijn.

De beteekenis van Hegel's staatsleer is dan ook meer van historischen aard. Bij al hare gebreken heeft zij toch een machtigen invloed uitgeoefend op het denken van den tijdgenoot: dat is de beste lof voor den wijsgeer;

---

1) I 56. Zie verder aldaar 3, 250, 251 enz. II 404, enz. III 28, enz.

2) Zie over hem Barth t. a. p. 40.

3) Von Hartmann, Neukantianismus, u. s. w. 325.

de publicist heeft ons daarbij een paar staaltjes gegeven van methodische en critische behandeling der vragen van den dag, nog heden als voorbeelden van groote waarde; voor de methode in de studie der geschiedenis eindelijk heeft Hegel èn positief èn negatief menigen waardevollen wenk gegeven.

De plaats, die hij zich daarbij in de geschiedenis heeft veroverd, is van te veel beteekenis, om eene speciaal-studie, waarvan in de vorige bladzijden slechts eene schets gegeven is, niet ten volle te rechtvaardigen.

REGISTER.

A.

Altenstein 5, 6, 91, 111, 114.
Ambtenaar 50.
Amerika 78, 79, 130.

B.

Barth 65.
Bauer (B.) 131.
Bauer (E.) 131.
Behoeften (stelsel van) 28.
Bernheim 81.
Bluntschli 7, 33.

C.

China 72.
Christendom 74, 75.
Corporatie 30, 31, 105.
Cousin 78, 124.

D.

Dialectiek 12, 20—22, 87.
Dienstplicht 59.
Droysen 126.
Drukpers 53.
Dwang 26, 30, 43, 44, 51, 52.

E.

Echtermayer 131.
Echtscheiding 43.
Egypte 73.
Eichhorn 114.
Eigendom 22, 25, 44.
Eiselen 33, 130.
Erdmann 129, 130.

F.

Familie 26, 27.
Fichte 3, 5, 8, 10—15, 111.
Fischer (K. Ph.) 60, 61, 67.
Fischer (Kuno) 1.
Flathe 2, 124.
Frederik II (Pruisen) 69.
Frederik II (I) (Wurtemberg) 97—99, 101, 102.
Frederik Willem III 114.
Fries 6.

G.

Gabler 5.
Gans 20, 131.
Geest 22, 32, 65, 66, 91.
Geistesphilosophie 18.
Gemeenten 50.
Gericht 29. 30.
Germaansche Rijk 67, 75.
Geschiedenis 64—67, 71.
Gesellschaft (bürgerliche) zie Maatschappij.
Gesetz 29, 30, 54.
Gesetzes (Daseyn des) 29, 30.
God 34, 35, 37, 38, 41.
Godsdienst 32, 40, 41, 88, 89, 91.
Goethe 3.
Göschel 127, 128.
Gratie 48, 49.
Grey 117, 118.
Griekenland 66, 67, 73, 74.
Groen van Prinsterer 128.

H.

Haller (von) 64.
Hardenberg 112, 114.
Hartmann 1, 79.
Haym 38, 77, 80, 95—97, 107 112, 120, 123.

Hegelianisme 1.
Herder 8.
Hermann 81.
Hinrichs 126, 130.
Hugo 6.

I. J.

Idee 18, 20, 21, 22.
Indië 72.
Individu 42, 43, 59, 68.
Joden 72.
Jung-Hegelianen 131.
Jury 52.

K.

Kahle 29.
Kant 3, 8—11, 13, 15.
Karel August 3.
Kerk 89, 90.
Kiesrecht 42, 56, 57, 103—106, 119.
Köstlin 124—126.
Kunst 32.

L.

Lassalle 20, 132.
Legaliteit 22.
Logik 18

M.

Maatschappij 26—28, 36, 37, 70, 71.
Majesteit 39, 48.
Menzel 112.
Michelet 126.
Ministerieele verantwoordelijkheid 51.
Mohl (von) 32.
Monarch 39, 47—49, 56, 69.
Montgelas (von) 4.
Moralität 22, 87.

N.

Napoleon 76, 77, 92.
Naturphilosophie 18.
Natuur 22.
Negation 21, 22.
Niebuhr 6.

O.

Omwenteling (1789) 76, 107, 116.
„ (1830) 77, 78.
Onderdaan 49.
Onrecht 22.
Oorlog 84—86.
Oosten 66, 71, 72.
Openbare meening 53.

P.

Perander 2, 8, 23, 47, 51, 57—59, 61, 62, 77, 78, 81, 82, 86, 87, 91, 107, 115.
Perzië 72.
Philosophie 18, 32, 41.
Plicht 26.
Polizei 30, 31.
Prantl 8, 15, 17, 80, 123, 126.

R.

Ranke (von) 75, 126.
Recht 20, 23, 24.
Rechtsbedeeling 29, 48, 51, 52.
Rechtsphilosophie 19, 20, 24.
Rede 18, 21.
Regeeringsmacht 49, 50, 56.
Restauratie 77, 78.
Revolutie zie Omwenteling.
Rome 67, 74.
Rosenkranz 38, 71, 77, 80, 91, 98, 107, 112, 115, 120, 123.
Rousseau 131.
Royer-Collard 124.
Rückert 23.
Ruge 131.
Russell 117.

S.

Savigny (von) 20.
Schelling 3, 6, 8, 10, 14, 15.
Schubarth 113.
Sietze 126.
Sittlichkeit 10, 11, 23, 24, 26, 36, 87, 96.
Souvereiniteit 39, 40.
Spinoza 17.
Springer 82, 123.
Staat (dialectisch moment) 26, 31, 32, 36—38, 91.
Staatsbegrip 10, 11, 13, 15, 16, 34—37, 42, 96.
Staatsdoel 38, 70.
Staatsinrichting 45—47.
Staatsmomenten 45.
Staatsontstaan 35, 37, 71.
Staatsvorm 41, 42, 69, 70.
Stahl 15, 20, 58—60, 124.
Standen 28, 29, 55.
Standenvertegenwoordiging 55, 56.
Staten onderling 59.
Stewart 4.
Stirner 131.
Straf zie Dwang.
Strausz 131.

T.

Thaulow 2.
Tractaten 84, 85,
Treitschke (von) 2, 7, 62, 81,

U.

Unbewusste (das) 79, 80.

V.

Verbintenis 22.
Volk 35, 36, 41, 67, 96.
Volkelt 1, 79, 80, 132.
Vrijheid 23, 24, 66, 78—70.

W.

Waldeck-Pyrmont (von) 100.
Wangenheim (von) 98.
Was vernünftig u. s. w. 14. 18, 112.
Wellington 117—119
Wet zie Gesetz.
Wetenschap 53.
Wetgeving 52—55.
Wil 23, 24.
Willem I 102, 103.
Willem IV 117.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Souvereiniteit is een samenstel van historische rechten, toekomend aan een individu, òf aan hemzelf, òf als drager der rechten zijner dynastie.

II.

Tusschen privaat- en publiek recht bestaat geen principieel verschil.

III.

Onjuist is de definitie van Buys (De Grondwet I, 4): „Het Koningrijk der Nederlanden is de monarchaal geordende souvereine rechtsgemeenschap van het Nederlandsche volk."

IV.

Add. Art. II G. W. is in dien zin naar de letter op te vatten, dat afkondiging van veranderingen in de Grondwet, welke in strijd zijn met bepalingen van op dat

oogenblik geldende wetten, reglementen en besluiten, geen afbreuk doet aan de rechtskracht dier bepalingen, welke laatste eerst achtereenvolgens door andere behooren te worden vervangen.

V.

De rechter mist, tenzij hem die uitdrukkelijk opgedragen zij, de bevoegdheid de Grondwet toe te passen door bepalingen, die overigens rechtskracht hebben, daaraan te toetsen.

VI.

Tusschen autonomie en zelfbestuur van gemeenten ten onzent bestaat een technisch, geen principieel, verschil.

VII.

Eene eventueele reorganisatie van het Nederlandsch politie-wezen behoort niet bij de wet, maar bij een algemeene maatregel van bestuur te geschieden.

VIII.

Eene volkomen scheiding der financiën tusschen het moederland en de koloniën is een eisch des rechts.

IX.

Gezanten zijn van wege de eene overheid bij de andere geaccrediteerd, niet van wege de eene z. g. n. staatsgemeenschap bij de andere.

X.

Het hoofdverschil tusschen een statenbond en een bondsstaat moet gezocht worden in het al of niet voorkomen van een gezantschapsrecht der deelen.

XI.

Kapitaal is alle rijkdom, materieel zoowel als immaterieël, die tot voortbrenging in staat is.

XII.

Terecht heeft de Oranjebond van Orde bij zijne proefneming ten opzichte der Erica-stichting te Apeldoorn aan een erfpachtstelsel de voorkeur gegeven boven een stelsel van eigendom.

XIII.

De opneming van bepalingen omtrent maximum arbeidstijd en minimum-loon in bestekken voor gemeentewerken is in beginsel uit een staathuishoudkundig oogpunt niet af te keuren.

XIV.

Eene successie-belasting verdient uit een staathuishoudkundig oogpunt afkeuring.

XV.

Onder de beletselen voor het aangaan van een wettig huwelijk dient te worden opgenomen, wat den man betreft,

het genieten van onderstand van eene instelling van weldadigheid of van een gemeentebestuur.

XVI.

Terecht maakt de nieuwe wet op het faillissement in beginsel geen onderscheid tusschen kooplieden en niet-kooplieden.

XVII.

De doodstraf dient, naast de levenslange of tijdelijke gevangenisstraf, ingesteld te worden tegen

1° aanslag op het leven van een lid van het Koninklijk Huis of een minister, lid van het Kabinet;

2° moord;

in beide gevallen echter slechts bij betrapping op heeterdaad of bij bekentenis van den beklaagde.